

B O R E C

1966

BOREC 1966

LETNIK XVII

REVIJA »BOREC« IZHAJA MESEČNO. IZDAJA JO ZAVOD »BOREC«, LJUBLJANA, BEETHOVNOVA 10 — REVIJO UREJA UREDNIŠKI ODBOR: HINKO BRATOŽ, ZVONE KRŽIŠNIK, PETER LEVEC, MIKO LIŠKA, VOJKO NOVAK, TONE POLŠAK, ZDENKO ROTER, DRAGO SELIGER, FRANCE ŠUSTERŠIČ, FRANCE VREG — GLAVNI UREDNIK: DRAGO SELIGER — ODGOVORNI UREDNIK: VOJKO NOVAK — TEHNIČNI UREDNIK: JANEZ NOVAK — OVITEK: ING. ARH. UROŠ VAGAJA

UVODNIKI

Tone Fajfar: Kako se je kovala enotnost osvobodilne fronte	1/1
Dušan Kveder-Tomaž revolucionar, borec in politik	3/193
Naši Spanci pripovedujejo (K. F.)	8—9/609
Viktor Stopar: Breme akcije sloni na mladini	10/737
Pot do združitve v osvobodilno fronto	5/385
Za nami mora ostati močna socialistična skupnost (V. N.)	6—7/1
Tone Fajfar: Država v državi	2/97
Tone Fajfar: Sesti april 1941	4/289
Komandanti pripovedujejo (K. F.)	6—7/481
Lado Ambrožič-Novljan: Bolje izkoristimo zakladnico NOB	6—7/488
Jaka Avšič: Osvobodilna fronta — nosilec upora	6—7/483
Dušan Svára-Dule: Preudarnost in premišljenost — odlika komandantov	6—7/491
Ivan Lokovšek-Jan: V odporu so vsi sodelovali	6—7/486
Rado Pehaček: Morala borcev je bila na višku	6—7/481
Janko Sekirnik-Simon: Osvobodili smo vlak internirancev	6—7/485
Ivan Kreft: Nikoli ne bomo pozabili	8—9/612
Ivan Kreft: Sodelovanje kmečkih množic v slovenski ljudski fronti	11/833
Pod zastavo slovenske ljudske fronte	3/204
Dušan Kveder: Kaj pomeni ustanovitev prve slovenske brigade	3/197

Kričac in ROF	12/929
Milko Goršič: Delo radijskega sektorja Ing. Miloš Brelih: Vojna na radijskih valovih	12/931
Prof. dr. ing. Milan Osredkar: Ilegalni napovedovalec se oglašja iz omare	12/935
Ing. Vida Lasič: Mladost, ki je iz ljubezni do svobode pozabila nase	12/945
Rudi Jančar: Naša prva radijska zveza z Moskvo	12/951
Ing. Vladimir Klavs: Kričac v partizanih	12/958
Fran Albreht: Kako sem postal »vojni poročevalec«	12/960
Jože Javoršek: Skica o delu radia OF	12/965
Ing. arch. Milan Erbežnik: ROF so slišali po vsem svetu	12/981
Cilka Malešič: Iz spominov na radio OF	12/988
	12/992

POEZIJA

Mile Klopčič: Himna svobodi	2/138
Krištofu Kolumbu Indije Koromandije	2/133
Lovimo viharje	2/135
Peklo	2/135
Madrid je mesto z več kakor milijon trupli	8—9/629
Jaime Gil de Biedma: Očitno (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/630
José Augustin Goytisolo: V pričakovanju sodbe (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/630
Miguel Hernández: Sedim nad mrtvimi (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/631

Rafael Alberti: Kolop (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/632	Marjan Grampovčan: Problemi borcev Jurij Holly: Kako mladi dojemajo tematiko narodnoosvobodilnega boja	6—7/530 3/235
José Herrera Petere: Izkušnja (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/632	Programska načela ne smejo ostati samo načela	4/337
Dámaso Alonso: Nespečnost (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/633	In kaj bodo letos izdale jugoslovanske založbe (S. R.)	2/151
Leon Felipe: Mrtva je. Pogijete jo! (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/634	Peter Bregar: Kaj nam kaže letošnje leto	11/878
Marcos Ana: Avtobiografija (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/635	Tone Krašovec: Do zdaj in v prihodnje po poti reforme	8—9/657 10/766
Angel González: Premaganec (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/635	Tone Krašovec: Svet in mi	
Blas de Otero: Ne leti, golobica, na polje (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/635	Ivan Križnar: Nekaj misli o muzejih revolucije	2/139
José Manuel Caballero Bonald: Belina Španije (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/636	Stefan Kuhar: Okrožni odbor OF za Prekmurje	1/36
Jesús López Pasheco: Packa (prevedel Miroslav Košuta)	8—9/636	Mednarodne selitve in naše sodobno izseljenstvo (Z. B.)	1/42
Smrt je stopala čez svet	6—7/540	Nekaj misli o huliganstvu (Zvone Kržišnik)	1/40
Aaro Heilaakoski: Odhod	6—7/540	Nekaj o volitvah, ki bodo prihodnje leto (Silvo Matelič)	11/880
Olavi Sipaainen: Smeh	6—7/541	Nekatere osnovne ugotovitve o razvoju jugoslovanskega gospodarstva v letu 1967	11/870
Arvo Turtiainen: V temnico so me vrgli	6—7/542	Jože Plevnik in Karel Franz: Slovenci na delu v tujini	3/230 5/431
Iris Uurto: Dobra luč	6—7/543	Podzemskie jame med NOB (E. P.)	
Elvi Sinervo: Oblaki	6—7/543	Pokojniška doba ni samo moralno, temveč tudi materialno priznanje (M. G.)	11/874
Jean Honorez: Tam so oni	6—7/544	Edo Rasberger: Jugoslavija enakopravni član GATT	10/771

PROZA

Nada Gabrovič: Pritrkavanje	6—7/502
Jože Gaspersič: Golob gruli gluhi četi	5/397
Suha zemlja	1/26
Matevž Hace: Med zatišjem	5/391
Povzdigovanje	8—9/624
Anton Ingolič: Sto za enega	2/107
Ivan Jan: Mrtvi ne lažejo	2/114
Vasja Ocvirk: Materin rafal	6—7/493
Mirko Petrovič: Mostovi	4/306
Maša Selimović: Nemir	10/743
Ivo Zorman: Na senčni strani mesta	1/11

DRAMATIKA

Vasja Ocvirk: Ko bi padli oživel	11/841
--	--------

SREČANJA, OBRAZI, RAZGOVORI

Blaž Arnič: Samorastniki izpod Ra-duhe	5/410
Vladimir Pavšič—Matej Bor: Osvobodilna fronta je tiskala pesniške zbirke	10/751
Božidar Jakac: Človek, umetnik, partizan (M. Sober)	1/15
Dore Klemenčič-Maj: Svoj partizanski opus sem ustvarjal zavestno in iskreno	4/324
Mile Klopčič: V kolonijah, v zaporih, v ujetništvu, med partizani (J. Liška)	2/122
Zvone Kržišnik: Iz življenja starih revolucionarjev	8—9/637 3/219
Nekaj misli slikarke Cite Potokar	
Dr. Rudolf Obračunč—Cedrik: Kako je delala partizanska saniteta	10/749
Josip Riblič: Nevidna borba	4/314
Vladoša Simič: Spomini na partizansko gledališče	6—7/511
Prof. dr. Makso Snuderl: Osvobodilni boj in njegovo ustvarjalno pravo	10/754
Milenko Sober: Na obisku pri slikarju Fr. Mihičiču	5/403
Ive Šubič: Partizanski čas in boj sta razvijala likovno umetnost	10/757
Danilo Turk-Joco: Moja pot v partizane	3/222
Ustvarjalni humanizem NOB	10/748

AKTUALNE TEME, POLEMIKA, GLOSE, MNENJA

Karel Berič: Demografija in gospodarstvo	4/333
Vlado Božovič: Prizadevanja za ureditev položaja borcev v Crni gori (zapisal Tone Krašovec)	5/427
Dejstva brez komentarja (N. G.)	4/332
Dva kilograma sladkorja (D. S.)	3/229

Marjan Grampovčan: Problemi borcev Jurij Holly: Kako mladi dojemajo tematiko narodnoosvobodilnega boja	6—7/530 3/235
Programska načela ne smejo ostati samo načela	4/337
In kaj bodo letos izdale jugoslovanske založbe (S. R.)	2/151
Peter Bregar: Kaj nam kaže letošnje leto	11/878
Tone Krašovec: Do zdaj in v prihodnje po poti reforme	8—9/657 10/766
Tone Krašovec: Svet in mi	
Ivan Križnar: Nekaj misli o muzejih revolucije	2/139
Stefan Kuhar: Okrožni odbor OF za Prekmurje	1/36
Mednarodne selitve in naše sodobno izseljenstvo (Z. B.)	1/42
Nekaj misli o huliganstvu (Zvone Kržišnik)	1/40
Nekaj o volitvah, ki bodo prihodnje leto (Silvo Matelič)	11/880
Nekatere osnovne ugotovitve o razvoju jugoslovanskega gospodarstva v letu 1967	11/870
Jože Plevnik in Karel Franz: Slovenci na delu v tujini	3/230 5/431
Podzemskie jame med NOB (E. P.)	
Pokojniška doba ni samo moralno, temveč tudi materialno priznanje (M. G.)	11/874
Edo Rasberger: Jugoslavija enakopravni član GATT	10/771
Zdenko Roter: V premislek	6—7/536
Samoupravljanje (L. Z.)	10/761
Ciril Stani: Znanstveno posvetovanje o Osvobodilni fronti slovenskega naroda ob njeni petindvajsetletnici	6—7/528
Siroka zasnova reorganizacije Zveze komunistov (T. K.)	10/759
Tita Skrl: Hitenje za materialnimi dobrinami in vzgoja otrok	2/143
Franc Urevc: Stanje in perspektive slovenskega gospodarstva (zapisal Karel Franz)	5/416
Usmeritev gospodarskega razvoja (L. Z.)	5/424
Andrej Verbič: Karel Franz: Aktualne teme slovenskega gospodarstva	6—7/524
Jovan Veselinov: O prihodnosti mladih v današnjih dneh	8—9/649
V Zahodni Nemčiji so Jugoslovani izven zakona? (E. R.)	10/775 1/50
Zdravstveni pregledi borcev	
Zdravstveno stanje udeležencev NOB v Sloveniji (M. L.)	5/421
Zvone Zorko: Reformski procesi v socialističnih državah	2/144

SPOMINI, ZAPISI

Franc Avbelj: Prvi boji na Pokojišču	10/790
Stane Bobnar: Izkušnje so nam koristile	8—9/610
Dr. Bogdan Breclj: Kako so nastajale partizanske bolnišnice	2/153
Marica Bugar-Daša: Zastal mi je dih	10/794
Franc Cerar: V deroči Ljubljani	6—7/554
Maks Cerar-Vitez: Oktobrska ofenziva	10/792
Franc Cerk-Nace: Drugi vpad Nemcev v Cerknico	3/239
Franc Cerk-Nace: Izlet na Vrhniko	5/437
Slava Cveteč: Napad na bolnišnico	1/57
Ignac Čuš: Le eden se je prebil	5/433
Zlata Drobnič: Iz rabskega dnevnika	4/345
Olga Družina: Naš Bojan	8—9/667
Bojan Fabjan: Prihajala je le brigada	6—7/545
Viljem Geršak: Prevrženci niso prišli v Nemčijo	2/167
Janez Golob: Tega ne bom storil	1/62
Janez Govc: Ne in stokrat ne	8—9/672
Marta Grom: Igra	3/260
Marija Jordan-Ančkova: Odlomek iz dnevnika	4/355
Marjan Kolar: Zadnji dan pouka	2/170
Lojzka Rotar: Takrat mi je bila dvajset let	5/434
Milka Kovič: Ukradena pomlad	3/264

Nekateri literarni prijemci v mladinskem slovnstvu s tematiko NOB (Martina Sircelj)	1/78
Fani Okič: Ljubi te deklica (S. R.) . .	4/374
Giovanni Padoan: Abbiamo lottato insieme — skupaj smo se borili (I. J.) .	6—7/591
Ela Peroci: Po šoli me počakaj (S. R.)	4/375
Petelin Stanko: Osvoboditev Slovenskega Primorja (Ivo Juvančič) . . .	1/83
Radko Polič: Včeraj in jutri (Jaka Slokan)	8—9/725
Poslanstvo slovenskega zdravnika (Jaka Slokan)	2/187
Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (Jaka Slokan)	3/277
Problematika pouka zgodovine NOB (Ivan Križnar, Tomaž Weber)	1/80
Prva proletarska	4/374
Stefanija Ravnikar-Podbevšek: Sv. Urh (Jaka Slokan)	8—9/720
Razpis literarnih nagrad festivala Kurirček za leto 1966	6—7/598
Serijski film o VOS (F. Vurnik)	1/93
Tone Svetina: Ukana (Slavko Rupel) . .	5/471
Saša Vuga: Zarjavele medalje (S. R.)	11/913
Tito v spominskih zapisih sodobnikov (J. S.)	1/90
Titova vojna pot (J. S.)	5/468
Tragika vojne na puljskem festivalu (France Vurnik)	8—9/717
Trinindeset let umetniškega ustvarjanja (M. L.)	4/379
Tujina in nova Jugoslavija 1941—1945 (J. S.)	1/90
Umetnost v taboriščih	2/189
Zgodbe iz narodnoosvobodilne borbe (S. R.)	2/184
Pavle Zidar: Sveti Pavel (J. S.)	5/469
Janez Bitenc: Glasbene oddaje v radiu OF	12/1033

LIKOVNA UMETNOST

Drago in Nande Vidmar	10/828
Revolucija in umetnost	11/920
Slikar in grafik Vito Globočnik . . .	8—9/730
Vstaja in upor v umetniških stvaritvah Zivljenjepis Milene Dolgan, Vide Fakin, Alenke Gerlovič, Cite Potokar in Melite Vovk-Stih	6—7/600
	3/285

MED REVIJAMI

Cahiers du communisme (V. G.)	11/921
Critica marxista (J. K.)	8—9/731
Iz tujih revij o drugi svetovni vojni (M. L.)	5/473
Jugoslovenski istorijski časopis (J. K.)	2/190
	10/830
Les Temps modernes (J. K.)	5/476
Medunarodni radniški pokret — Dokumentacija (J. K.)	2/109
Medžunarodnaja Žizn' (J. K.)	4/382,
5/477, 6—7/606	8—9*733
Mundo obrero (J. K.) 3/386, 4/382, 5/476, 8—9/733, 10/829	11/924
Razredi v Afriki (J. K.)	6—7/603
Revue d'histoire de la deuxième guerre mondiale	1/95
Rinascita	4/381
Spomini češkega znanstvenika na slovenske partizane (J. Liška)	6—7/602
Voprosy istorii (J. K.)	1/94, 2/191, 3/286
Bibliografija knjig	1/95, 2/191, 3/287,
4/383, 5/478, 6—7/607, 8—9/735, 10/831, 11/926	
Bibliografija člankov o »Kričacu« in ROF	12/1039

RAZNO

Vojnogodovinski institut poziva udeležence NOB k sodelovanju pri pisanju monografij vojaških enot . . .	5/480
---	-------

SLIKE

a) sodelujoči likovni umetniki

Dolgan Milena	3/279, 282, 285
Fakin Vida	3/263
Gerlovič Alenka	3/245, 249, 353, 11/847
Globočnik Vito	8—9/624, 638, 641, 643, 647,
663, 669, 671, 673, 723, 727, 11/919	
Jakac Božidar	1/17, 19, 23, 25, 29, 33, 47, 55,
59, 63, 67, 77, 91, 11/917	
Klemenčič Dore-Maj	2/111, 4/293, 299, 303,
311, 319, 325, 329, 343, 349, 353, 357, 361, 377, 11/862	
Kopač Vlasto	2/179, 3/215
Kumar Stane	2/155, 4/381, 6—7/505
Lakovič Vlado	2/165, 6—7/551
Lamut Vlado	2/177
Lazeksi Borko	6—7/593
Mihelič France	5/393, 399, 405, 407, 409,
413, 438, 439, 441, 443, 447, 451, 455, 11/891	
Mraz Franjo	6—7/492
Mujezinovič Ismet	6—7/499, 555
Murič Eda	6—7/495
Mušič Zoran	2/170
Omersa Nikolaj	2/163
Pengov Božo	2/181
Pengov Slavko	6—7/547
Pirnat Nikolaj	2/129, 11/855
Polanjško Jože	2/169
Potokar Cita	3/218, 221, 241
Pregelj Marij	2/117, 6—7/598
Putrih Karel	6—7/539
Savinšek Jakob	6—7/585
Seljak Ivan-Copic	6—7/581
Simaga Petar	6—7/507
Subic Ive	11/897
Drago Tršar	6—7/587
Uršič France	2/183
Vavpotič Bruno	2/186
Vidmar Drago	2/157, 10/747, 755, 778, 783, 791,
	11/912
Vidmar Nande	2/159, 10/797, 815, 819, 821,
	823, 827, 11/887
Vovk Melita	3/257

b) dokumenti

Bon posojila	2/105
Karta Velike Nemčije	10/800
Narodno-obrambna razglednica iz leta 1938	3/215
Naslovna stran glasila Avstrijske telovadne zveze	10/801
Odlomba z dne 3. XII. 1943	6—7/513
Okrožnica z dne 26. VII. 1944	1/37
Potrđilo (prepustnica) z dne 12. oktobra 1944	1/39

c) dogodki

Oktet igralske skupine IX. korpusa maja 1945	3/225
La Paz 1964 ob revoluciji	4/365
La Paz 1964 pred revolucijo	4/369
Priroz iz Cankarjeve igre Kralj na Betajnovi	6—7/521
Skupina članov Slovenskega narodnega gledališča v Metliki 1944	6—7/517
Stavka v Jugobruni v Kranju leta 1936	3/206
Tekma koscev v Mirni peči na Doljenjskem 18. junija 1935	3/210
V litjskih zaporih ob rudarski stavki jeseni 1923	2/124

č) kraji

Hiša na Mirju, v kateri je stanoval Josip Ribičič	2/99
---	------

d) ljudje

Josip Broz-Tito	6—7/111
Arnič Blaž	5/411
Fajfar Tone	2/97
Klopčič Mile	2/133
Kveder Dušan-Tomaž	3/195
Simčič Vladoša	6—7/511

e) razno

Fajfarjeve risbe iz partizanskega dnevnika	1/3, 5, 7, 9
--	--------------

Kako se je kovala enotnost osvobodilne fronte

TONE FAJFAR

Osvobodilna fronta je imela spočetka močne elemente koalicije. Ustanovne skupine so bile nazorsko precej različne, pestrost znotraj Fronte pa se je povečala še s pristopanjem številnih pridruženih skupin. Pozimi 1943 je bila v Dolomitih po dolgih razpravah v Izvršnem odboru OF napisana znana »Izjava osnovnih skupin OF«, ki jo poznamo danes pod imenom »Dolomitska revolucija«. Z njo je bila sklenjena in proklamirana organizacijska in politična enotnost OF. Ko se je vodstvo osvobodilnega gibanja preselilo v aprilu 1943 z Dolomitov vnovič na Kočevski Rog, je bilo sklicano veliko posvetovanje aktivistov OF na Pugledu iznad Starega loga na Kočevskem. Ob tej priložnosti so predstavniki vseh skupin imeli tehtne referate, vendar se besedila niso ohranila, razen mojega, ki sem ga imel napisanega v svojem partizanskem dnevniku. Kot dokumentacijo o tem znamenitem prelomnem dogodku v življenju in razvoju OF objavljam odlomke iz dnevnika, kjer govorim o pugledskem zborovanju.

28. april

Včeraj, na obletnico ustanovitve OF, smo se končno zbrali. Po dolgem času sem doživel veselje, da sem se srečal s številnimi tovariši in tovarišicami, s katerih večino se že dolge mesece nisem videl.

Po kratkem deževju se je za naš skupni praznik napravilo krasno vreme. Prenočil sem skupno s Frančkom, Tinetom, Alešem, Dečkom, Jerico, Marto, Gustelnom in Jožetom v svislih poleg slavnostne »dvorane« na Žibnu. Takoj se nas je polastilo slavnostno razpoloženje — edino Tine je delal zaskrbljen obraz, ker je na njegovih ramenih slonela organizacija skupnega sestanka. Zjutraj se je razvilo na Pugledu pravo mravljišče: znani in neznani obrazi z vseh strani so se zbrali ter se pozdravljali.

Takoj zjutraj sem zvedel tudi razveselljivo novico, da sta priromala za nami iz krimske bolnišnice Leskošek in Kocbek. Tako bo naša družina popolna.

Sedaj sedimo v gozdu pod Kraljevim kamnom ter skupno z najbližjimi tovariši in tovarišicami prerešujemo skupne skrbi in težave. Manjkajo samo trije Belokranjci: Klemen, Dana in Tajčman. Morda pridejo še do začetka zborovanja. Začeli ga bomo popoldne, po kosilu.

Moj referat je pripravljen. Takole se glasi:

Krščankosocialistična misel, ki je konec preteklega stoletja vzvalovila predvsem srednjeevropske katoličane, naj bi po prvotni zamisli prežela vse javno življenje kristjanov, ne glede na razrede in plasti, katerim so pripadali. Temeljna kamna sta bila demokracija in socialno pojmovanje družbe. Na tej osnovi so ustanavljali tudi katoliške politične stranke.

Toda krščankosocialne stranke niso dolgo vzdržale prvotne zamisli. Vedno močnejše je začel v njih prevladovati meščansko-kapitalistični element s svojimi reakcionarnimi prizadevanji. Tako se je v srednji Evropi razvilo

iz splošnega krščansko-socialnega klerikalno gibanje. Na Slovenskem je bil razvoj nagel: že v prvih desetih letih našega stoletja je klerikalizem v katoliškem političnem življenju prevladal, krščanskosocialistična misel pa si je ohranila položaj le med proletariatom in ostala njegova last do današnjih dni.

Klerikalizem je v svojem bistvu totalitaren. Podrediti si hoče vsa področja javnega življenja, predvsem pa hoče popolnoma obvladati ljudske množice. Slovenskemu klerikalizmu se je to skoraj v polni meri posrečilo. Meščanstvo in kmečko ljudstvo sta mu postala poslušni orodji. Njegovim težnjam se je uprlo edino le delavstvo, ki je idejo krščanskega socializma razumelo kot zamisel demokratičnega političnega življenja in pravičnega urejanja družbenih razmerij.

Ločevanje v krščanskem slovenskem taboru med klerikalizmom, ki so ga zastopale meščanske in gruntarske plasti, ter med krščanskim socializmom, ki so ga ohranile in branile delavske množice, se je začelo že zelo zgodaj ter je raslo vse do začetka svetovne vojne, ki je razvoj začasno zavrla. Po svetovni vojni se je diferenciacija nadaljevala.

Konec svetovne vojne je delovnim množicam prinesel okrepitev razredne zavesti, ki je črpala svoje korenine iz velike ruske socialistične revolucije, katere idejo je oznanjala zlasti mlada in bojovita Komunistična stranka. Socialna demokracija, dotedanja legitimna oznanjevalka in razlagalka Marxovega dialektičnega materializma, je prešla na meščanske družbene pozicije, medtem ko je komunizem vnesel v proletariatsko ostro razredno pojmovanje in načelnost ter borbeno revolucionarnost. Prva posledica razredne razgibanosti je bilo okrepljeno prizadevanje delavstva po enotnem nastopu. In tako moremo zaznamovati že prva povojna leta poskuse za zблиžanje delavstva raznih nazorov, poskuse, ki so izšli ravno iz vrst krščanskih socialistov. Ti prvi naporji sicer niso prinesli mnogo uspeha, toda to ni oplašilo krščanskih socialistov pri njihovem združevalnem prizadevanju. Po 20 letih so bila njihova prizadevanja kronana z uspehom: danes je slovenski proletariatski trdna enota in sila, ki ji je razvoj naložil najtežjo in najodgovornejšo nalogo v slovenski narodni in družbeni zgodovini.

Po vojni se je območje krščanskosocialističnega gibanja omejilo skoraj izključno na delavstvo. Uveljavilo se je v glavnem v sindikalni organizaciji Jugoslovanski strokovni zvezi ter v njeni sporedni mladinski organizaciji. Medtem ko je pred vojno pomenila delavska organizacija le nekak odsek splošnega katoliškega gibanja, se je po vojni začela osamosvajati in dobivati vedno bolj razredno naravo. Nedelavski element v vrstah krščanskih socialistov je vedno bolj zginjal, ker med njimi ni več našel ugodnih tal za svoje kompromisarske in celo nazadnjaške težnje. Tako je že leta 1925 odletel dr. Gosar, za njim pa v naslednjih letih še mnogi manj pomembni ljudje klerikalnega kova.

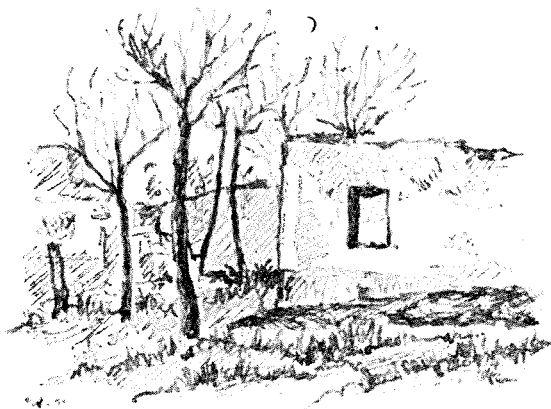
Doba Aleksandrove diktature je začasno omejila težnje klerikalizma po totalni podreditvi delavskega gibanja. Vendar se je prav v tej dobi začela radikalna ločitev duhov v socialnem vprašanju. Izšla je okrožnica Pija XI. »Quadragesimo anno« z načrtom korporativizma, ki je zbudila med krščanskimi socialisti nezaupanje in odpor. Dotlej so namreč veljala v krščanskosocialističnem gibanju načela enciklike »Rerum novarum«, ki so pomenila krščanskemu delavstvu širok temelj vsestranskega razrednega delovanja, medtem ko je pomenila »Quadragesimo anno« reakcionaren korak v fašistično smer. Slovenski klerikalizem se je nove okrožnice takoj oprijel z vso goreč-

nostjo, hoteč s tem omajati razredno borbenost krščanskega delavstva ter ga zapeljati v omledno kompromisarstvo. S sklicevanjem na avtoriteto cerkve in papeža so hoteli prisiliti krščanske socialiste, da sprejmejo načela »Quadragesimo anno« kot obvezen program svojega gibanja.

Toda razredni razvoj med krščanskimi socialisti je šel že predaleč, da bi klerikalizem s tem zadnjim napadom znotraj naših vrst prodr. Leta 1933 sta odletela zadnja dva izrazita klerikalna zastopnika: dr. Ahčin in dr. Miha Krek.

Naslednja leta so pomenila za krščanske socialiste dobo notranjega utrjevanja in pospeševanja razvoja razredne zavesti. Na zunaj so potekala v trdem sindikalnem boju s kapitalom, kjer je pokazalo krščanskosocialistično delavstvo čudovito odpornost in vztrajnost. V to dobo sodijo tudi novi, uspešnejši poskusi za enoten delavski nastop, pri katerih je iniciativno sodelovala zlasti Komunistična partija Slovenije.

Doba tako imenovane »Ljudske fronte« je prinesla revolucionarni vzgoji krščanskosocialističnega delavstva nov zalet. Tesno medsebojno sindikalno sodelovanje je pripravilo ugodna tla tudi za skupne politične nastope komunistov in krščanskih socialistov. Prvi uspehi so se pokazali pri raznih občinskih volitvah v delavskih revirjih, zlasti pa pri državnozborskih volitvah

*T. Fajfar: Požgana vasica Pu-
gled (risba iz partizanskega
dnevnik)*

leta 1938, ko so krščanski socialisti na celi črti stopili iz rezerve in stopili v politično areno ter s tem dokončno pretrgali z uradno klerikalno politiko.

Zadnja tri leta pred polomom so potekala v znamenju odločnega napora socialno-reakcionarnega razreda, da stre v ljudstvu vsa demokratična strem-
ljenja ter si ohrani privilegiran položaj. Očitno je bilo, da se reakcija ne namerava ustaviti na pol poti, temveč da je odločena iti do skrajnosti po zgledu sosednih fašističnih držav. Fašizacija, ki sta jo pripravljala in uvajala Stojadinović in Cvetković ob izdatni podpori vseh meščanskih strank, posebno slovenskih klerikalcev, je naletela na odločen odpor edino le med delavstvom. Zato so bili razumljivi prvi in najhujši udarci fašistične reakcije namenjeni delavskemu razredu. Doživeli smo izgon zakonitih razrednih zastopstev iz vseh delavskih ustanov, nato pa razpuščanje delavskih sindikatov,

zadnjega legalnega borbenega izraza delavskega razreda. Režim je ustanovil fašistične sindikate ter jim s prisilnimi sredstvi pridobival članstvo.

Delavstvo, poučeno po podobnih zgledih iz fašističnih držav, je spoznalo, da se začenja odločilni boj z reakcijo. Zato ni pomišljalo, ampak je boj na vsej črti sprejelo. Krščanski socialisti so poleg Komunistične partije Slovenije v tem boju prednjačili. Med tem bojem proti fašizaciji se je izvršilo v vrstah krščanskih socialistov še zadnje čiščenje. Odpadli so še vsi ostanki oportunistične in nazadnjaške miselnosti.

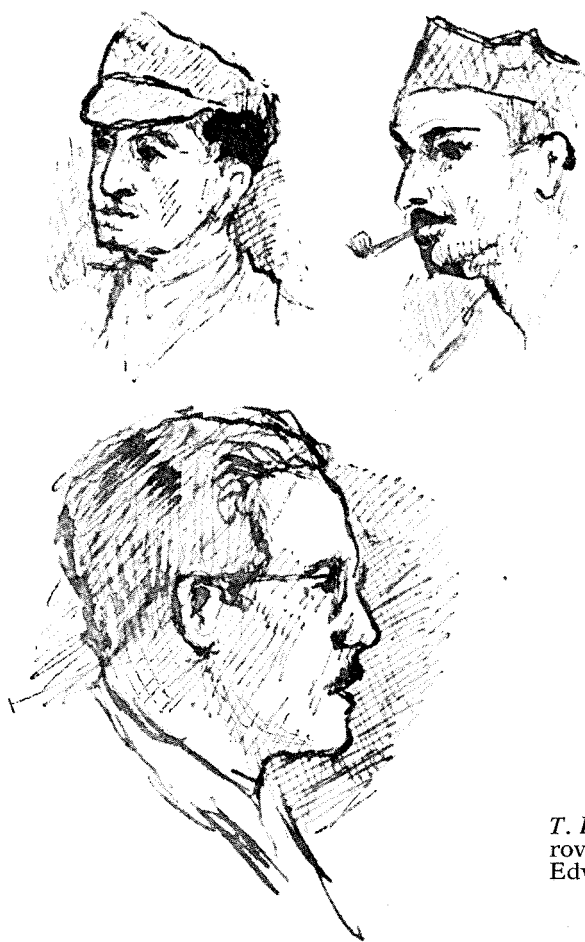
Izbruh druge svetovne vojne je prinesel delavstvu spoznanje, da prihaja odločilni čas za usodo proletariata. Druga svetovna vojna se ne sme več končati z zmago imperializma, ampak s prodorom socialne revolucije.

Krščanski socialisti smo nagonso začutili nastop novega odločilnega razdobja, zlasti pa začutili potrebo po povezavi in strnitvi vseh revolucionarnih sil. Revolucionarno spoznanje je preželo že skoraj vse krščanskosocialistično delavstvo. Napraviti je bilo treba le korak k izpovedi tega spoznanja.

Ta korak smo napravili v poletju 1940 na dveh sestankih v Laškem, ki so se jih udeležili najvidnejši predstavniki krščanskosocialističnega delavstva iz vse Slovenije, poleg njih pa tudi nekateri izobraženci, ki so bili duhovno povezani s krščanskimi socialisti. Ne bi teh sestankov posebej omenjali, ko ne bi pomenili v krščanskosocialističnem gibanju zgodovinske prelomnice, ki je ustvarila okoliščine, da smo se krščanski socialisti v nadaljnjem razvoju tako odločno in brez obotavljanja odločili za Osvobodilno fronto. Na konferenci smo krščanski socialisti zavrgli dotedanje oficialne cerkvene direktive o delavskem vprašanju, zavrgli kompromisarstvo v ciljih delavske borbe, odklonili vsakršno sodelovanje z meščansko-kapitalističnimi silami, ki bi v resnici bilo le podpora za nadaljevanje protiljudske oblasti, postavili kot svoj cilj brezrazredno družbo, do katere moremo priti le skozi socialno revolucijo in diktaturo proletariata. Naše mesto bodi poslej ob Komunistični partiji kot edini resnični avantgardni sili revolucionarnega proletariata. Menimo, da krščanstvo za nas ne sme biti nikaka ovira pri doseganju navedenih teženj, pač pa kot krščanski verniki črpamo iz svojega nazora tiste moralne sile, ki so navdihovale socialno dejavnost prvih kristjanov.

Na tem sestanku smo tudi v vsej doslednosti zavrgli klerikalizem, ki je s svojim delovanjem napravil poleg velikanske narodne in družbene škode nepopravljiv kvar tudi slovenskemu krščanstvu samemu. Soglasni smo bili v tem, da je za pravo življenje krščanstva nujno potrebna v prihodnji družbi ločitev cerkve od države. — Na podlagi teh dognanj smo sklenili zblížati se s Komunistično partijo.

Kmalu zatem je prišlo do stika z zastopniki centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Pojasnili smo jim navedena naša stališča in izrazili željo po čim tesnejšem sodelovanju. Takoj smo pristopili k novo ustanovljenemu Društvu prijateljev Sovjetske zveze ter sodelovali pri velepomembni podpisni akciji, v kateri so desetstisoči Slovencev manifestirali svoje prijateljstvo do Sovjetske zveze in njenih idej. Po tovarnah, rudnikih in obratih smo ustanavljali skupne odbore delavske enotnosti, ki so vlivali nove odporne sile množicam slovenskega proletariata. Intenzivno smo sodelovali s komunisti pri protidraginjski akciji. Začelo se je dejansko zlivanje vseh sil slovenskega proletariata. Ta doba pred zlomom Jugoslavije je bila odločilna za usodo slovenskega delovnega ljudstva in vsega naroda, ker so se že tedaj zbrale osnovne sile, ki so dale potem slovenskemu osvobodilnemu gibanju obliko in vsebino.

T. Fajfar: Obrazi s pugledskega zborovanja — Turnher, Janežič in Edvard Kardelj (iz partizanskega dnevnika)

Razvoj druge imperialistične vojne in temu ustrezajoč potek dogodkov v Jugoslaviji nam je čedalje bolj dokazoval, da se naglo približuje uničujoča nevarnost ne le delovnemu ljudstvu, ampak tudi narodu samemu. Medtem ko je osvajalski hitlerizem in fašizem stregel po življenju vsem malim narodom, je vladajoča meščansko-kapitalistična plast pripravljala proti volji ljudstva kapitulacijo pred narodnim sovražnikom ter izdajstvo nad življenjem svojega naroda, v edini težnji, da bi si tako ohranila oblast nad ljudstvom.

Edina sila, ki se je upirala izdajalski delavnosti vladajočih plasti, je bil proletarijat, ki je tako prevzel vodstvo tudi v narodnoobrambnem boju. Usoda proletariata in naroda se je neločljivo povezala. Pojma socialne in narodne svobode sta postala nerazdružna. To resnico smo krščanski socialisti izpovedali v »Delavski pravici« za novo leto 1941, tri mesece pred zlomom Jugoslavije, ko smo že jasno čutili, da pripravlja izdajalski Cvetkovičev režim izdajo v prid fašističnega imperializma.

Krščanskosocialistično delavstvo smo te zadnje mesece Jugoslavije intenzivno pripravljali na prihajajoče naloge. Tiskovna cenzura nam je sicer

onemogočala javno pripravo v tisku, zato smo razvili način osebnih stikov, zaupnih posvetovanj in pismenega občevanja.

Tik pred izbruhom vojne smo ob beograjski revolти vrgli v »Delavski pravici« še zadnji odločen klic po zavezništvu s Sovjetsko zvezo. Toda bilo je že prepozno: izdajalska delavnost protiljudskih režimov in vojske je v enem tednu povzročila uničenje jugoslovanske države.

»Biti ali ne biti — to je zdaj vprašanje!« Ta Shakespearjev izrek je v vsej strahotnosti vstal pred nami. Nastopil je čas, ko naj se do kraja preizkusi življenjska sila slovenskega ljudstva. Mnogi so tiste dni obupali nad lastnim ljudstvom, kateremu je za hip zmedla glavo fašistična socialna demagogija.

In v tem obupa polnem trenutku so se v Ljubljani zbrali zastopniki slovenske kulture, Sokola, krščanskosocialističnega delavstva in Komunistične partije ter na pobudo tovarišev komunistov ustanovili Osvobodilno fronto.

Krščanskosocialistično delavstvo je takoj v celoti šlo na osvobodilno delo. Navezali smo stike — kolikor niso obstajale že prej — s sorodnimi izobraženci iz kulturnega kroga »Dejanja« ter z akademsko mladino, ki se je zbirala okoli akademskega kluba »Zarja«. K skupnemu delu so takoj pristopili tudi izobraženci in kmetje, ki jih je tradicija in skupna težnja vezala s krščanskosocialističnim delavstvom.

Tako je nastala »krščanska skupina v OF«, ki je skupaj s Sokoli in Komunistično partijo postala temeljna enota slovenskega osvobodilnega gibanja.

Od vsega začetka je bila jasno načrtana vloga krščanske skupine: da pridobi slovenske krščanske množice za osvobodilno gibanje. Poklicani smo bili, da v krščanskem ljudstvu uničujemo staro navezanost na reakcijo, predvsem da ga rešimo vezi klerikalizma. Naša naloga je bila, da vlijemo krščanskim množicam nova revolucionarna družbena spoznanja, ki so postala gibalna sila osvobodilnega gibanja.

Narodnoosvobodilni boj nam je približal nekaj osnovnih družbenih resnic, ki so dale smer vsemu poznejšemu razvoju v Osvobodilni fronti. Potrebno je, da ta spoznanja danes znova navedemo, ker se zdi, da komu med nami niso še do konca jasna:

1. Dejstvo, da sta med tremi osnovnimi skupinami Osvobodilne fronte dve izrazito proletarski, ni naključje, ampak le potrjuje pravilnost slovenskega družbenega razvoja, ki je naložil proletariatu odločujočo odgovornost. Brez slovenskega proletariata ne bi bilo Osvobodilne fronte, ne bi bilo osvobodilnega gibanja in verjetno bi bil slovenski narod zapisan uničenju. Nastop proletariata je tudi naravna posledica zgodovinskega razvoja, v katerem je moralno in stvarno propadel dotlej vladajoči meščansko-kapitalistični razred, medtem ko se kmečki razred zaradi svoje duhovne in materialne odvisnosti od prvega še ni razvil kot celota, ki bi bila zmožna revolucionarnih naporov.

2. Gibalna sila proletariata je pri nas in po vsem svetu Komunistična partija. Brez nje danes ne bi bilo Sovjetske zveze, ne bi bilo niti ene sile, ki bi bila sposobna uničiti barbarstvo fašizma, brez nje tudi slovenski proletariati ne bi bil nikdar sposoben naporov osvobodilne vojne; brez junaške in borbene iniciative Komunistične partije bi slovenski narod bil danes razorožen in brez milosti prepuščen popolnemu uničenju. Komunistično partijo po pravici imenujemo avantgardo proletariata. Kot taka je na podlagi svoje delavnosti in pobude postala tudi avantgarda osvobodilnega gibanja.

3. Slovensko osvobodilno gibanje polaga temelje novemu narodnemu življenju. Narodni obstoj in razvoj hočemo zagotoviti s popolno narodno in

socialno osvoboditvijo. Oblike novega narodnega življenja ustvarjamo že danes. Osvobodilna fronta bodi danes kakor za prihodnost oblika in izraz slovenske ljudske demokracije. OF ni in ne bo nikdar koalicija strank, ampak enotno narodno gibanje vseh Slovencev. Kot taka bo po uspešnem osvobodilnem boju prevzela oblast ter bo zaplodila novo življenje v združeni in svobodni Sloveniji. OF bo torišče prihodnjega slovenskega političnega, gospodarskega, kulturnega razvijanja ter nosilka prave ljudske demokracije. Da postane OF v resnici sposobna za izpolnjevanje teh velikih nalog, smo dolžni delati vsi. OF mora objeti vse narodne množice in jih mobilizirati k skupnemu delu. Aktivisti Osvobodilne fronte — glejte — to je vaša velika naloga, ki ji

T. Fajfar: Cedrik — dr. Obračunč na Pugledu (iz partizanskega dnevnika)

T. Fajfar: Jokl — France Popit na Pugledu (iz partizanskega dnevnika)

morate posvetiti vso skrb! Delo za utrjevanje OF je delo za blaginjo slovenskega naroda v najširšem obsegu.

Mislim, da moramo ta spoznanja danes, ko ob drugi obletnici osvobodilnega boja utrjujemo temelje OF, imeti živo pred očmi. Dala nam bodo odgovor na vse dvome in težave, ki se pojavljajo pri našem skupnem delu, pripomogla nam bodo tudi k iskreni osebni odločitvi, ki jo današnji čas terja od vsakega Slovenca, zlasti pa od vsakega aktivista OF.

Posebno tehtna so ta spoznanja za aktiviste krščanske skupine, ker zanje obstaja večja nevarnost, da podležejo svojemu delovnemu terenu, ki je še poln klerikalnih korenin. Zaradi tega krščanski socialisti ne smemo jemati teh spoznanj površno, ampak dosledno, upoštevajoč vse posledice.

Kakšna bodi torej vloga krščanske skupine v OF? Taka, kakor smo jo spoznali in načrtali od vsega začetka: delo za pridobivanje krščanskih množic za OF ter za revolucionarno družbeno stališče.

To je velikanska naloga, najpomembnejša, kar jih je slovenski kristjan kdaj prevzel nase. Tako delo je opravljalo krščanskosocialistično delavstvo že

mного let, ne da bi kdaj začutilo potrebo po lastnem strankarsko-političnem oblikovanju. Tudi danes krščanski socialisti ne čutimo nikake potrebe po lastni strankarski obliki, ker imamo OF za skupen politični izraz novega slovenskega življenja. Vsi slovenski kristjani se morajo torej vključiti v OF — in delo za ta cilj je naloga krščanskih aktivistov.

Vprašanje Komunistične partije kot stranke je obravnaval že tovariš Krištof, zato ga ne bom posebej načenjal.

Dotaknil se bom še pomisleka, ki utegne motiti koga iz vrst krščanskih aktivistov: Kaj je z vero, krščanstvom? Ali nismo krščanski aktivisti še posebej dolžni skrbeti za reševanje krščanstva med Slovenci? — Kot kristjani ne moremo iti neprizadeto mimo tega vprašanja. Danes vsakega pravega kristjana upravičeno razjeda ta skrb. Skozi desetletja smo se borili proti pačenju krščanstva, ki ga je v slovensko krščansko družbo prinesel klerikalizem. Danes se znova borimo za pravi izraz krščanskega človeka, ki ga strahotno onečašča belogardistična klerikalna reakcija z duhovščino na čelu.

Odgovor na skrb za usodo krščanstva je dobro izrazil tovariš Edo Kocbek v pismu evropskim katoličanom: Danes se borimo za narod kot posodo duhovnih vrednot. Če bo uničena posoda, bo uničeno tudi slovensko krščanstvo. Če ohranimo posodo, ohranimo Slovincem možnost vsestranskega duhovnega življenja. Narod je uničljiv — krščanstvo v človeški duši neuničljivo. Zato — če bi bili postavljeni pred odločitev: ali narod ali vera, bi se morali odločiti za prvo.

Danes se borimo za ohranitev naroda. Od soudeležbe kristjanov pri tem boju je odvisna tudi usoda slovenskega krščanstva. Krščanstvo na Slovenskem se bo ohranilo, če se bo odtrgalo od propadajočega družbenega reda ter se dvignilo k revolucionarnim družbenim spoznanjem. Skrb za usodo krščanstva nas mora torej še posebej priganjati k revolucionarni vzgoji slovenskih kristjanov. V tem je ves odgovor na zaskrbljenost glede usode krščanstva.

Če bomo gledali na stvarnost preprosto in z odprtimi očmi, se bomo vedno lahko odločali pravilno, mirno in zanesljivo. Ne bomo se vdajali mrzličnemu iskanju neke izvirnosti in zatekanju v filozofiranje. Vsa življenjska vprašanja se danes postavljajo pred nas v vsej jasnosti, ki navdihuje zadržanje slovenskih ljudskih sil. Kdor išče danes osebno pomirjenje v iskanju neke modroslovske izvirnosti, pri tem pa zapira oči pred naravnim spoznanjem, posnema svetopisemske modrijane, ki jim je bilo zaprto in neznano, kar je bilo dostopno malim in preprostim ljudem.*

Zakaj sem imel za potrebno, da vam osvetlim revolucionarni razvoj v slovenskem krščanskosocialističnem gibanju? Zato, da pokažem na pravilnost razvoja, na katerega daje odgovor tudi izjava osnovnih skupin OF, s katero smo potrdili enotnost OF in zagotovili njeno uspešno uveljavljanje v prihodnosti.

Ne nameravam posebej razpravljati o važnosti in pravilnosti nagibov, ki so vodili predstavnike temeljnih skupin pri delu za objavo izjave. Poudariti pa moram, da poleg potrditve stvarnega stanja pomeni naša izjava tudi plod

* Ta odstavek je bil namenjen predvsem Edvardu Kocbeku, ki je stvari gledal zapleteno, predvsem kot uveljavljanje svetovnih nazorov ter konfrontacije med dialektičnim materializmom in krščanstvom. Za vsako ceno je želel obdržati individualnost krščanske skupine ter njeno avtonomnost v nazorskih vprašanjih. V diskusiji na Pugledu je ta svoja gledišča znova skušal uveljaviti in s tem popraviti moj referat, ki je stvari postavil na razredno logiko in apeliral na krščanske socialiste, da gradijo prihodnost v enotni OF z delavstvom kot osnovno silo.

mногоletnih teženj slovenskega proletariata, tudi tistega, ki je pripadal krščanskosocialističnemu gibanju. Iz prejšnjega zgodovinskega pregleda smo videli, kako se je skozi desetletja vlekla skozi naše gibanje kakor nit težnja po skupnosti, kako je krščanskosocialistično delavstvo od stopnice do stopnice napredovalo k revolucionarnosti, ki ga je danes usposobila, da je združilo svoje sile s silami vsega proletariata in zlasti z njegovo avantgardo — Komunistično partijo. Izjava je torej plod skoraj polstoletnega razvoja na eni strani, na drugi pa temelj za novo veličastno izgrajevanje prihodnje slovenske družbe. Končni poziv, ki ga želim vsaditi v srce vsakega izmed nas, tako krščanskega aktivista, Sokola ali komunista kakor vsakega Slovenca sploh,

T. Fajfar: Cveta, zapisnikarica na Pu-
gledu (iz partizanskega dnevnika)

T. Fajfar: Andrej — Jože Rus (iz par-
tizanskega dnevnika)

bodi posvečen skupni zavesti, da se ne borimo za interese krščanskega socializma ali sokolstva ali komunizma, ampak za življenje svojega naroda, življenje, ki obsega vse nas brez razlike. Vsi imamo skupen enoten cilj. Tako naj bo tudi naš boj skupen in enoten. Ta duh naj preveva tudi naša človeška razmerja in naj ustvari med nami vsemi najpopolnejše tovarištvo, ki ga nobena sila ne bo mogla omajati. Od naše medsebojne zvestobe in zvestobe skupnemu cilju, ki je ne trpljenje ne smrt niti ne zmagoslavje ne bodo mogle razrušiti, je odvisno življenje našega naroda.

2. maj

Nekaj dni nisem napisal niti besede v svoj dnevnik. Vanj sem vrgel samo nekaj obrazov z našega zborovanja. Dan in noč sem bil zaposlen. Zato bom skušal zdaj zaznamovati glavne vtise z našega zborovanja.

Prepričan sem, da naše zborovanje za razvoj OF ni bilo dosti manj pomembno kakor sama njena ustanovitev. Dve leti sta morali preteči, da smo dosegli zadnjo medsebojno jasnost in da se je naša skupnost tudi v naših srcih utrdila. Prihod na zborovanje in odhajanje z njega razločno označujeta

uspeh, ki smo ga doživeli. Prihajali in pozdravljali smo se nekako v zadregi, bolj kakor srečujoči se tujci kot pa ljudje enakih teženj. Včeraj, ko smo se poslavljali, kar nismo mogli narazen. Znova in znova smo si podajali roke, malo da se nismo objemali. In žal nam je bilo vsem skupaj, da se moramo ločiti. Bogve kdaj se bomo spet sešli — in če se bomo sploh še kdaj vsi zbrali? Morda se marsikdo od tovarišev ne bo več vrnil med nas. Nenadno, sredi življenjskega dela, mu bo nekje omahnil korak. Tisoč nevarnosti preži na te naše ljudi — in vendar gredo vanje mirno in brez bojazni, z veselimi smehom in pesmijo. Po vsej Sloveniji leže neznani grobovi njihovih tovarišev, močnih in hrabrih ljudi, ki se ne umaknejo z bojišča niti takrat, ko naša vojaška sila ne more vzdržati v njihovih področjih. Skoraj mimo vsakega se je že plazila smrt, skoraj vsakemu je komaj za las manjkalo, pa bi se mu ustavilo življenje — in glej jih, kako mirni in samozavestni ljudje so to! Nikjer ne opaziš na njihovih licih znamenj nervoznosti in propadanja. To je mladi, junaški, novi slovenski rod, ki bo zamenjal starega, propadajočega, hlapčevskega, strahopetnega in slabotnega. Tu, na teh obrazih, že vidimo prihajajočega slovenskega človeka.

Začeli smo 28. aprila popoldne. Skedenj, ki je v tisti vasi edini preživel lansko italijansko požiganje, se je spremenil v okrašeno zborovališče. Spredaj velika slovenska zastava z zvezdo, ob straneh slike Prešerna, Cankarja, Tita in Stalina, vse stene v zelenju in napisih. Primož Turnher vodi. Zapijemo himni našega boja »Naprej zastava Slave« in Internacionalo.

Predsednik Vidmar nas pretrese z govorom. Zgrabi nas in potegne za seboj. Z njim potujemo po zgodovini svojega naroda, pred nami razgrne velike duhove Prešerna, Levstika in Cankarja, usodo malega naroda vsaja v naša srca in razgrinja iz našega boja vstajajočo prihodnost. Zdaj vemo, da je vredno trpeti in umirati za novo življenje, ki ga kujemo.

Pozdrav zastopnikov Srbov in Črnogorcev, naše vojske. Tesna povezanost in navezanost na bojne tovariše utrjuje v nas vero v zmago.

Začnemo z bistvenim delom zborovanja: Kardelj je prevzel to najvažnejše delo. Počasi odgrinja zastore, ki so doslej marsikomu branili pogled v globine družbenih zakonitosti. Od stopnice do stopnice nas vodi k spoznanju. Jasnost se z njegovimi besedami pretaka v naš razum. Naslednji dan spet nadaljuje. Ko konča, je nebo nad nami spet jasno in čisto. Dvomi, strah, nemir, negotovost so izginili. Dodatni referati Andreja (Rusa) in moj še z naših strani utrdijo in poudarijo vodilno snov.

Nato razgovor, v katerem prvi nastopi Kocbek, za njim še mnogi tovariši. Pri nekaterih še zaslutiš senco nejasnosti. Znovič vstane Krištof, z jasno, prepričljivo besedo odstrani še zadnjo nejasnost. Ta hip sem se zavedel, da je v jedru OF nastopila nova doba, ki nikdar več ne sme stopiti na omahljiva tla.

Kidrič je tretji dan razgrnil pred nas smernice praktičnega organizacijskega dela. Vprašanje taktike je doslej marsikomu delalo skrbi in preglavice. To je pravzaprav skrivnost, umetnost pridobivanja ljudskih množic in njihovega vodenja.

Četrti dan smo imeli podrobne razgovore in sestanke. Jaz sem se udeležil sestanka aktivistk AFŽ.

Bil je prvi maj. Vsi skupaj smo priredili pristrčno prvomajsko proslavo. Močno so se razlegale revolucionarne pesmi. Po nekaj deževnih dneh je spet sijalo sonce. Vse je praznovalo. Nikjer strela niti sovražnih letal...

Na senčni strani mesta

IVO ZORMAN

NA SENČNI STRANI MESTA SO BILE HIŠE UMAZANE IN MRACNE, S STEN SE JIM JE LUŠČIL OMET IN TU PA TAM SO V OKNU RAZBITO ŠIPO ZAMENJALI Z LEPENKO.

TO SO BILE FABRIŠKE HIŠE.

V FABRIŠKIH HIŠAH SO STANOVALI FABRIČANI. ODRASLI, KI SO PRODAJALI BRATINI DELO SVOJIH ROK, IN OTROCI, KI SO ŽIVELI MED VELIKIMI SANJAMI IN REVŠČINO. SANJALI SO O DALJNIH DEZELAH, O VELIKIH MORJIH, O DOLGIH POTOVANJIH, VČASIH, KADAR JE BILO NAJHUJE, PA TUDI O KOŠČKU ČRNEGA KRUHA.

NAJHUJE JE BILO MED ŠTRAJKOM. LAKOTA JE PRIŠLA V FABRIŠKE HIŠE, FABRIŠKA DVORIŠČA PA SO NAPOLNILI ZANDARJI.

TAKO SE JE PRIPRAVLJALA REVOLUCIJA.

TUDI OTROCI IZ FABRIŠKIH HIŠ SO JO DOŽIVLJALI. ZGODBA O SENČNI STRANI MESTA NAM PRIPOVEDUJE O NJEJ.

Nekega popoldneva je hrup, ki ga je bilo slišati iz fabrike, utihnil. Hlastajoče sikanje polnojarmenikov, suho tleskanje desak, ki so jih premetavali delavci med štos, in hripavi Jerebovi kriki, vse je nekam utionilo, nad vodo pa je legel molk, ki ga nismo bili vajeni. Spogledali smo se in Mirko je rekel:

»Kaj pa sedaj to?«

Saj nismo takoj skraja dojeli. Molk smo občutili kot neugodje, kakor neznano grozečo nevarnost, ki se je plazila čez gladko, svilnato gladino nad jezom. Potem se je zganil spomin in se oblikoval v jasno podobo in France je dejal:

»To je kakor lani ... ko je ubilo Hrasta.«

Albin pa se je zravnal, si popravil lase in rekel:

»Habrika se je ustavila.«

Odvezali smo splav in odrinili, in bolj ko smo se bližali drugemu bregu, močnejše smo občutili tišino, ki je legla na veliko skladišče s štos, na žago, na stolarno in na mizarske delavnice. Iz visokega tovarniškega dimnika se je dvigal modrikast steber dima, ki pa se je tanjšal, kodral se je v vetru in izginjal.

Ko smo se pognali po hlodih čez kanal, je voda votlo zapljuskala pod njimi. Nič se ni vrtinčila na grabljice, nič ni grgraje izginjala v globino, kajti tudi turbine v strojnici so stale.

»To bo nekaj, hantje,« je rekel Albin.

Mene je stiskalo v grlu.

Če je tako kakor lani, ko je ubilo Hrasta ... če je tudi našega očeta zagrabil jermen ... če ...

»Mislite? ...« sem vprašal.

Toda že me je Mirko potegnil za rokav, pokazal na dvorišče pred velikimi tovarniškimi vrati in rekel:

»Poglejte!«

Tam so bili zbrani delavci, množica, ki je valovila in mrmrala, da je bilo slišati, kakor bi prislonil uho k razdraženemu panju. Spredej, prav pri vhodu, so bili moški in nekaj politirk, ženske pa so stale zadaj, onkraj ceste. Stale so molče kakor živa ograja, ki je v polkrogu zrasla pred vhodom v fabriko. Roke so imele sklenjene pod predpasniki, na obrazih pa so se jim risale skrbi in strah.

Tudi nas je obšla tesnoba. Nismo se upali približati, ostali smo na tej strani, se stisnili k zidu in gledali. Prisluhnili smo krikom, ki so se trgali iz množice.

»Odpri!«

»Naj te odnesemo?«

»Umakni se!«

»Naj te vržemo v Bistrico? Tebe in tvojo ptičnico.«

Ptičnica so rekli leseni vratarski hišici, kriki pa so bili namenjeni Nemški detelji, ki se je skrival za opazem in ni hotel pustiti delavcev v fabriko.

»Nazaj, ljudje!« je kričal. »Gospod inženir so ukazali, da nazaj. Bodite pametni, ljudje!«

Ljudje pa niso hoteli biti pametni. Grozeče mrmranje je naraslo, telesa so močnejše zavalovila in lesena vratarska hišica je zaškripala.

»Nikar, ljudje!« je kričal Nemška detelja. »Gospod inženir ne puste...«

Hišica je spet zaškripala, zaječala v vseh svojih vezeh in se prevrnila. Oblak prahu se je vzdignil s tal, po hišici pa so zatopotali čevlji, ko je množica vdrla v fabriko. Iz razbitih in polomljenih desak se je izkopala nesrečna postava Nemške detelje.

»Kaj mislite, ljudje?« je zaječal.

Prijel se je za glavo, se ves zlomil, potem pa je zlezal iz razbitin in odtaval proti pisarnam. Leseno nogo je nerodno vlekel za seboj, ko se je vzpenjal na stopnico, ko je pritisnil na kljuko, pa je zbeگان obstal. Vrata pisarne so bila zaklenjena.

Takrat se je zateglo in tožeče oglasila fabriška sirena.

Ženske so se ob pisku zganile, kakor da so se otresele vezi, ki so jih uklepale v molk.

»So že v kurilnici,« so rekle.

»Kako se bo to končalo?« so rekle.

»Kaj pa mislite? Deset dinarjev za šiht! Za težaka. Da Bratina ni sram,« so rekle.

»Sedaj jih zlepa ne spravijo ven.«

»Bratina bo popustil in plačal. Naročila ima in fabrika mora teči.«

»Ali pa bo poklical žandarje.«

»Tiste, ki so začeli, bo pognal na cesto.«

Sedaj smo se tudi mi odtrgali od zidu. Smukali smo se med krili in vlekli na ušesa.

France, ki je prvi doumel, kaj se godi, je dejal:

»Sedaj boste videli.«

»Kaj?«

»Štrajkajo,« je rekel. »Bratina jim ne plača, kakor bi moral, pa štrajkajo.«

Splav, dežela Tambuku z zavitim rokavom in z bajto v gošči, vse je postalo nenadoma nepomembno. Umaknilo se je nečemu novemu, novemu pričakovanju, novemu strahu in novim skrbem.

* * *

Tri dni in tri noči so ostali delavci v fabriki, ki je bila v svojem molku in miru nenavadna in nevsakdanja. Otroci smo jim zjutraj, še preden smo šli v šolo, in opoldne, ko smo se vračali iz nje, in zvečer, preden so se na cestah prižgale luči, v cekarjih in v loncih prinašali hrano. Morali smo mimo žan-

darja, ki je stal pri vhodu in ki nam je pregledoval cekarje. Ko je stražil Muha, nas je nagnal nazaj, zato smo drugekrati, ko smo ga zagledali pred vhom, raje počakali, da je odšel. Če se le ni preveč mudilo. Premk je bil boljši. Ta se je komaj zmenil za nas. Privzdignil je prtič tu, pokrovko tam in nas brez besede spustil na dvorišče. Tudi Perpar je bil natančen. Vse je prebrskal in vse pregledal, in če je našel le košček papirja, ga je vzel in spravil v torbico. Tudi če je bil star časopis, v katerega je bil zavit lonec. Hribar pa še pogledal ni v cekarje.

»Gremo, gremo!« nas je priganjal.

Včasih je snel puško in nam grozil, potem pa se je na ves glas smejal, ko smo bosonogi tekli med fabriškimi tračnicami in opletali z velikimi, nerodnimi cekarji.

Ljudje so različni in tudi žandarji si niso bili prav nič podobni. Vendar smo se otroci vseh enako bali. Bali smo se rjavih uniform in bleščečih nožev na puškah, bali smo se Muhovega temnega obraza in Perparjeve natančnosti, Premkovega tihega momljanja in Hribarjevih šal in bučnega smeha.

Mene je zmerom stisnilo v grlu in noge so mi postale mehke, ko sem se s cekarjem bližal vhodu. Vratarsko hišico so tam spet postavili in zakrpali, da je bila videti kot prej. Le Nemške detelje ni bilo več pred njo. Namesto starega, dobrodušnega vratarja je stal tam žandar.

»Je Muha?« smo se spraševali.

Vse smo poznali, po imenih in po obrazih, in že od daleč bi radi dognali, koga imamo pred seboj.

»Hribar,« je rekel France.

Noge so nam kar same zastale, zmerom počasneje smo se plazili proti vhodu, stiskali smo se k zidu, da bi bili kar najdlje od čuvajnice in od Hribarja, ki je tiho žvižgal predse in se delal, kakor da nas ne vidi. Suknjič je imel pod vratom razpet, da so se videle poraščene prsi, visoko čepico s svetlim ščitnikom pa je imel potisnjeno na tilnik. Kakor uročni smo strmeli vanj: v visoke čevlje, v rjave ovijače, v pas z naboji, v torbico, v roko, ki se je oklepala jermena pri puški, v okrogli obraz, ki je bil moker od potu. Strmeli smo vanj in kakor v sanjah predstavljali bose noge po prahu. Še zmerom je žvižgal predse, potem pa je iznenada kriknil, kakor bi udaril z bičem:

»Stoj!«

Obstali smo, kot da smo vrasli v tla, in cekarji so postali še težji in kolena še mehkejša kot prej.

»Kam?« je kriknil.

»V habriko ...« je zajeceljal Albin.

»Potem pa brž! Gremo, gremo!« je zakričal žandar.

Zacepetal je z nogami in segel po puški, mi pa smo skočili, kakor da smo se odtrgali od tal, in stekli med tiri in poslušali prešerni žandarjev smeh, ki se je valil za nami, kakor bi se bila podrlla skladovnica s hlodi.

Hribar je imel svoje veselje s tem, mi pa smo imeli svoj strah.

V fabriki je bilo prijetneje. Tam smo se najprej razšli: Mirko v mizarno, jaz v strojnico, Albin v stolarno in France k politirkam, da smo oddali cekarje in da smo se kasneje spet sešli nekje pod visokim dimnikom, na kupu žaganja pred kurilnico ali pa na kupih ostro dišečih oblancev v stolarni.

Vsa fabrika je bila naša. Nikjer ni bilo Jereba ali Vidmarja ali Ložarja, da bi nas naganjali iz oddelkov, samo očetje in mame in sestre in bratje, samo znanci so posedali po delovnih mizah in po kupih desak. Ostri noži na

rezkalnih glavah so stali in jermenice se niso obračale in ventilatorji niso bučali, zato smo lahko tekali okrog strojev, brskali po kupih odpadlega lesa in odkrivali stvari, ki bi nam sicer za zmerom ostale skrite.

»Hant, ko bi bil zmerom štrajk!« je rekel Albin.

France pa je zmajal z glavo.

»Že sedaj nimamo kaj jesti,« je dejal.

»Saj nisem mislil na to. Pa reci, če ti ni všeč, ko se lahko preganjamo po habriki. Mestni nimajo nič takega.«

»Mestni imajo kruha. Belega,« je rekel France.

Čisto se je spremenil. Prav nič mu ni bilo za igre in tudi o Tambuku se ni hotel pogovarjati. Ko nas je Mirko spravljal na sipino in na splav, je rekel:

»Ne ljubi se mi. Danes ne.«

Zato tudi ostali nismo šli. Kaj pa naj bi brez Franceta? Postavali smo po dvoriščih in komaj čakali, da so nam mame pripravile cekarje in da smo lahko odšli v fabriko.

France pa tudi po dvoriščih ni dosti postaval tiste dni. Jaz sem že vedel, zakaj. Nam so pripravljale cekarje mame in sestre, France pa je bil za vse sam. Včasih sem mu pomagal. Pri hlapcu Jermanu sem zajel nekaj prgišč koruze iz konjskih jasli. France je doma strl zrnje v možnarju in kuhal močnik. Pri Nemški detelji si je izprosil žlico masti, da ga je zabelil. Iz samostana je prinesel kak košček črnega kruha, Čik baronica pa mu je dala nekaj pesti fižola.

Mama ga je vsakokrat, ko sva stopila v politirnico, vprašujoče pogledala, potem pa je privzdignila ruto na cekarju in vprašala:

»Kje si dobil, France?«

»Pri ljudeh,« je rekel.

»Pa ti? Si jedel?«

»Seveda sem jedel.«

»Saj ne bo dolgo,« je rekla. »Bratina bo popustil.«

Politirke, ki so sedele na delovnih mizah in zrle predse, kakor da so pozabile na smeh, so vzdignile glave, a jih naslednji trenutek spet povesile. Iz dneva v dan so bile bolj potrte in zmerom manj jih je bilo, ki so še verjeli, da se bo Bratina vdal.

»Na cesto nas bo postavil,« so govorili. »Kaj se mu mara? Fabrika je njegova.«

Naskrivaj so začeli zapuščati fabriko, ker so se bali počakati konca.

»Hodijo, kot da bi imeli nekaj v hlačah,« je rekel Mišič.

Čik baronica, ki je že marsikaj okusila in je poznala trpljenje in pomanjkanje in strah, pa je rekla o takih:

»Kup lačnih otrok imajo doma. Pa nič kruha.«

(Objavljena odlomka sta iz povesti »Na senčni strani mesta«, ki je dobil tretjo nagrado za povest na III. festivalu »Kurirček«.)

Božidar Jakac — človek, umetnik, partizan

Veliko več bi nastalo, ko bi imeli čas, in ker sem marsikje risal, namesto govoril — so ostali dokumenti, ki so šele zdaj dobili polno ceno.

Življenje človeka je celota. Tako tudi življenje Božidarja Jakca; kajti stežka bi ločili Jakca-slikarja od Jakca-človeka ali Jakca-partizana od Jakca-grafika. Ne samo stežka, nemogoče je, zakaj življenje umetnika, človeka in partizana Božidarja Jakca je celota zato, ker je polno, intenzivno in spontano.

Celo življenjepisne podatke le s težavo izluščimo iz celote in jih leksikografsko nanizamo. Ko smo to storili, se je izkazalo, da so mrtvi, nekako sami zase in ne povedo veliko — vsekakor premalo: rojen 16. julija 1899 v Novem mestu. Slikarstvo je študiral na akademiji v Pragi med leti 1919 in 1923 pri profesorjih Obrovskem, Thieleju in Brömseju. Sedmega septembra 1943 odšel v partizane in bil tam član plenuma OF in AVNOJ. Priredil prvo partizansko likovno razstavo in bil predsednik partizanskega Slovenskega umetniškega kluba. Po osvoboditvi prvi rektor novo ustanovljene Akademije likovnih umetnosti v Ljubljani. Je član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, dopisni član Jugoslovanske akademije v Zagrebu in Srpske akademije nauka v Beogradu, pa tudi častni član Academie delle Arti del Disegno v Firencah.

Ti skopi podatki nam ne povedo nič o številnih potovanjih po Evropi, Afriki in Ameriki. Ne govorijo o mnogih razstavah od leta 1918 do danes — še manj pa nam povedo o osebnosti Božidarja Jakca, čigar starši so mu dali značilnosti slovenske zemlje. Mati, Dolenjka, mu je podarila lirično potezo njegovega značaja, oče, Kraševac, pa trdnost in močnatost, kar se je zlilo v celoto, morda značilno za Slovenca, prav gotovo pa značilno za ustvarjalca, umetnika in človeka Božidarja Jakca.

Ceprav je prijazen, človeški in tovariški, je tudi neizprosni in dosleden, brez-kompromisen in predvsem skromen. Ni se mu težko približati, prav tako kot sam zelo lahko in neposredno najde pot do sočloveka. Prijeten sobesednik je in z njim se lahko pogovarjaš, o čemer želiš: o glasbi, slikarstvu ali o železnicah in o ljudeh, o planinah in o širnem svetu, o tehniki ali slikarskih tehnikah — le o sebi ne govori rad. Ne iz narejene skromnosti, pač pa zato, ker se mu to ne zdi pomembno. Pomembno je delo — vsako delo, ki prinaša koristi, naj bo to ročno ali umsko, Jakac ga spoštuje in ceni. Ne samo to — tudi občuduje, kadar rodi sadove. Prav gotovo je to vzrok, da imajo ljudje tudi njega radi in ga spoštujejo.

Le redkokdaj se razgovori o sebi — pa še takrat manj o sebi kot o okoliščinah, v katerih je živel. Njegovo življenje pa je bilo zares zanimivo, razgibano in intenzivno. Od zgodnje mladosti.

Med prve njegove spomine sodi tisti, ko mu je mati podarila svinčnik, da bi bil priden in dal mir. In takrat se je pravzaprav začelo. Dokler je imel tisti svinčnik, je klečal na kolenih in risal. Še preden je začel hoditi v šolo. V ljudski šoli je

doživel prvi čudež: pater Severin je v pravokotnik narisal mačko. To je bilo risanje v perspektivi. V četrtem razredu je nekako dobil mastne krede in je narisal jabolko, ki je zelo uspelo. Potem pa še več — največji uspeh, večji kot si ga je zamislil: profil v pravokotni osnovi.

Zdaj mu risanje ni dalo miru. Kopiral je podobe iz zgodovinskih knjig. Cezarja in druge znamenite osebnosti. Marsikateremu učitelju to ni bilo povšeči, zakaj Jakčeve knjige so bile vse porisane ob robovih, med vrsticami. Pa ne samo s kopijami. V njih je bilo polno risb, portretov sošolcev, učiteljev in profesorjev.

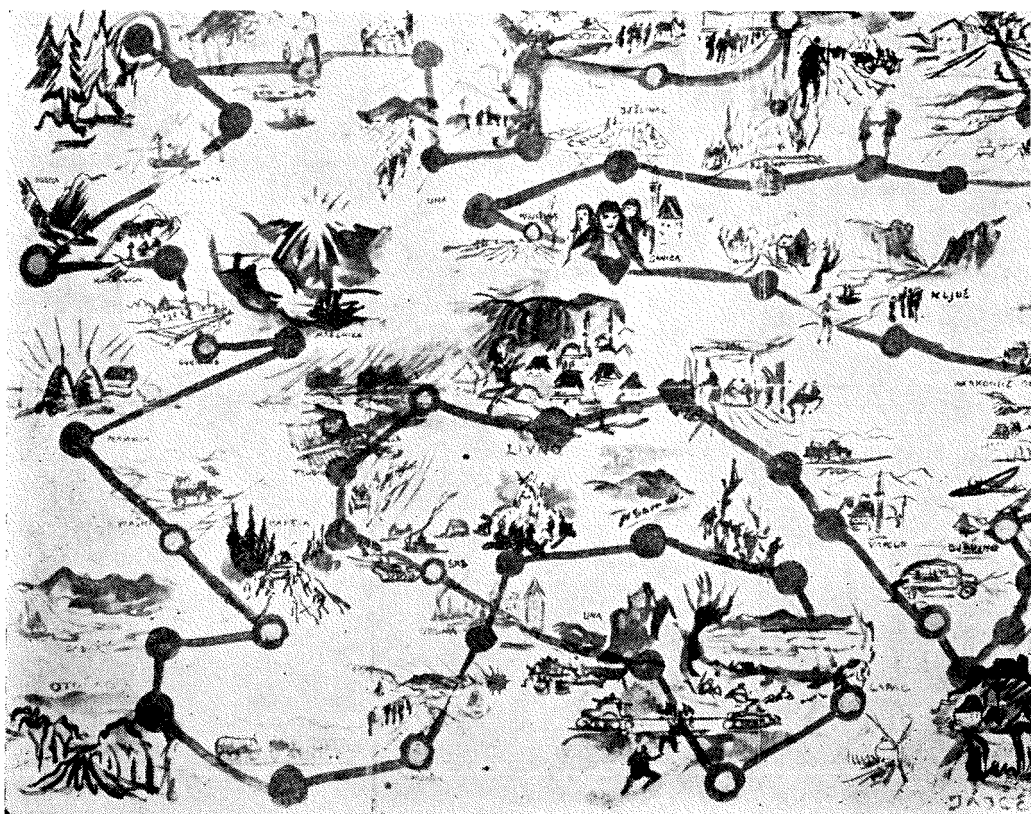
Med mladostne spomine sodi tudi poznanstvo z Miranom Jarcem. Spoznala sta se ob igranju violine, zakaj Jarc je bil izredno glasbeno nadarjen in je imel tudi dobre gosli. Oba mladeniča sta se navduševala za glasbo in sklenila — uglasbiti opero! To so bili prvi pesniški poskusi Mirana Jarca, ki je prevzel nalogo, da bo zložil libreto. Jakac je začel delati kulise — kar sproti, čeprav še opera ni bila ne napisana, ne uglasbena. Toda vendar to delo le ni šlo, zakaj iz tega je nastalo Potovanje na Luno in Jakčeve prve ilustracije.

Zares, ti mladostni spomini so izredno zanimivi in zgovorni, dokumenti, ki povedo veliko veliko več kot marsikaj drugega. Tudi Jarc je bil dober risar, je pripovedoval Jakac, ko sva že lep čas sedela pri mizi v družbi z njegovo ženo Tatjano. Miran Jarc je bil ves navdušen za vlake in jih je risal, da je bilo veselje. Jakac pa je ljubil parnike in pokrajine. Tam, v Novem mestu, v Jarčevem domu so uganjali fantje zanimive reči: tehniko, umetnost in mladostne norčije. Tista Jarčeva hiša, ki je zdaj — žal — več ni, je dala tudi prostor za prvo razstavo Božidarja Jakca in Mirana Jarca. Jarčevi vlaki in Jakčevi parniki in pokrajine so bili »kar dobri«, predvsem pa »močni«...

V tretji gimnaziji je Jakac padel iz latinščine, grščine in matematike, saj je veliko raje risal, kot se ukvarjal z nepravilnimi glagoli in matematičnimi problemi. In to je bila pravzaprav sreča zanj, zakaj po tej neljubi zadevi so sklenili, da bo odšel na realko v Idrijo. Ne samo to, da je bila idrijska realka edina slovenska šola s slovenskimi spričevali in izvestji, šola, na kateri so veliko predmetov poučevali v slovenščini. Idrijska realka ga je privlačevala tudi zato, ker je slišal, da na njej poučuje Vavpotič. Toda — ko je prišel tja, Vavpotiča ni bilo več. In to je bilo prvo veliko razočaranje mladega Božidarja Jakca. Toda — preskočili smo čas, zakaj pred tem velikim razočaranjem so bile počitnice, tiste odločilne počitnice, ki so mladega navdušenca za risanje dokončno pripeljale do tega, da se je odločil za slikarsko akademijo. Res je sicer, da takrat še ni vedel, kaj je to — toda želja, da bi vse življenje samo risal, je postala tako goreča, da se je odločil. Pa še zdaleč ni vedel, kaj je umetnost, kaj slikarstvo. Tedaj je napravil tudi prvi portret — Mirana Jarca, risbo in akvarel.

Starši so takrat doživeli finančni zlom in odšli v Belo krajino, kjer so gradili železnico. Božidar je bil »gostilničarski« otrok, ki se je celo rodil v gostilni. To pa je v tistih časih pomenilo nekaj manj, kot so bili »navadni« otroci in njegovo otroštvo je bilo povezano z gostilniškim življenjem. Videl je najrazličnejše tipe, pijance, pokveke, grobijane, jokavce, vesele in razigrane družbe, pretepe, skratka — gostilniško življenje. Vse to je opazoval, posameznike, skupine, ljudi — in se jih bal. Toda spoznaval že iz zgodnje mladosti v njihovem nenarejenem, strastnem življenju. Pogosto grobem, a pristnem. Med temi belokranjskimi počitnicami je veliko risal, predvsem akvarele in tudi prve oljne podobe. V dar je namreč dobil celo škatlo oljnih barv, ki mu jih je mati kupila v Zagrebu pri Kugliju, oljnate barve »u limenoi kutiji«.

»To so bili srečni časi,« se je spominjal. »Pasel sem bika, živel z naravo in risal...« Kar tako — kot samouk, čeprav ga je nekoliko vodil z malenkostnimi

Božidar Jakac: Pot na zasedanje AVNOJA v Jajce

napotki gospodinjin nečak. Veliko več kot ti skromni napotki, ki jih je dobil, sta bila vredna pogum in zaupanje, ki mu jih je vlival podeželski mentor.

»To so bile moje najlepše počitnice,« se spominja še po toliko letih oče slovenske grafike, spominja in zamisli v tisti daljni čas, ki je tako hitro minil, zakaj na jesen je bilo treba oditi v Idrijo. Pot ga je peljala skozi Ljubljano. Tedaj ni bila vele mesto, vendar je bila veliko večja kot Novo mesto in belokranjske vasi. Toda mestna podoba je zatemnela, brž ko sta šla z materjo v Canklovo trgovino z barvami in kupila — paleto. Prvo paleto, pravo slikarsko paleto in čopič. Za trinajstletnega dečka je bilo to prečudovito doživetje, ki ga ni mogoče opisati, zakaj doraščajoči otrok je bil na poti v Idrijo tako zelo bogat: imel je paleto, oljnate barve, vodne barve in čopiče. V tistem pol avtobusu, pol tovornjaku, ki je vozil iz Ljubljane v Idrijo, ni videl nič drugega kot svoje veliko premoženje. Videl in ga užival...

Na idrijski realki je bilo risanje zelo važen predmet, veliko važnejši kot na drugih šolah. Profesor Germ pa je bil strog in mladi Jakac si ni zaslužil iz tega predmeta več kot »komaj zadostno«. Pa ne zato, ker bi bil nenadaren — toda mlademu »umetniku« ni šlo od rok risanje ornamentov. Šele ko je prišlo na vrsto svobodno risanje, je »šlo bolje«, kot se spominja strogega profesorja umetnik še danes.

Idrijsko razdobje je bilo zelo pomembno, pa tudi lepo, bi pristavil slikar sam, če bi ga vprašali, kako je bilo tam. Sicer brez Vavpotiča in z umetniško nepomembnim profesorjem. Toda rad ga je imel, celo tako, da mu je dobil posebno dovoljenje za risanje z oljnatimi barvami — to pa je že moral nekako odkupiti, zakaj zdaj smo že sredi prve svetovne vojne in ofenzive na Soči. Nadarjeni dijak, ki je smel slikati z oljnatimi barvami, je moral upodobiti tudi Borojewitscha — po predlogi, seveda.

Novomeški dijak na idrijski realki je stanoval pri rudarski družini, pri upokojencu Krapšu in njegovi ženi, in oba sta ga imela zelo rada. Vendar njuna ljubezen ni segla tako daleč, da bi mu dovolila slikati z oljem v skromni sobici, češ da potem »preveč smrdi po hiši«. Stara dva pač nista prenesla vonja po terpentinu. Zato pa si je smel urediti atelje. »Atelje« je velika beseda, toda Jakac bo vedno zatrjeval, da je bila tista polovica svinjaka, ki jo je dobil na razpolago, njegov prvi atelje, v katerem se je mešal duh po terpentinu z dišavami v svinjaku. Sploh pa je bil to prav zanimiv prostor — pol svinjak, pol »tišlarija«, pol slikarski atelje. Nekaj lesa in mizarskega orodja mu je prišlo prav, zakaj tako si je lahko sam izdeloval okvire in napenjal nanje stare in ponošene strajce, da je imel slikarsko platno.

Se vedno je bil samouk, zakaj risanje v gimnaziji je bilo umetniško nepomembno in nezanimivo, toda loteval se je že večjih stvari — kopiral je Rembrandta in prodal kopijo slike Mater dolorosa za 10 kron in mašne bukve — prvi zaslužek od slikarstva.

Pa tudi sicer je bila idrijska gimnazija zelo pomembna zanj, saj je na primer razrednik dr. Lončar predaval veliko tega, kar ni bilo napisanega v šolskih knjigah. Govoril je o političnem razvoju držav in družbenem razvoju, o katerem sicer dijaki niso in ne bi ničesar zvedeli. Ustanovitelji idrijske realke, gimnazije, so bili idrijski rudarji in ti so bili zelo ponosni na svoje »larčane« kot so imenovali dijake na realki. In ne samo to — menda je ni bilo nikjer takšne tesne in iskrene povezave med rudarji in »njihovo« inteligenco kot prav v Idriji. Vse to je močno doživljal mladi, talentirani Novomeščan, ki se je zapisal slikarstvu.

Skupaj z nekaterimi sošolci so ustanovili risarski klub pri lani umrlem Zorku Jelinčiču. Tam so po šolski maši imeli na podstrehi pravo risarsko šolo — edine knjige, iz katerih so črpali znanje, pa so bile Dom in svet in Slovan. Pravzaprav znanja iz njih niso dobili veliko, pač pa navdih in spodbudo, kajti življenjepisi, ki so jih tam brali, so pripovedovali doveztnim mladeničem zelo veliko.

Vojna je prinesla Idriji zelo hude čase in leti 1915 in 1916 sta bili pravi leti lakote. Jakčevi starši so bili zelo daleč. Pot s trebuhom za kruhom jih je odpeljala celo v Romunijo, spet h gradnji železnice. Mladega gimnazijca je vzdrževala rudarska gospodinja, ki tudi ni imela veliko. Stikov s starši skorajda ni bilo, in ko je Italija stopila v vojno, so ga zapustili tudi sorodniki, ki so bili v Avstriji. Treba se je bilo preživljati — zato je šel v rudnik, pa ga niso vzeli. Potem je delal v delovnih skupinah, pravzaprav na nekakšnem prisilnem delu, ko so morali okrog Idrije kopati jarke in plesti žične ovire. Bilo je zares leto lakote, zakaj to leto mladi Jakac ni videl kruha.

»Pač,« se je spomnil, »nekoč je prišla k nam neka mlinarica in prinesla hlebec belega kruha. Ali si lahko mislite, kakšno doživetje je bilo to?«

Bili so vedno lačni, strgani od bodeče žice in popraskani skoraj po vsem telesu. Medtem se je zavzel zanj nekaj »stric« iz Trsta. Posodil mu je denar, da je lahko nadaljeval šolanje, in med počitnicami 1916 mu je profesor slovenščine, imenovan »kameleon«, ker je bil zelo rdečega obraza — preskrbel počitniško delo v Radečah pri Zidanem mostu. Postal je domači učitelj in pripravljaval Jerebove

Božidar Jakac: Studie, 1944

sinove za izpite. To je manj pomembno kot njegov prvi trojni portret. Treh Jerbovih sinov — Rado je med NOB postal heroj.

Pokrajina ob Savi je bila spet nekaj popolnoma novega, zato je neutrudno delal. Slikal, risal, skiciral. Prav to obdobje, pravi Jakac sam, sodi med najintenzivnejša delovna obdobja njegove mladosti. V ta čas sodi tudi prvi avtoportret, ki ga je napravil že v Idriji — tudi v družbi z dvema prijateljskima. Zdaj je tudi prvič videl originalno sliko — Vavpotičev Portret očeta. In čeprav je tako ljubil slikarstvo, se tako zanimal zanj, toliko sam slikal, risal in prebral vse, kar se je le dalo, še vedno ni videl nobene slikarske razstave, razen ene — slovenske impresioniste v Ljubljani, kar je ostalo nepozabno doživetje, ki mu je vedno znova zbuja sanje o slikarstvu, umetnosti.

10. marec 1917. Dan, ko je bil potrjen k vojakom. Moral je v vojsko in tako je zgubil poldrugo leto. Že tedaj, pri vojaki se pokaže tisti Jakac, kot ga poznamo iz vseh poznejših časov. Sklenil in uresničil je svoj sklep: risati, risati, risati. Vse, kar bo videl, vse, kar bo doživel, srečal, opazil. Iz časov pred vojaščino je tudi portret gospodinje pri klekljanju. Podoba, naslikana v izredno komplicirani luči. In prav takrat je prišel na zelo kratek obisk iz Romunije tudi oče. Dal mu je skoraj vse slike, ki jih je narisal ali naslikal — in prav ti prvenci mladega samouka, gimnazijca, so reševali njegovega očeta in mater v najhujših časih lakote in pomanjkanja, zakaj starša sta jih v stiski prodajala, in tako so Jakčevi prvenci raztreseni nekje po Romuniji — in ni mu žal zanje, zakaj koristili so staršem v najhujših trenutkih.

Pri vojaki, na fronti, v kasarnah, povsod je risal, razen med veliko ofenzivo na Piavi, ko so od njegove kompanije, ki je štela 120 mož, ostali živi samo štirje! Ko je prišel na dopust, leta 1918, je opravil vojno maturo. Predtem pa je srečal prvega pravega slikarja — v vojaški bolnišnici v Admontu. To je bil France Kralj, ki se je ponoči spotaknil ob ležečega Jakca in ga celo nahrulil, češ da mu je zasedel prostor, kar je bilo tudi res. Toda naslednje jutro, ko sta se spoznala, sta se tudi zblížala in končno poslovila: »Na svidenje na akademiji.« In tako se je tudi zgodilo — prvič sta se spet srečala prav na akademiji v Pragi. Toda — pustimo teči dogodke po vrstnem redu. Takrat, na dopustu, je po materi srečal Vavpotiča in mojster je odbral iz njegove slikarske zakladnice dvanajst skic in risb, češ da jih bo vključil v razstavo, ki jo pripravljajo v Ljubljani. Vojni maturant, samouk-slikar in vojak tega ni verjel, mislil je pač, da mu mojster vliva pogum. Kmalu potem pa mu je prijatelj Miran Jarc sporočil v pismu, da je bila v Ljubljani odprta razstava in da visijo na njej tri njegove risbe.

»Fantastično občutje, ko sem mislil, da plavam med nebom in zemljo.«

Jakčeva in Jarčeva pot sta bili pogosto zelo vzporedni, saj je mladi pesnik v istem pismu sporočal, da so objavili njegovo prvo pesem v Ljubljanskem zvonu. Vse to se je dogajalo tedaj, ko je mladi slikar doživel zlom Avstrije v Furlaniji in ko so odprodali »vrli vojaki« krave iz prateža, iztržili zanje 660 kron in jo mahnili proti domu — Jakac v Ljubljano.

Zbolel je za špansko gripo in narodna straža v Ljubljani ga je peljala v vojašnico. To pa bi bila gotova smrt. V zadnjem trenutku mu je uspelo pobegniti, zakaj za bolnike v vojašnicah ni bilo življenja. Tete, ki jo je iskal, ni našel, tako da je moral prebiti noč v neki stojnici na Vodnikovem trgu. Potem je teto našel, padel v posteljo in v visoki vročini, med življenjem in smrtjo, preživel tiste razburljive čase ob zlomu Avstrije.

Ob vrnitvi v Novo mesto je bila septembra 1918 tam razstava, na kateri je sodeloval s tremi risbami in na kateri je sodeloval tudi hrvatski grafik Krizman, s katerim sta postala nerazdružljiva prijatelja vse do Krizmanove smrti. Takrat je

srečal tudi velikega Riharda Jakopiča, hkrati pa se je začelo Jakčevo intenzivno umetniško življenje. Najmanj vsak mesec je nosil v Ljubljano Jakopiču svoje risbe in slike, pri njem pogosto stanoval in se od njega učil.

Spomini na Jakopiča so močni: »Jakopič je bil čudovit človek in vsaka njegova beseda je bila polna in sočna. Bil je moj prvi mentor in moja umetniška vest.« Nanj je vplival tudi ambient okrog Jakopiča — umetnikova žena ob klavirju, ko igra Bacha in vse drugo...

Bilo je konec vojnih let in doživetij in Jakac je vse leto prebil doma, intenzivno delal ter doživljal svoj svet. Vojno in vse, kar je bilo v zvezi z njo, je hote pozabljal, pred njim pa so se odpirale megle in se kazali prividi podob. Veliko se je družil z Ivanom Čargom, Podbevškom in drugimi. Podbevšek je prišel k Jakcu po prvi, zelo dobri kritiki in mu prvič prebral svoje pesmi. Jakac se je lotil ilustracij in nanje z roko napisal tekst. Pesnik in slikar sta s to knjižico ilustracij in pesmi odšla k Otonu Župančiču — ta pa je bolj občudoval ilustracije kot pesmi, se bolj zanimal za podobe kot za poezijo...

Tako je minila mladost slikarja, čigar umetniško delo je pravi dnevnik njegovega življenja, ki »oscilira med doživetim in kontroliranim, dnevnik, ki iz osebnega dokumenta postaja izpoved človeka o življenju«.

Z zamudo je v prvem povojnem letu dobil štipendijo za študij v Pragi. Prvo srečanje s Prago je bilo čudovito. Takole pripoveduje:

»Sneg je padal v velikih kosmih — bilo je čudovito lepo mesto, še vedno zame najlepše mesto, kar sem jih videl v Evropi. Zasneženo je bilo še lepše, najlepše.«

Kaj pomeni Praga za Jakca? Veliko, zelo veliko. Predvsem pa štiri leta intenzivnega dela in študija. Veliko več dela doma kot v šoli. Toda — po vrsti. Že v začetku ga je hotel takratni rektor akademije Maks Švabinsky vzeti v svojo specialko za grafiko. Vendar pa ga na opozorilo tajnika akademije ni mogel, zakaj Jakac seveda ni imel prave poprejšnje izobrazbe, zato pa so ga poslali kar v drugi letnik k profesorju Jakobu Obrovskemu. Delal je drugi in tretji letnik skupaj in se že med študijem srečal — prvič v življenju — z novimi eksperimenti v umetnosti. Vsak dan so rušili stare veličine, častili nove, celo Michelangela so takrat detronizirali. Nastajali so novi tokovi, nove šole... Vendar je bil to čas, ko so o slikarstvu in umetnosti nasploh veliko preveč debatirali in veliko premalo ustvarjali in delali.

Čeprav je bil pri profesorju Thieleju, mu je veliko več pomenil profesor Julius Pfeifer z modernimi portreti, saj so le-ti močno vplivali nanj. Zdaj ga je začela zanimati predvsem grafika, dobesedno prevzela ga je — toda od profesorja se o tej umetniški zvrsti ni mogel naučiti ničesar, saj je reagiral na njegovo zanimanje za grafiko z besedami, češ, pojdi na grafiko, pa se tam pozanimaj.

Kraška narava Božidarja Jakca je tudi tukaj zmagala — neki tiskar, sorodnik njegove gospodinje, mu je odkril prve skrivnosti grafičnega dela.

Leta 1921 je bil prvič v Nemčiji in videl velike dresdenske in berlinske galerije. In kot je bila že njegova navada, je po poti polnil skicirko in delal. Tako kot v Pragi. Tam sta hodila po mestu s slikarjem Venom Pilonom in skicirala — na ulicah, v parkih, po kavarnah.

Dandanes si skorajda ne moremo misliti koncerta, da med občinstvom ne bi bilo Božidarja Jakca. Toda prvič je doživel glasbo šele v Pragi, ko je šel na prvi simfonični koncert in ko je prvič poslušal orgelsko glasbo. Iz tega časa je tudi njegova podoba Glasba, ki visi v galeriji.

S profesorjem Thielejem sta si prišla močno navzkriž. Jakac je hotel poglobiti formo z vsebino, Thiele se s tem ni strinjal, tako da je Jakac zadnje tri mesece zapustil šolo in delal doma. Zgrabila ga je grafika, tako da si je preskrbel celo

majhno stiskalnico, »prešo«, na kateri je delal skupaj z nekaterimi tovariši. Svoj izraz je našel v ekspresionizmu.

»Očitajo mi Muncha — pa nisem munchovec, res pa je, da mi je odprl pogled.«

Zdaj bi bilo treba seveda pripraviti razstavo ob koncu študija. Profesor Thiele ni niti hotel pogledati njegovih del, češ, kaj pa je sploh delal zadnje mesece. Končno mu je le dodelil prostor za razstavo — najslabšega, ki si ga lahko mislimo. V tistem času je v Pragi živel in deloval tudi arhitekt Plečnik. Seveda se je stara veličina zanimala za slikarstvo in zato je tudi obiskal razstavo akademije. In prav v zvezi z njegovim obiskom je doživel samosvoj študent slikarstva eno najlepših kritik v življenju.

Plečnik je hodil po razstavi in prišel tudi do Jakčevih slik. Mladi slikar je bil seveda v bližini, vendar mu ni povedal, da so njegove. Pred eno izmed podob se je Plečnik ustavil, jo gledal, gledal in rekel:

»Ja, to pa je čisto Cankarjeva figura.«

Jakac je bil presrečen. Oglasil se je:

»Hvala, hvala gospod profesor, hvala za najboljšo kritiko, ki si jo lahko želim, zakaj to je moja študija Cankarjevega Kurenta.«

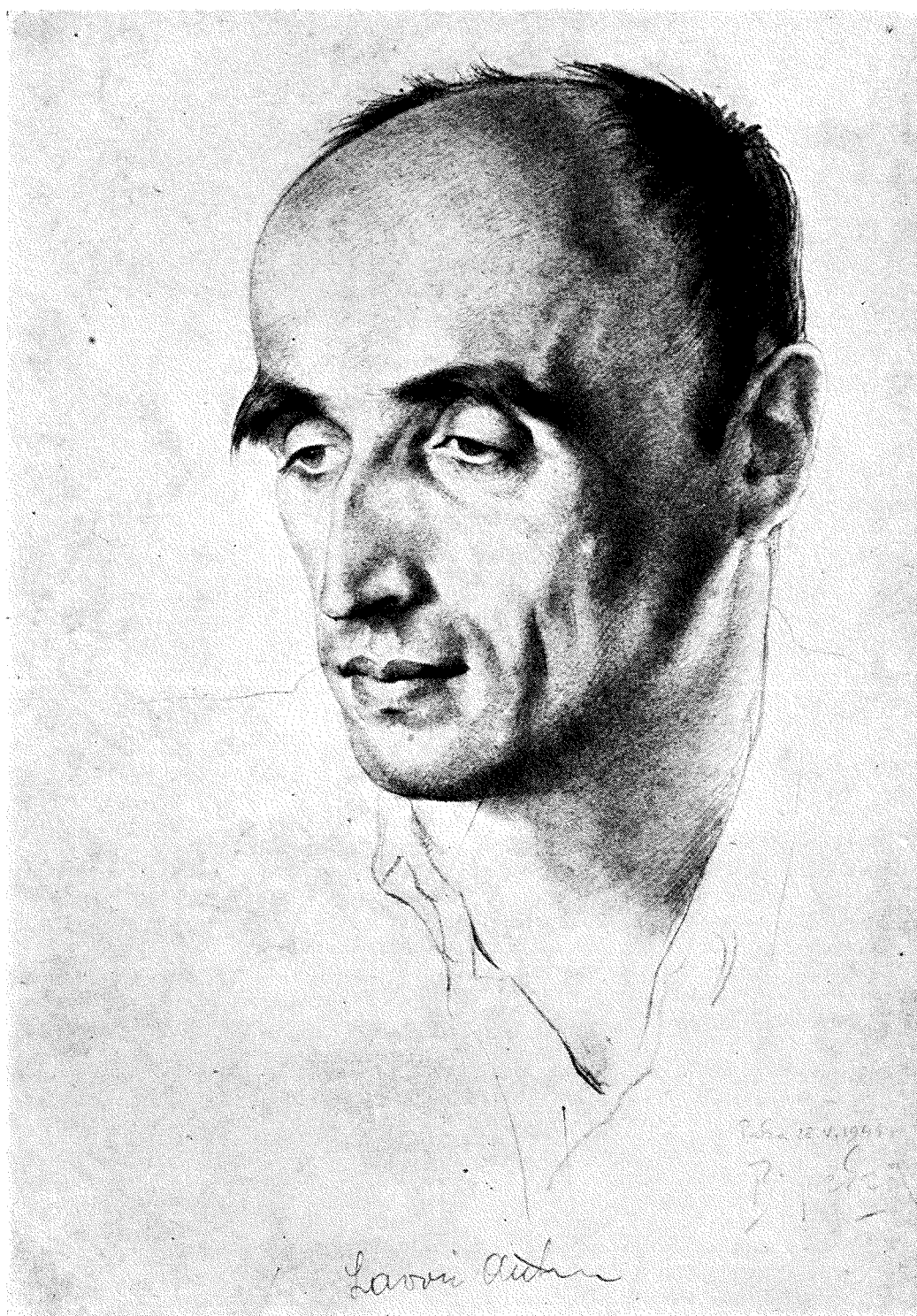
In zdaj se je Plečnik izlil. Govoril je o svoji silni želji, da bi se vrnil v domovino, o tem in o onem. Bila je prava človeška izpoved, ki jo je izlil pred mladega umetnika — to ga je pretreslo in mu dalo veliko napotkov za razmišljanje.

Spor s Thielejem je bil tako globok, da bi mu profesor zagotovo dal negativno oceno, ko bi se ne zgodilo nekaj drugega. Profesor Brömse, ki je vodil specialko za grafiko, je ob Jakčevih grafikah kakšni dve uri razlagal študentom, kaj je to grafika, in vse to opiral na primere, ki jih je razstavljaj »slab učenec profesorja Thieleja«. Še več — poslal mu je sporočilo s prošnjo, če bi mu morda lahko prepustil ploščo, na katero je vrezana Delavska mati, da bi jo on, Brömse, uvrstil v grafično mapo Die Pilger leipziške skupine. To je bila nenavadno velika čast za mladega Jakca — samouka v grafiki. Veliki Brömse ga je na njegovo veliko presenečenje z veseljem vzel v svojo šolo, čeprav mu je obtem, ko ga je prosil za to, dejal: Ich kann sie doch nichts mehr lehren — saj vas ne morem ničesar več naučiti. In vendar je bila to najboljša šola, kar jih je obiskoval. Brömse je imel Jakca zelo rad — prav verjetno zato, ker mu ni bil nič podoben, ker ga ni hotel kopirati, pač pa je iskal svoj izraz in svojo pot. Šola je bila bolj tovariško in prijateljsko združenje, kot šola, kot si jo po navadi zamišljamo. Kolikokrat se je zgodilo, da so vzeli s seboj plošče in odšli v kavarno Daliborka in tam rezali vanje, debatirali in delali.

Tako so minila študijska leta; tri leta splošne šole je — ne po svoji želji — opravil v enem letu in celo bil sprejet brez sprejemnega izpita, dve leti grafike pri Brömseju pa sta mu dali izredno veliko. To je pokazala tudi zaključna razstava v Rudolfinumu. Razstavljaj čisto grafiko — uspeh pa je bil izreden, saj še zdaj pravi, da je bil to zanj prvi in hkrati največji moralni uspeh, ki ga je doživel.

Jakac je postal univerzalni mojster tehnike, saj mojstrsko obvlada vse klasične vrste grafične tehnike: lesorez, linorez, litografijo, suho iglo, akvatinto, bakrorez, monotipijo, tonsko gravuro v lesu, barvni lesorez, mezzotinto in visoki bakrorez. In ko profesor France Stelè ocenjuje Jakčevo grafiko, piše med drugim tudi to-le:

»Vsaka tehnika ima posebne možnosti in naravne izrazne meje; prava je samo tedaj, kadar ne prekorači teh meja in možnosti... Jakac je lep primer za staro

Božidar Jakac: Pokojni Anton Lavrin, 1944

resnico, ta pa je, da je likovna umetnost v bistvu samo vidno in otipljivo izražena umetnikova osebnost...»

Najintenzivneje je delal med vojnama — tako v prvi kot v drugi svetovni vojni. Morda je bilo to nekakšno reševanje v drug svet. Pa tudi prva Jakčeva razstava je bila iz vojne skicirke; zdaj prav tako zvečine razstavlja dela, ki so nastala med vojno — in pri vsem tem je vojna tisto, kar najbolj sovraži. Iz mladosti mu je ostala navada, da je hodil po svetu s skicirko in risal vse, kar je doživel, videl, spoznal. Predvsem pa ga je zanimal človek. Potem ko je odšel v partizane, ga je psihološki obraz našega borca najbolj pritegnil. Zato ni čudno, da je med Jakčevimi deli toliko portretov, objavljenih in neobjavljenih. Slika človeka-borca, partizana-borca, ranjenca, aktivista, politika — toda vedno kot človeka. Reportaže, reportažnega slikarstva ne ljubi, zoprno mu je, zakaj nikakor ne more in noče upodabljati tega, česar ni doživel. Zato tudi ni nikoli ilustriral tistega, česar ni doživel.

Od svojega prihoda v partizane, od prvega večera v bazi 20, ko je komaj prišel v novo okolje in že začel slikati, skicira, riše. Vse, kar doživi: borce, govornike, poslušalce, ranjence, tovariše pri raznih opravilih, v različnih razpoloženjih: kolone, počitek, pohodi, porušene vasi, barake, bolnišnice. Jakčev portret predsednika Tita, ki je nastal med zasedanjem AVNOJ, je edini ohranjeni portret predsednika iz vojne. Posebnost so tudi njegovi pasteli iz Roga in še prav posebej nekaj portretov v olju — prava redkost za slikarstvo iz partizanskih časov.

Vojni čas je terjal veliko — tudi propagande, in prav pritisk na tematiko je marsikje dušil ustvarjalnost.

»Propaganda nam je dušila doživetja, namesto da bi nastala tema iz globokega likovnega doživetja, jo je dušila potreba vsakdanjosti. Brez tega bi morda nastalo veliko več, veliko tehtnejšega. Zakaj 'žurnalistična malarija' je zoprna, neumetniška, zato marsikaj niti ni nastalo, kar bi moralo.

Veliko več bi nastalo, ko bi imeli čas, in ker sem marsikje risal, namesto govoril — so ostali dokumenti, ki so šele zdaj dobili ceno.»

Razen tega pa je vojna nosila še drugo zlo: nihče ni vedel, kako dolgo bo trajala, kje bi spravil, skril in ohranil to, kar je ustvaril. Bile so težave s slikarskim materialom. In marsikateri grafični list, skica ali risba še nosi sledove vlage, ki se je je navzela v zemlji, ko je zakopana čakala na boljše čase. Jakčeva žena Tatjana je bila med vojno, kot vedno v njegovem ustvarjalnem življenju, njegova desna roka. Med partizanščino prava »mula«, saj ni nič manj vlačila v nahrbtniku kot slikar sam. Celo več — Jakac je slikal, ona pa nosila skice, papir, slike in vse drugo, tako da je komaj hodila. In ko sta tako močno naložena hodila po slovenskih in hrvatskih, bosanskih in krajiških gozdovih, si je marsikateri borec mislil, kako sta dobro založena s svojima nahrbtnikoma, ki sta bila polna kot noben partizanski nahrbtnik. Toda v njih ni bilo kruha in cigaret, pač pa umetnine, ki so zdaj poleg drugega tudi nenavadno dragoceni dokumenti tistega velikega časa.

Poleg slik, grafik, skic in risb je iz tistih časov še veliko drugega — študije za izdelavo denarja in poskusi, da bi ročno pretiskal 45.000 italijanskih znamk, ki bi — če bi jih zares potem pretiskali — bile edinstven filatelistični material na svetu. Žal se to ni zgodilo, pač pa so ohranjeni še poskusi, ki jih je ročno opravil Jakac.

Če se pogovarjate z Božidarjem Jakcem o moderni umetnosti, ne bo vzkipel. Izrazil bo samo svoje stališče, jasno in nespremenljivo:

»Ljudje se bojijo biti zvesti sami sebi. Moderno je zame poglobiti se in izraziti maksimalno možnost svojega značaja in doživljanja.«

Božidar Jakac: SNG v gostilni, 1943

Sicer pa je treba ločiti moderno — sodobno od modnega. Modna umetnost je manekenska: ker pač hoče biti po vsej sili nekomu podobna. Z uniformiranjem sodobne umetnosti dosežemo pač to, da umetnost ni več umetnost. Zakaj v umetnosti, umetnini se izraža umetnik — njegov značaj, izpoved in doživetje. Med vojno je bila realnost prehuda in se je bilo zelo težko znajti v tem silnem realizmu časa. Sanjski svet umetnika je bil potisnjen vstran. Dela pa, ki so nastala in nastajala, so bila doživeta in zato — čeprav včasih površno izdelana — vendar umetnine, saj so bila iskrena.

Moderno, sodobno slikarstvo je pač iskanje in prav to iskanje je marsikaj odkrilo: na primer lepote primitivnega slikarstva, lepote, vrednost in mik ljudskega ustvarjalnega genija, ki prav v našem času dobiva spet pozabljeno mesto. Morda celo višje, kot ga je imela ljudska umetnostna ustvarjalnost kadarkoli.

Umetnik je pač — kolikor je umetnik — enkrat izraz svojega časa in okolja, v katerem živi in ustvarja. Prav zato je »vsak zase osebnost, ki je ni mogoče kombinirati s kako drugo osebnostjo,« pravi profesor Stelè.

Božidar Jakac se je dokopal do svoje poti, svojega izraza, čeprav so mu na poti stale številne šole in vplivi, posebno v tistem zgodnjem času, ko je dozoval — toda ko je dozorel do te svoje poti, do zvestobe samemu sebi, kar je tako preprosto povedal in kar je v življenju tako težko ohraniti, je Jakac ohranil prav to zvestobo samemu sebi, svojim idealom in sanjam o lepoti.

(Po pripovedovanju Božidarja Jakca zapisal Milenko Šober)

Suha zemlja

JELO GAŠPERŠIČ

Zapalil sem visoko grmado in zdaj kličem dečke: — Ohe-e-e-j v sever in jug, — oho-o-o-oj na vzhod in zahod, da bi prišli in prisledli! — Do zdaj še nisem nobenega srečal, nobeden se mi ni še oglasil. Toda poznal sem jih devet, morda celo deset dečkov — ne spominjam se več natanko, bilo je v zgodnjem poletju dvainštiridesetega —, ki jim je življenje dodelilo kos suhe zemlje, tako suhe, da tanka skorja prsti skoraj ni mogla skriti njene beraške golote. Dečki so si jo vzeli vdano na dušo, na mlada široka ramena, povsod so si jo naložili, kjer je bilo kaj prostora. Zmašili so jih iz četic partizanskega odreda in jih poslali z najtežjim partizanskim orožjem — bog se usmili — s težko strojnico na vodno hlajenje in z enim samim trakom streliva v zabojčku, da bi branili cesto, za volovsko vprego široko magistralo v srce osvobojenega ozemlja, kjer so bila čeznjo podrti drevesa zavoljo tankov. Niso godrnjali, niso se pritožili, ko jih je suha zemlja prosila, naj je ne prepustijo nikomur, in jim obetala, da bo imela še zmeraj toliko prsti, da jih bo pokrila, kadar bo kateri zaspal v njenem naročju. Morda so ti dečki zdaj že možje, morda so že mrtvi — ne vem. Vendar prihajajo, drug za drugim prisedajo iz gluhe noči: krivonogi deček, deček z resnim obrazom starega partijca, brivski vajenec pred pomočniškim izpitom, z brado, in drugi, in vsi so rdeči v svitu plamenov.

Dečki so takrat prišli z one strani hriba, kjer so prespali na prostem, natanko na konico tiste rdeče, rahlo usločene puščice, ki jo je na vojaški specialki potegnil sam načelnik štaba sovražnega armadnega zbora. Načelnik štaba armadnega zbora ni poznal dečkov niti niso oni vedeli zanj, slišali so le zlovesče brenčanje in mukanje kamionov, ki so drčali naproti, naloženi z vojaštvom. Prišel je veliki sunek.

Menjaje se so nosili težko železje in sledili poveljujočemu — rezervnemu oficirju stare vojske. Ta razen daljnogleda, ki mu je nihal obešen na vratu, in devetmilimetrovke efenke za pasom ni imel na sebi nič vojaškega. Bil je golorok, gologlav in razpet kakor profesor, ki pelje osmošolce na šolski izlet, in glas mu je bil dober in blag. Pravkar so ga poslali iz mesta in komaj je utegnil sprašati dečke, kako je s katerim, že je šel z njimi na pot.

Železje je kovinsko zastokalo, ko so ga odvrgli na zemljo. Plitvo so vkopali razkrečeni trinožnik in posadili nanj valjasto glavo z lijačku podobnim smrčkom. Sebi so poiskali zaklone med razmetanimi bori. Težka strojnica je čepela kot koklja sredi piščancev in dečkom se je zdela dobra siva starka, ko so poklekali k njej in jo trepljali. Gledali so čez merilne naprave in važno ugotavljali, da se smrček imenitno nasloni na cesto, kadar ga nagnejo, in obvlada oba bregova nad njo, kadar ga dvignejo ali naravnajo na desno in levo. Svet okoli dečkov se je zožil in zmanjšal v bregu kotla, kjer so pritajeno čepeli, tako da je vsaka stvar dobivala vse večji pomen, tudi ostra gozdna trava in resje, ki je krvavelo okoli njih, in pastirička, ki je sedla na štor in zibaje z repkom povasovala pri njih. Nad kotlom je visela krpa modrega neba in po njej se je vozilo bleščeče se sonce, kakor da sije prav zaradi teh dečkov in jim odpira potoke potu, ki curljajo z obrazov. Postali so žejni in radi bi vode. Poveljujoči jim je to z mehkim, blagim glasom odsvetoval, ker so poprej v vasi, skozi katero so šli, pojedli nekaj kislega mleka — latvico za enajst mož, in ker so spotoma obirali češnje-drobnice. Dečki pa, ki so imeli svojo pamet, so menili, da bolj grde mešanice že ne more biti v trebuhu, kakor

so češnje in kislo mleko skupaj, in ne bo hudega, če prilijejo še malo vode. Zbrali so čutarice in eden je oddirjal v hribovsko vas, ker so vodo potrebovali tudi za hlajenje strojnice. Kapnica je dišala po slamnatih strehah in čadu, obarvana rjavo rumeno kot pivo. Pfej! so pljuvali dečki, ko bi imeli vsaj dobre vode, čiste vode, hladne studenčnice. Zemlja pa revna, da še dobre vode ne premore.

Ko so se dečki za silo odžejali in ker se na cesti še nič ni zganilo, se je spomnil poveljujoči — da ne bi tratili dopoldneva vnemar — da bi jim povedal kaj o težki strojnici. Komisarja niso imeli ne politdelegata, da bi se spomnil na politično uro in bi kot navadno začel: Ko je krvavi fašistični škorenj..., in nadaljeval, kako rdeča armada mlati sovražnika in zavezniki bombardirajo..., kar bi dečki poslušali do nezvesti in prikimavali, kadar bi se razvnel. Ne, poveljujoči je razlagal kakor v šoli, natanko do najmanjšega dela, popravil strojničarja, ki je izvlekel trak z rumenimi naboji in ga spet vdel, šklopotal z mehanizmom in pomenljivo pogledoval po fantih. Ti so stikali glave in potem, ko je poveljujoči povedal kako novo ime, pogledovali drug drugega, kakor bi se hoteli prepričati, če je vsakdo razumel. Navsezadnje pa jim je bilo dovolj, ker dečkom res ni bilo do tega, da bi stokrat ponavljali iste stvari. Vizir je vizir in amen. Tudi ni zdaj preveč važno, ali je težka strojnica taktično ali strateško orožje in tudi toliko delov nima, da si jih ne bi mogli zapomniti. Morda je celo bolje, da je čimbolj skrivnostna in siva med njimi, da ji do kraja verujejo, da je od vseh čudežnih orožij na svetu najbolj čudežna in da jim ne bo nikoli odrekla.

Začeli so pasti oči po nasprotnem bregu, kjer je visela zaplata vinograda. Sonce je razbelilo razmetano kamenje, ki je sililo iz prsti kakor žalostna rebra suhe zemlje. Prišlo jim je na misel, da tam gori raste slabo vino — šmarnica. Ljudje so nori, če se je napijejo. Požrli so slino, ko so pomislili, da so jagode šmarničnega grozdja zdaj še drobne in kislo trpke, a da je pod trto, ki ima goste in široke srčaste liste, vendar hladno, ker vročina še ni zažgala trde grude pod njimi.

Za desnim bregom je tedaj počilo ostro in nato motno, kakor bi se zaletela krogla v balinec in nato odletela v leseni plot, in spet in spet. Dečki so postali pozorni, a ker so od vsega vojaškega najbolj poznali glasove orožja, so kmalu spredvideli, da to ni namenjeno njim. Sovražnik se je udaril s kako patroljo. Odgovorile so puške, kakor bi se kdo moško odkašljaj, in končno sta zaropotali še strojnici — prva tenko, jezično, druga zveneče. Ta je pa naša, so ugotavljali dečki in bilo jim je dobro, da tako moško odgovarja na tenko jezikanje. Poveljujoči je obstal sredi razlaganja. Oddaljil se je, tipal z daljnogledom po bregovih in sukal okularja. Dečki so ga spremljali napeto vse do belega kamenja in krpe vinograda. Nato je kukalo odmaknil, mršil obrvi, grizel kratko pristrižene brke in se oziral po dečkih, kakor da jih šteje: eden, dva trije..., pet..., sedem..., deset... Eden, dva, štirje..., šest..., osem..., deset... Ni jih hotelo biti več. Dečki so ga gledali malce zbegano, ko se je oziral po njih, in še nekoga, ki ga ni bilo, je iskal sebi za hrbtom. Potem je pristopil in rekel sam zase.

— Tako, gremo se pozicijsko vojskovanje, in to je naš manevrski prostor.

Dečki ga niso dobro razumeli in so naježeni čakali odločitve. Poveljujoči je postal čisto miren, kakor bi se zamaknil vase in držal dečke v napetosti. Nato je odločil:

— Poslali bomo bojno patroljo, tri prostovoljce potrebujem, kdo se pri-glasi?

Dečki so začutili, da zdaj govori ostreje kot prej. Vsi, ki so še čepeli na resju, so vstali, kar je pomenilo, da so vsi prostovoljci. Poveljujoči je spet šel z očmi od enega do drugega, kakor da jih dviga v zrak in jih teška. Končno je izbral tri. Vprašal je prvega:

— Si služil vojake?

— Ne, je zmajal fant.

D drugega:

— Si bil že v vojski?

— Ne, je odkimal.

Vprašal je tretjega:

— Si bil vsaj na naboru?

— Ne, čez leto bi šel, se je odrezal začudeno, čemu jih vse to sprašuje.

— Čudno, je dejal poveljujoči in gledal vse tri z mešanico nezaupanja in obžalovanja v očeh. — Čudno, v obraz si pa kot kakšen star partijec, je rekel.

— Ti boš vodja bojne patrolje.

Nato je razložil naloge bojne patrolje: dobro naj raziščejo, kako je s tistim zloveščim brenčanjem za bregovi in streljanjem in sploh s sovražnikom, je dejal. Če pridejo v stik s sovražnikom, naj se udarijo, v glavnem pa naj se vrnejo z vsem, kar bodo ugotovili, je naročal.

Poveljujoči je gledal za tremi, ki so odhajali, in sklenil, da jih bo spremljal z daljnogledom, ko bodo prečkali vas, napravili ovinek med njivami, kjer plevejo ženske, in se izgubili v hrastovem gozdu, ki se kot pomol spušča k sovražniku. Dečki iz bojne patrolje so šli drug za drugim. Leče daljnogleda so jih močno povečale, posebno zadnji mu je koracal skoraj pred nosom. Imel je močno navzven ukrivljene noge in hlačal je kot Turek, ki je zrasel na konju. Slabo so ga povijali, je pomislil poveljujoči, in ribjega olja mu niso dajali na zimo, da bi se mu kosti utrdile, je nadaljeval svojo misel in ni odmaknil kukala. Deček, drugi po vrsti, ki je nosil brado, se je kakor za slovo ozrl in zdel se mu je kot škrat pod triglavko. Čemu neki si je pustil rasti brado, se je nasmehnil poveljujoči? Seveda, razumljivo, brivski vajenec pred pomočniškim izpitom je, dan za dnem je moral striči in strgati brade in sedaj se je sprostil, dobesedno demonstrativno sprostil. Prvi je nekaj ukazoval dečkoma za seboj, morda, naj porineta naboje v cevi in na pol odpreta premetalki. Čudno, tako je resen v obraz, preveč resen za svoja leta. Med potjo mu je zaupal, da je težak, a da namerava po vojni postati slikar. Čudno, kaj mu hodi na misel v tem času, in bogve, če bo res kdaj slikar.

Žal mu je bilo, ker jim ni mogel dati s seboj lahke strojnice. Z eno prežijo drugi uro hoda od tod, kajti vrag vedi, kam se bo sovražnik obrnil. Za zdaj so mu nastavili strelovod, trije dečki ga bodo potegnili nase, in ko bodo izginili med drevjem, bo vedel, kako je z njimi, če bo zaropotalo. Če ne bo, je za zdaj na njihovi strani vse v redu, kolikor pa bo, se dečki morda sploh ne bodo vrnili. Žal mu je dečkov, a nekdo mora iti, treba je biti pripravljen. Škoda, da nimajo lahke strojnice, vsaj eno bi morali imeti.

Dečki iz bojne patrolje so prekoračili globel, ki jih je ločila od vasi. Čisto vseeno jim je bilo, kako je poveljujoči krstil njihovo patroljo. Če so bojna, so pač bojna, kakor da bi bili drugikrat kaj drugačna. Sploh se jim je zdelo, da poveljujoči nekam preveč misli na pravila o vojskovanju, ki kakor da ne sodijo semkaj, in da jih mnogo sprašuje. To pa tako, kakor da ima opravek s komaj odraslimi otroki. Ko so se vzpenjali v vas, je za nasprotnim hribom močno tresnilo in še in še, da se je bobnenje trkljalo po vrhu in po kotlu sem in tja, dokler se ni uneslo. Mine, so se namrdnili dečki, patroljo, ki se je

Božidar Jakac: Portret kmetice, 1944

z njimi dajala, plašijo in preganjajo. Škoda, da imajo take nemarne pošasti, kakor so mine, žensko ime. Prečkati so morali vas. Zaspani psi so podremavali pred hlevi in se potuhnjeno dvigali in odrožljali v steljnike, ko so šli skozi. V križem in čez pot se je cedila gnojnica. Hiše so bile zelo borne in zakajene nad vrati, od koder se je kadilo. Tu je bog mahnil s praznim žakljem, so pomislili dečki in gredoč pokukali skozi odprta okna. Mnogo svetih podob in križanih Jezusov so videli po stenah. Na mizah so ležali revni krajci koruznega kruha, ki je bil podoben razsekanim grudam rumene prsti. Roji muh so jih oblegali in se spuščali nanje. Ni čudno, da morajo tukaj mnogo moliti, ker imajo slab kruh. Dečki bi ga jedli vseeno, čeprav je reven, samo če bi jim ga kdo dal. Požrli so slino in odšli dalje, kakor se spodobi bojni patrulji.

Na koncu vasi so naleteli na Dakijeve pobe, ki so pridivjali iz hrastove hoste pred njimi. Njim je torej veljal blagoslov, oni so se dajali. Nacejali so se s kapnico, ki je dišala po slamnatih strehah in čadu. Imeli so ranjenca s prestreljeno desnico, ki jo je držal od sebe kot strto perut. Iz sveže rane mu je še curela in potem tekla med prsti in kapala na tla rdeča kri. Suha zemlja je kaplje žejno požirala. Dečke iz bojne patrulje je malo presunilo, ko so ranjencu zavijali roko v umazano ruto. Dakijevci so vprašali dečke po tobaku, in ko so ga dobili, so se pobliže zanimali za njihovo pot.

— Bojna patrulja, izvidniške naloge, so važno povedali dečki.

— Hm, so pokimali dakijevci, bojna patrulja, a kje imate strojnico?

— Imamo jo, težko, tam doli, so pokazali dečki v smer, kjer so pustili svoje.

— Aaa, dobro, so zazijali dakijevci, hudičevo je to dobro, da imate težko strojnico. Mi imamo štiri lahke, eno s seboj.

Dečki so se ozrli po njej, ki je stala na nožicah pri vodnjaku in se svetila.

— Naša strelja tudi več tisoč metrov, so pripomnili dečki, tako pravi rezervni.

— Imate tudi rezervnega?

— Kapetana imamo, je odgovoril deček z resnim obrazom starega partijca.

— Kapetana prve klase, je dopolnil krivonogi deček.

— Bela vrana, so se zasmejala dakijevci, nič kaj prida jih ni.

Dečki so povedali, da je njihov videti še kar dober in mora biti tudi politično »zgrajen«, tako kaže. Dakijevci so sneli triglavke in proletarske čepice, se počohali po temenu in sedli. Zanimalo jih je še, če imajo dečki pri težki strojnici kaj prebojnega streliva, kajti lahko pridejo z oklepniki. Dečki so pomislili.

— Imamo, imamo tudi to, so odvrnili dečki. — Rezervni pravi, da je vsak peti v traku prebojni.

— Imate veliko trakov? so se zanimali dakijevci.

Dečki so spet pomislili in povedali.

— Imamo no, precej jih imamo.

— Hudičevo je to dobro, da jih imate, so zadovoljno prikimali dakijevci.

Dečki so se zavedeli, da lažejo, in to dobro lažejo o trakovih streliva, ker so imeli samo enega, a ni se jim zdelo popravljati. Močno všeč jim je bilo, ko so jim dakijevci omenili steklenice z bencinom, ki jih bodo vrgli, če bodo pririnili s tankom. Cvrli se bodo, da bo veselje, tako so pribili. Zdaj jih imajo v bataljonu, za bregom, ki ga dečki gledajo pred seboj, in tja se bodo tudi vrnili. Gredoč pa se bodo zglasili tudi pri dečkih s težko strojnico, zavoljo zveze. Dečkom iz bojne je bilo laže pri duši, ko so videli proletarce iz Tomši-

čevega bataljona, in ti so večkrat ponovili, da je hudičevo dobro, da imajo dečki težko strojnico. Tako so ohrabрили drug drugega.

Dakijevci so še posedeli in počili pod orehom, dečki pa so »zasmrtfašizmali« in odšli dalje. Dobro so si zapomnili vse, kar so zvedeli, da bodo poročali. Ko so stopali drug za drugim in se ozirali drug po drugem, so začutili, da je zrak bolj vroč kot navadno in da je pot, ki pelje pod slemenom mimo njiv do hrastovega gozda, posuta z žerjavico, da sem gor izpuhteva sovražnika. Bilo jim je kakor otrokom, ki jih v mraku kam pošljejo, pa se ozirajo, če kdo gleda za njimi, da jim ne bi bilo tesno pri srcu. Ozrli so se tudi k svojim, ki so v daljavi spet čepeli pri strojnici, in še tja čez suho zemljo jim je splaval pogled prav do kraja, kjer se je bočil in izginjal v modrini Kočevski Rog. Tam nekje morajo biti, kakor pripovedujejo, tudi centralni, izvršni in glavni. Spomnili so se tudi brkatega komandanta glavnega poveljstva Luke, ki so ga videli v Strugah, in pa Krištofa so srečali, ko so tičali v zasedi onstran hriba in ga je patrolja na konju pripeljala čez progo in hribe. Kardelj, Kardelj je to, so šepetali med seboj, in zdel se jim je velik in priljuden mož, ko jih je prijazno ogovoril. Škoda, da dakijevcem niso povedali, da so ga srečali.

Ko so šli tako in jim je ob nogah šumela redka in zrela nepokošena trava, so zaslišali brnenje letala. Prihajalo je čez griče, nizko, kot da obira vrhove, in počasi. Ženske na njivah so se zbegale in se zgrbile vase, ko je letalo skoraj utihnilo, se obrnilo na kljun in zdrselo proti vasi s pridušenimi motorji. Tudi dečki so obstali in se pogovarjali, če bi kazalo streljati nanj.

— Ježeš, so vrisnile ženske, nikarte streljati; če boste streljali, bo bombardiralo. Potajile so se v razore.

— Ha-ha, so se zakrohotali dečki in glasno ugibali, ali je letalo svoja ali caproni.

— Bodite no tiho, vas bo slišalo, pa boste imeli, so prosile ženske.

— Ha-ha, so se še bolj zakrohotali dečki.

Pilot je prav nad njimi odprl motorje in letalo jih je obliznilo s križasto senco in zabobnelo čeznje. Čutili so, kako se kovinasti zvok valja po njihovih hrbtih, ko so se zgrbili in pričakovali, da bodo zaropotale strojnice. Letalo pa se je odpeljalo v loku, spreminjalo glas in se obračalo tako, kakor da se bo vrnilo. Deček z resnim obrazom starega partijca je tedaj vprašal krivonogega dečka, ki se je ulegel na hrbet:

— Kaj imaš rajši, letala ali da te obstreljujejo s topovi?

— Kanonado imam rajši, vsaj lahko poiščeš mrtvi kot, da ti ne trešči ravno v porcijo, je odvrnil krivonogi deček z glasom, kot bi izbiral med klobaso in ocvrtimi žabjimi kraki.

— Jaz imam rajši letala, vsaj vidim, s katere strani prihajajo, je modroval deček z obrazom starega partijca in pogledal brivskega vajenca.

— Pa ti? ga je vprašal.

— Kar se mene tiče imam rajši kuhane žeblje, je odvrnil brivski vajenec, čopkal brado in si mislil, ko ju je poslušal, da sta tovariša malce prismojena. Vsak čas se jima letalo lahko podela na glavo, ta dva pa česnata neumnosti.

— Potemtakem se zelo bojiš, kadar je letalo nad teboj, je spet bezal deček z obrazom starega partijca v krivonogega dečka.

— Kakor se vzame, je odvrnil krivonogi.

— Kaj pa razmišljaš, kadar je letalo nad nami? ga je spet vprašal.

— Razstavljam ga na posamezne dele in dele spet na kemične sestavine, potem je manj strašno. Razumem se na kemijo, doma mi je že skoraj razneslo

laboratorij. Ves črn in opraskan sem bil. Italijanska letala so skoraj sam aluminij, je razlagal krivonogi deček. — Aluminij je na primer prvina, lahka, mehka kovina, samo nekaj manj kot trikrat težja od vode. Za rabo v letalstvu mu morajo dodajati majhne dodatke silicija in mangana . . .

— In je potem manj strašno, ko to premišljaš? je čisto resno vpraševal deček z obrazom starega partijca. — Tudi jaz bom moral kaj premišljati, ko bodo streljali s topovi, je modro ugotovil.

Mejduš, da sta res malce prismuknjena, je spet pomislil brivski vajenec. Vsak čas se jima lahko podela na glavo, pa še kar predavata. Letalo je spet priplavalo kakor grabežljiva ščuka in dečki so spet čutili na sebi, kako jih grabi z zvočnimi tipalkami in zmerja z jeklenimi pljuči. Nad vasjo je zavilo v elegantnem loku in spustilo jato rdečkastih lističev, ki so se pozibavali v zraku in jadrali na vse strani. Nekateri so se prizibali prav do njih, da so jih otroci, ki so dotlej ko miške čepeli pri ženskah, začeli loviti.

— Dajte sem, to je konspiracija! je ukazovalno namignil brivski vajenec otročajem, ki so pritekli in se stisnili h krilom žena. Gledali so ga vsi umazani in črni kakor ščurki — pol zvedavo, pol s strahom, ko jim je pobiral rdečkaste letake. Dečki so brali: da naj se predajo, kdor se preda z orožjem, mu jamčijo za življenje, je pisalo, in še mnogo podobnega je bilo, kar naj bi jih zrahljalo. Na koncu je bil podpisan sam general armadnega zbora.

— Pfej!, so močno pljunili dečki, in naj ga gleda! . . .

— Nesreča bo, nesreča, pobje, ne hodite naprej, ko listja in trave jih je v dolini, so bevskele ženske, ki so se dvignile iz razorov, ko je letalo odšlo.

Dečki so zamahnili, kakor da to ni nič, in tisti z obrazom starega partijca, ki je edini nosil kratek bajonet bivše vojske, je vzel vse letake in jih prebadal z rezilom, kakor da prebada podpisanega generala armadnega zbora.

— Saj jih ne boste, saj jih ne boste zmogli, boste videli, koliko jih je, so še kar naprej bevskele ženske za njimi, ko so odhajali.

— Kdo pa pravi, da jih ne bomo, pa še kako jih bomo!, je zarežal krivonogi deček na ženske, ki so ponavljale: — Boste že videli, boste že videli . . .

— Prebivalstvo skrajno prestrašeno, je pomislil deček z resnim obrazom, tudi o tem bo treba poročati.

— Tele male ščurke bi bilo treba ostriči in očediti, je strokovno ugotovil brivski vajenec, ker so vse otroške oči skrivoma visele na njegovi bradi, ki so se je menda bali. — Ko se vrnemo, morate biti umiti, jim je zabičal smeje, kakor da nikoli ne pozabi na svoj poklic.

V gozdu so se dečki skoraj sprli. Krivonogi in brivec sta silila naravnost po poti, ki je peljala k sovražniku, deček z obrazom starega partijca pa je vztrajal, da bi zavili v levo, po hosti proti robu, da bi sovražnika nekako obkrožili.

— Bojiš se! mu je vrgel krivonogi deček v obraz.

— Kdo je rekel, da se bojim?

— Ti se bojiš!

— Ne bojim se, samo odločam po pameti!

— Saj ne odločaš sam, odloča večina, vsi smo prostovoljci!

— Ne razumeta taktike!

— To si pobral od rezervnega!

Odločili so metalci, ki so začeli zasipati hrastov gozd, da so krenili v smer, kamor je silil deček z resnim obrazom. Mine so padale blizu in v dečke je butal oglušujoči zvok. Zdelo se jim je, ko da brodijo po vreli vodi, v zavest pa jim je prihajalo, da sovražnika le še ni v gozdu, če ga zasipa. Na robu, kjer so

Božidar Jakac: Prehod čez Kolpo, prvi kamion IV. armade 15. aprila 1945 pri Vinici

se nehale kraške vrtače, se je začenjala nova, sveža smrekova rast. Odprl se je pogled v dolino. V gošči je tedaj odskočil srnjak. Dolgo je bavkal, ko je šel prek pobočja. — Dobro je zdaj biti srnjak, še boljše drobni postržek, ki je sfrčal z grmovja, so pomislili dečki in sedli na skale, debelo poraščene z mahom. Dolina pod njimi je bila mirna, rajska se jim je zdela z zelenimi livadami, ki jih je rezala bela potka podolgem, in krotka reka, ki se je nad njo sklanjalo vrbje in jelševje, se je pretakala počez. Čudno krivično se jim je zazdel razdeljen svet — na njihovi strani puščoba, vasi zanemarjene in revne, ko bi bog s praznim žakljem mahnil po njih, v dolini, od koder jih je pregnal pred kratkim sovražnik, osvežujoče zelenje in voda in bele vasi, prislonjene k holmom. Če bi vsaj noge lahko stegnili s hriba in jih potopili v reko. Že dneve se niso sezuli, da jih je peklo in skelelo po podplatih in med prsti. V reko pa bi se potopili do vratu in še čez in sprali s sebe slane potoke potu. Zdelo se jim je, da bi še umirali laže ob bregovih krotke reke — oprani in odžejani.

Iz zamaknjenosti jih je zbudilo bučanje kamionov na tisti nedeljsko beli potki, ki jo je pošiljala daljava. Prihajali so pokriti s plachtami in držali so se jih vrtinci prahu. Od daleč so bili kot otroški vlak, kot drobne igračke, navezane na eno nit, ki zastanejo, kadar zastane prva in se za njo spet pomaknejo naprej. Ta daljava je dečke napolnjevala z varljivim občutkom, da gledajo avtomobilsko kolono, ki gre kdo ve kam in je namenjena kdo ve komu. Ko pa se je približala in pričenjala izginjati za ovinkom ob skrajnem pomolu hrastovega gozda, je dečkom prišlo od srca, da je namenjena k njim. Vsak kamion je na vzpetem ovinku zapeljal krepkeje, da je motor zamukal z vso silo, in dečki so zamižali, ko so jih gledali — podobne sivim slonom na kolesih.

Bilo jim je, kakor da kamioni ne izginjajo nikamor, temveč jim vozijo naravnost na srce, kjer kopljejo z robotimi gumami, rijejo po njih z blatniki in branami ter se nakladajo drug na drugega. — Vse to je za nas, je razsajalo v dečkih, v vsakem kamionu najmanj dvajset vojakov in bogve koliko so jih že pripeljali poprej. En, dva..., pet..., deset..., trinajst..., petnajst..., devetnajst kamionov, in tudi topiče vlečejo nekateri za seboj, so žebrale dečki. — Nas pa deset, z rezervnim enajst, hvalabogu, da so za tistim hribom dakijevci s steklenicami in da imamo težko strojnico. Tudi vam, kamioni, lažemo, da imamo mnogo nabojev, vsak peti prebojni, če boste prišli z oklepnim, da veste. Tudi rezervnega imamo, ki se razume na pozicijsko vojskovanje, in nič ne de, če smo še nedoletni dečki, če še nobenemu niso zrasli modrostni zobje, so še kar naprej žebrale vsak zase. — Nič ne de, če je za nami suha zemlja in če nimamo dobre vode. Lepše je doli v dolini, ob reki, zelenju in jelševju, lepša je nedeljska potka v ravnini, ali nič ne de, nič ne de, nič ne de — en, dva, šest, dvanajst, devetnajst — a nas je, koliko?... Hudičevo dobro je to, da so za bregom dakijevci, proletarci...

— Zdi se mi, da je ta parada za nas in za dakijevce, je zinil deček z obrazom starega partijca.

— In prav za nas in za dakijevce, sta mu pritrdila krivonogi in brivec.

Dečkom je legel v noge svinec in še vedno so bili polni trušča avtomobilskih motorjev. Okoli njih so bile skale, poraščene z mahom. Zapeljiva misel jih je začela omamljati, da bi se jim čudovito prileglo, če bi se zleknili po tem mahu in da jim nič na svetu ne bi bilo več mar. Zazibali bi se v nečem nepremičnem času, nič jih ne bi vezalo na ta čas, sonce bi bilo zmeraj visoko in le petelinji glas iz zakajene, slamnate vasi bi jim oznanjal, da niso sami na svetu. Kamioni bi izginjali v dalji, namenjeni bogve komu, oni pa bi prisluškovali oddaljenemu bobnenju kot muziki, ki se jih prav nič ne tiče.

Odgнали so misel zapeljivko in hoteli so se dvigniti, ko so se kamioni začeli vračati. Koj so dečki začutili v sebi močno olajšanje in ugibali so, da so kamioni prišli samo po pehoto, da jo odpeljejo, in hajke ne bo. Skladovnica, naložena v njih, se je začela podirati, napete obraze je prešinil nasmeh.

— ODHAJAJO! je vzradoščeno vzkliknil deček z obrazom starega partijca, odhajajo, o tem bo treba poročati rezervnemu!

— Odhajajo! je zmagoslavno poskočil za njim brivec in gredoč pomislil, da je že čas, da bi se vodja patrolje začel redneje brito.

— PRAZNI, je razočarano ugotovil krivonogi deček, ki je zapičil sokolje oči pod plahte kamionov, kjer ni bilo nobenih vojakov.

Skladovnica, ki se je poprej podrta, se je v dečkih znova naložila in beseda PRAZNI se jim je zadržnila v vratu.

— Zdaj lahko gremo, kamor sta hotela poprej, je trpko dejal deček z resnim obrazom.

— Da bomo videli, kaj delajo za ovinkom. Morda se vkopavajo, je pripomnil brivski vajenec.

— Če se bodo vkopali, bomo mi in dakijevci gotovo jurišali nanje in dobili bomo topove, se je skoraj razveselil krivonogi.

— Če se bodo vkopali? je povzel deček z resnim obrazom in v njegovem vprašanju je bil velik dvom.

Tihotapsko so se smukali po robu steze; pot se jim je zdela neskončno dolga in polna nevarnosti. Končno so le pokukali v svet za ovinkom. Na cesti je stala dolga kolona vojaštva. Drobne zelene mravlje pod jeklenimi lonci so se združevale v zleknjenega zelenega kuščarja, ki je zdaj pa zdaj zarigal

nekje na repu. Ob kuščarju so tekale drobne postave in prepevale povelja v laškem jeziku. Kuščar se je kmalu zganil in odtrgala se mu je glava, ki se je raztegnila v molek svetlečih se loncev. Zrasli sta mu še dve nogi, ki sta se prav tako raztegnili. Dečki so ugotovili, da so prvi predhodnica in druga dva kraka pobočnici. Pred glavnino je zarožljala še majhna oklepna igračka in sledila predhodnici.

Krivotogi deček, ki je oprezal ves neučakan in napet, se je tedaj sunkovito obrnil k drugima dvema in ježno siknil skozi drobne zobe:

— Dajmo, vžgimo po njih — tako kot mitraljez...!

— Dajmo, požgečkajmo, poštropimo kanalje, naj mislijo, da nas je...! sta se vnela onadva in zadržala sapo, ko sta za krivotogim pomerila skozi praznino med vejami.

Prasket je paral ozračje, in ko so spraznili puške, jim je dolina vračala zvihran in desetkrat zlomljen odmev. Stegovali so vratove in čakali, kaj bo, ne da bi pazili na prste, ki so poslušno, sami od sebe vdevali nove naboje v ležaje, porinili in prevrgli zapirake, da so bile puške znova nabite.

Zeleni kuščar je ob strelah ves trznil in se zamajal vzdolž celega trupla, ko bi odganjal nadležne obade, ki so ga nadletali s hriba, in začel živahno kobacati naprej za svojo razvlečeno glavo, ki je padla za rob ceste in strupeno zalajala navzgor proti dečkom iz bojne. Obiskale so jih jeklene čebele, da so skočili za debela in se iskali z očmi. Spet se je ponovilo riganje na kuščarjevem repu — ta je v skrajni konici zastajal — zdaj že v zboru, podobno pošastnemu smehu norih živali. Drobne postave ob truplu pa so medtem krilile z rokami in prav tako noro kričale:

— Avanti-i-i...! avanti-i-i...! da je vse gori do dečkov udarjalo: ...anti, ...anti, ...anti!

Nato je ob cesti tanko udarilo, privršalo čeznje in se razbilo v hrastovem gozdu. Drugič je završalo v nasprotno stran, kjer so bili dakijevci. — Hudiče plašijo, so se spogledali dečki, vse jih bomo dobili na grbo, mi in dakijevci. Prekleta bo vroče, danes bomo strojnici še naboje posojali! — Kuščar je kobacal vse hitreje. Spoznali so, da nimajo več kaj čakati. Vzeli so pot pod noge in niso zastajali, kadar je treščilo v hosto okoli njih. Zemlja je bila strašansko vroča in žejna, ko so tekli po njej, in nikjer ni bilo nobenega hladnega studenca, da bi potisnili vanj vroče glave. — Teči, hiteti, prehiteti zelenega kuščarja in priti do svojih pred njim, jim je bobnelo v sencih. Tekli so, kar jim je sapa dala, da so pretekli ognjeno polje, ki je segalo skoraj do njiv. Niso videli žensk, ki so se pognale za njimi, ne otročajeve, ki še vedno niso bili umiti, ne zaspanih psov na verigah, ki so jih jokavo obljajali in odrožljali v steljnike. Dečki iz bojne patrolje se niso nikamor ozirali. Samo to so videli, ko so se pognali čez kotel, da jih drugi dečki pričakujejo med razmetanimi bori na svojih mestih in da siva strojnica čepi na starem mestu, kakor dobra starka, in še poveljuje, ki se je sklanjal k njej in naravnaval trak z rumenimi naboji. Padli so k svojim in izdavi:

— Gredo, prihajajo — vsi prihajajo nad nas...!

Okrožni odbor OF Za Prekmurje

in odlomek iz knjige Draga Novaka »PRLEKIJA V NOB«

ŠTEFAN KU HAR

V 8/9 številki lanskega letnika »Borca« sem prebral zanimiv in podroben odlomek »V Prlekijo je prišla pomoč« iz knjige prof. Draga Novaka »Prlekija v NOB«. Že ta odlomek kaže, da prof. Novak ni imel lahkega dela in da je s tem prvim resnejšim in obsežnejšim delom o NOB v Pomurju opravil veliko nalogo, hkrati pa razgrnil tudi pred širšo slovensko javnost delež Prlekije in njenih prebivalcev v NOB. Prlekija je na takšno publikacijo čakala dvajset let, zato je zasluga profesorja Novaka tem večja in njegova pobuda tembolj vredna pohvale.

Razume se, da prof. Novak narodnoosvobodilnega boja v Prlekiji ne more obravnavati ločeno od boja v sosednjih pokrajinah, zato ga, kot sam pravi, povezuje z najpomembnejšimi takratnimi dogodki na mariborskem, ptujskem, medžimurškem in prekmurskem področju.

Prav tu pa sem — kar zadeva Prekmurje — naletel v omenjenem odlomku na precej pomanjkljivosti in netočnosti. Verjetno bo teh v obravnavanju NOB Prekmurja v drugih delih knjige še več. Za te pa se avtor vnaprej opravičuje. Stvar nadaljnjih ocen, dopolnil in popravkov bodi odpraviti te pomanjkljivosti. Vprašanje pa je, kako je iz navedenega odlomka in iz knjige lahko izpadel eden najpomembnejših »takratnih dogodkov« — ustanovitev (ponovna!?) Okrožnega odbora OF za Prekmurje v avgustu 1944?

Prof. Novak piše namreč v omenjenem odlomku: »V začetku septembra 1944 so se Miranovi skupini pridružili (napačno, kajti Miranova skupina je prišla kasneje!) še partizani Jože Kramar-Juš, sekretar okrožnega komiteja SKOJ za Prekmurje s partizanom Francem Kosijem-Francem in Stanko Červič-Bojan z novim partizanskim imenom Sergej, kasneje pa še partizan Franc Flisar-Brko.

Razen teh partizanov in skupine Stefana Čera *v tem času ni bilo v Pomurju* nobene taktično usposobljene partizanske čete, ki bi območje Prekmurja razgibala in ga pripravila na prevzem oblasti, ko bi kapitulirala Madžarska... Januarja 1944 je Ivan Nemec poslal v Prekmurje Staneta Červiča-Bojana, ki je navezal stike z nekaterimi aktivisti v Prekmurju. Avgusta sta prišla v Prekmurje tudi Jože Kramar-Juš in Franc Kosi-Franc, ki sta se povezala z Danetom Šumenjakom-Miranom. Červič in Kramar *sta razgibala* odpor po Prekmurju. *Spet so ustanovili* več odborov OF in izvedli več sabotažnih akcij...«

Potemtakem »razen teh« v Pomurju ni bilo nikogar, ki bi »območje Prekmurja razgibal in ga pripravil na prevzem oblasti, ko bi kapitulirala Madžarska«, torej ni bilo niti okrožnega odbora OF za Prekmurje, niti njegovih članov, čeprav so le-ti bili med »nekaterimi aktivisti v Prekmurju«, s katerimi je navezal stike partizan Stane Červič-Bojan, ki ga je poslal v Prekmurje Ivan Nemec-Vojko v imenu oblastnega komiteja KPS za Štajersko. Ker pa so dejstva le nekoliko drugačna in ker se mi zdi, da tudi ustanovitev okrožnega odbora OF ni tako nepomemben dogodek, naj navedem nekaj dejstev.

Znano je, da je okrožni komite KPS za Prekmurje kot 12. okrožje obstajal že pred vojno. Prav tako je znano, da je KPS tudi v Prekmurju in takoj po okupaciji organizirala terenske odbore OF in borbene skupine na območju 12. okrožja, pa še, da je v tem času okrožni komite KPS za Prekmurje opravljal tudi funkcijo okrožnega odbora OF. Po zajetju glavnine borbenih skupin, terenskih odborov in aktivistov ter po smrti večine vodilnega kadra s sekretarjem OK KPS za Prekmurje Stefanom Kovačem vred v oktobrskih dogodkih 1941, so bile pretrgane vse zveze z vodstvom NOB. Znani so dolgotrajni naporci CK KPS, da bi vzpostavil zvezo s Prekmurjem in narobe. Tovariš Karlo Mrazović mi je podrobno pripo-

vedoval, kako je na željo CK KPS in po nalogu CK KP Hrvatske skušal najti zvezo s Prekmurjem in v ta namen poslal prek Medžimurja v Prekmurje zanesljivega komunista, ki pa se je vrnil brez uspeha.

Tak položaj je gotovo botroval temu, da konec leta 1941 in v letu 1942 v Prekmurju nismo kdove vedeli o strukturi ter razvoju OF v drugih delih Slovenije. Vedeli pa smo, da moramo med našim prekmurskim ljudstvom politično delati kakor tudi, da Prekmurje političnoorganizacijsko ne smemo deliti na mursko-soboško in lendavsko območje. V tem pogledu smo se gotovo zgledovali po nekdanjem okrožnem komiteju KPS, ki je s svojo dejavnostjo zajemal vse Prekmurje. Čeprav torej nismo vedeli, ali v drugih krajih Slovenije zavzemajo okrožni odbori OF, okrožni komiteji KPS in podobno večja ali manjša območja, *smo se vendarle že poleti 1942 odločili za tak koncept »okrožja«, v katerega je treba zajeti celotno Prekmurje prek devetih okrajnih odborov.* V razgovorih o takšnem 1942 popravili tako, da je »prekmursko okrožje OF«, kot smo ga v začetku imenovali, s Porabjem vred štel deset okrajnih odborov in novo številčno oznako sva na zemljevid Prekmurja vnesla s Štefanom Mesaričem. V razgovorih o takšnem konceptu okrožja so takrat sodelovali še Rudi Čačinovič, ing. Rado Rakuša, Štefan Mesarič, ing. Karel Andrejč, ing. Franc Mikola in drugi. Takrat pa se takšno okrožje formalno še ni konstituiralo, kajti zamišljeno je bilo, da bo vsak član okrožja OF hkrati sekretar okrajnega odbora OF oziroma narobe, hkrati pa je bilo sprejeto načelo, da je član teh odborov lahko tisti, ki se bo vključil v politično delo na domačem terenu, v Prekmurju.

Oblastni Komitet KPS
za Štajersko

Na položaju, dne 26.7.1944.

Vsem OK.KPS na Štajerskem!

V nekaterih okrožjih na Štajerskem širina OF še vedno ni pravilno pojnovana in v tej zvezi tudi ljudske množice niso pravilno zajete.

Naročamo vam radi tega, da Okrožne odbore OF izpopolnite z uglednimi možmi bivših političnih strank in jih na vsak način potegnete v ilegalnost. Prikažite jim sedanjí mednarodni položaj, iz katerega je razvidno, da jim ilegalnosti ne bo treba dolgo prenašati.

Opozarjamo vas, da je takšna spopolnitev OOOF silno važna, ker ~~da~~ bo na ta način postavljeno načelo "Kdor je Slovenec, ta mora biti v OF", videlo tudi na šumaj in bo tako lahko mogoče pritegniti res slehernega Slovenca.

Na novo pritegnjene člane Okrožnega odbora OF (z ilegalnimi imeni) predložite Pokrajinskemu odboru OF za Štajersko v potrditev. Neglede na potrditev pa naj novopritegnjeni člani takoj začnejo z delom.

Part fašizmu - svoboda narodu!

Za Oblastni Komitet KPS
za Štajersko:

Ullrich

Na osnovi te okrožnice smo hoteli vključiti v OOOF za Prekmurje (širši, brez položaja sekretarja okraja OF) župnika Jeriča. Primerjaj pismo za tov. Marjana (Zadravca) v Muzeju narodne osvoboditve SRS v Ljubljani št. 17a/95 z dne 22. XI. 1944. Kasneje — v decembru, januarju 1944/45 — je nalogo za njegovo vključitev dobila tov. Atena, izvedbo pa je poverila Frančku Majcnu. (Iz arhiva OOOF za Prekmurje, original: muzej NOB Ljubljana.)

Kakšne so bile okoliščine za to delo po oktobrskih dogodkih 1941 in specifično v Prekmurju je odveč govoriti. Nedvomno so bile prav te okoliščine skupaj s prej omenjenim načelom krive, da je do formalne ustanovitve okrožnega odbora OF za Prekmurje prišlo šele v avgustu 1944, torej šele potem, ko je z jasnejšimi organizacijskimi navodili prišel v Prekmurje Stane Červič-Bojan. Ta se je povsem strinjal z našim konceptom »prekmurskega okrožja OF« s popravkom, da se mora uradno imenovati »okrožni odbor OF za Prekmurje« in z dopolnitvijo, da je treba najti najtesnejšo povezavo tudi z Medžimurjem, ki je prav tako kot Prekmurje pod madžarsko okupacijo. Z našim konceptom o enotnem okrožju za Prekmurje se je strinjal kljub temu, da je vedel povedati o tem, da so »onstran« Mure »na oblastnem komiteju KPS za Štajersko« govorili o dveh OOOF, in sicer o OOOF Murska Sobota in OOOF Lendava. Kot bomo kasneje videli, so v tej smeri potekale tudi priprave v nadrejenih organih vse tja do CK KPS.

Že aprila oziroma v začetku maja 1944 smo bili malone z vsemi pripravami za ustanovitev OOOF za Prekmurje pri kraju. Za formalno ustanovitev okrožja smo se odločili kljub temu, da še niso bila vsa mesta »zasedena«. Za nekatera mesta smo predvideli določene tovariše z določenimi pogoji. Dva sta sodelovanje izrecno odklonila. Toda načrte so preprečile nove racije v drugi polovici maja 1944, ko je padlo v madžarske zapore nad sto aktivistov vse od Goričkega do Medžimurja.

Tako se je ustanovitev OOOF za Prekmurje zavlekla v avgustovske dni 1944. Točnega datuma še nihče ni ugotovil. Menim pa, da je bilo to med 1. in 16. avgustom 1944. Ker z Bojanom od majskih aretacij dalje nismo imeli stika, smo se k ustanovitvi OOOF za Prekmurje v sadovnjaku gostilne Benkič v Murski Soboti zbrali: Ludvik Rogan-Jurij, Sida Perš-Pavel, Ernest Kučan-Koloman in jaz, z ilegalnim imenom Peter Koštrca. Na sestanku ni bil navzoč član tega odbora Štefan Lepoša-Janez. Skratka: takrat smo okrožni odbor OF za Prekmurje tudi formalno ustanovili!

Moralno-politične legitimacije za ta akt nam ni dajala le naša predvojna politična usmerjenost, ni nam je dajala le naše dotedanje politično delo na domačem terenu in med prekmurskim ljudstvom, temveč tudi konkretne naloge, ki so izhajale iz splošnega poziva na upor. Ena takih konkretnih nalog je razvidna tudi iz navodila oblastnega komiteja KPS za Štajersko z dne 26. julija 1944, ki smo ga dobili v tistih dneh. Navodilo je prinesel Jože Kramar-Juš, ki je prišel v Prekmurje po ustanovitvi OOOF za Prekmurje, toda pred skupino Daneta Šumenjaka-Mirana.

Toda takšnih in podobnih dokumentov se v »arhivu« (pravilno: v ostalini, ki se je po naključju ohranila!) OOOF za Prekmurje lahko najde več. Med temi se pa prav gotovo lahko najde vsaj eden, ki nesporno potrjuje obstoj tega in takšnega okrožnega odbora OF za Prekmurje, o katerem v knjigi prof. Novaka ni niti sledu!

Gre za »navadno« potrdilo, hkrati tudi prepustnico za tov. Brka (Franca Flisarja), ki ga je dobil 12. oktobra 1944 (pred partizansko akcijo na notariat, na železniško postajo in pošto v Puconcih, v kateri je sodeloval z nalogo, da bi navezal stik s partizansko četo Ivana Majnika-Džemsa).

Iz potrdila lahko ugotovimo:

1. Da ga je pisal Stane Červič-Bojan.

2. Da nosi dokument pečat okrožnega odbora osvobodilne fronte Murska Sobota, hkrati pa tudi pripis: »Za OOOF Prekmurje« s podpisom »Juš, sekretar OK SKOJ za Prekmurje«.

3. Juš je moral narediti tak pripis zato, ker pečat ni ustrezal »dejanskemu stanju«. To potrjuje, da po majskih aretacijah 1944 oblastni komite KPS za Štajersko ni dobil Bojanovega sporočila o drugačnem organizacijskem konceptu glede okrožij v Prekmurju. Zato sta bila naročena in izdelana pri CK KPS pečata za dva okrožna odbora OF, in sicer za Mursko Sobotu in (Dolno) Lendavo, kot jih je naročil Ivan Nemec-Vojko po organizacijski zamisli oblastnega komiteja KPS za Štajersko. Ta pečata je izročil Danetu Šumenjaku-Miranu z nalogo, da jih izroči pristojnim. Tako sta prišla do nas.

Po vsem tem se zastavlja vprašanje: ali je prof. Novak prezrl, da se je tak odbor ustanovil in obstajal, da je za odbor delal in deloval kljub najhujšim okoliščinam ter da je zaradi delovanja tega odbora, zaradi poprejšnjega političnega dela in manjših partizanskih skupin prekmursko ljudstvo spontano obrnilo hrbet

Potrdilo,

ra tovarnika Brkota ki ga
poznam da opustiti vero
svojo edinica. Tovarniku serje-
mnte da je partizan in
vini na terenu kurirskega
služba. Obenem seja pa prepustiti
svoje prijatelje - voloda narodni

Na terenu: 12. Okt. 44.

Za G.6Q.f
Prekmurje
Jože Kramar-Juš
Sekretar G.6Q.f
Prekmurje

Potrdilo (prepustnica) za partizana Franca Flisarja-Brka. Potrdilo je neposredno po akciji v Puconcih (napad na notariat, železniško postajo in pošto) napisal Stane Cervič-Bojan (takrat s partijskim imenom Sergej, kajti maja 1944, po boju v Crensovcih, so Madžari razpisali veliko nagrado za partizana Bojana), za OOOF za Prekmurje pa podpisal Jože Kramar-Juš, sekretar okrožnega komiteja SKOJ za Prekmurje. (Iz arhiva OOOF za Prekmurje, kateremu ga je izročil tov. Brko. — Original muzej narodne osvoboditve SRS v Ljubljani.)

poskusom fašizacije pred Horthyjevo kapitulacijo in po njej in da zaradi vztrajnega dela tega odbora in stalne »prisotnosti OF« v Prekmurju niso uspeli poizkusi ustanovitve niti »bele garde«, niti »plave garde«? Ker prof. Novak v uvodu svoje knjige pravi, da do pomanjkljivosti ali praznine »ni prišlo namerno«, bi bil tak očitek prehud in krivičen. Preostaja torej trditev, da prof. Novak tega preprosto — ne ve! Tudi za tak primer se je zavaroval s »pomanjkljivostjo arhivskega gradiva, ki ga je za naše področje prav malo ohranjenega«. Toda sklicevati se na pomanjkanje arhivskega gradiva, hkrati pa ne upoštevati obstoječe dokumente, ki so slehernemu, ne le zgodovinarju na voljo v muzeju NOB Slovenije ali pokrajinskem muzeju v Murski Soboti, ne more biti tudi opravičilo za tako pomembne pomanjkljivosti ali praznine v knjigi »Prlekija v NOB«, kot sem jih opazil v omenjenem odlomku, zato bi bilo prav, če bi jih prof. Novak pojasnil. Prav pa bi tudi bilo, da bi se k besedi oglasili še drugi, ki o OOOF za Prekmurje morda še kaj več vedo, kot midva s prof. Novakom.

Nekaj misli o huliganstvu

V naši sodobnosti smo priča tudi takšnim dogodkom:

Trije mladostniki na veselici. Razbijajo kozarce, steklenice. Ustavijo se ob okajenem možakarju, ga zgrabiijo in mu začno vlivati v usta pijačo. Ko ne more več požirati, mu vlivajo vino v žepe. Nezvestnega odnesejo domov in ga treščijo pred njegovo ženo, ki koprne v grozi, v valu psov in sramotenja.

Skupina razgrajčev obstopi pozno zvečer na ulici neznanega meščana. Drug za drugim pristopajo k njemu in ga brez slehernega povoda tepejo po obrazu.

Nebrzdani fantje se vzpenjajo na avtomobil, pa teptajo in plešejo po strehi.

»Kavalirja« prideta zvečer po dekle na njen dom. Ker je oče ne pusti z doma, ga eden od njiju napade s pestmi, drugi pa naščuva nanj psa.

Član pretepaške skupine vihti v gostilni dolg kuhinjski nož in kriči na goste: »Nocoj se pazite, nihče mi ne bo ušel!«

Pijana skupina vdre na plesišče in pretrga zabavo. Fantiča, ki se ni dovolj podvil, da bi zapustil dvorano, pretepejo in ostrizejo.

Še in še prihajajo klici na pomoč na miličniške postaje: tu so huligani metali kamne na kolesarje, tam so pred šolo rjovel in zažigali petarde. Opustošili so telovadnico. Nekatje drugod so razbili šipe. Pred vhomom v kinodvorano so pretepli biljeterja in si izsilili vstop. Med filmsko predstavo so metali v platno gledalce razne predmete, zraven pa kadili, žvižgali, spuščali golobe, rezali tapetne obloge na stoli, povzročali škodo na sto načinov, počeli sto neslanosti, nasilstev in vragolij.

Taki pojavi so pogosti in mnogostrani. Navzlic temu, da si sledijo v neakšnih valovih, je očitna tendenca, da ne upadajo. Višja sodelavka inštituta za kriminalistiko na ljubljanski pravni fakulteti dr. Katja Vodopivec je zapisala v časopisu Mladina dne 12. junija 1965: »Če ne upoštevam niti kraje ali uporabe tujih motornih vozil, če si odmislim delomrznost in prostitucijo in seveda vsa ostala kazniva dejanja in prekrške, potem morem oceniti po podatkih, ki sem jih zbrala v ta namen, da povzroča škodo sebi in družbi z razdiralno dejavnostjo na Slovenskem najmanj 700 mladih, starih od 14 do 21 let, večinoma v večjih skupinah.«

Zlo, ki ga poznajo v New Yorku, Londonu, Parizu, Stockholmu, Varšavi, Moskvi pa v drugih velikih in manjših mestih po vsem svetu, se je torej naselilo tudi pri nas. V splošnem ga imenujejo huliganstvo. O koreninah tega zla so sociologi, psihologi, pravniki, kriminologi, mladinski vzgojitelji in drugi družbeni delavci izrekli veliko resnic in preciznih definicij. Čeprav tedaj povprečni sodobnik tu nima več kaj dodati, bi vendarle pisec te glose želel podati o problemu nekaj nevezanih misli s povsem določenega vidika.

V začetku revolucije 1941 je bila naša mladina integralen del upornega naračda. Mladi kurirji, minerji in bombaši so bili partizani z enako vrednostjo in odgovornostjo kot njihovi starejši tovariši. Pozneje se je začel pojem »mladina« vsaj formalno, če že ne tudi vsebinsko diferencirati od pojma »ljudstvo«. O mladini se je govorilo in pisalo kot o specifični kategoriji. Marsikdaj je človek dobil občutek, da gre tu za neki eksteritorialni in ekshumanistični pojem. Ta diferen-

ciacija, lahko bi ji rekli tudi »posebna skrb« ali pa »predimenzionirana pozornost«, naj bi bila mladini nagrada za njeno revolucionarnost in borbenost, v resnici pa jo je začela oddaljevati od skupnega eksistenčnega boja. Morda je bila gradnja železniških prog in avtomobilske ceste zadnji akt, ki je mlademu človeku pri nas dajal dragoceno občutje o enakovrednosti v dolžnosti in boju. Odtlej je postajal delovni program mladine nejasnejši, starejši državljani je hotel vse opraviti sam, bolj kot so se kazali obrisi višjega standarda in večje materialne blaginje, bolj je bil mladi človek prepuščen božanju in crkljanju starejših generacij, s tem pa se je nižala stopnja njegove bojne osveženosti. Moralne pravice in materialni deputati mladine so naraščali, dolžnosti so se reducirale. Ta proces pri nas kajpada ni bil edinstven. Prav tako in še hitreje, čeprav v drugačnih oblikah, je potekal v Ameriki ali na Švedskem, povsod je potekal nekako v premem sorazmerju z rastjo nacionalnih materialnih standardov.

Omenjeni proces nikjer ni mogel roditi drugega kot dolgočasje, mehkuznost, naveličnost, brezciljnost. Zašel je pač v protislovje z edino veljavnim procesom naravnega izbora in z etiko boja — s to večno filozofsko osnovo vsega bivanja.

Naš materialni razvoj v zadnjih dveh desetletjih je zahteval, če smo ga hoteli uresničiti vsaj s tistim uspehom, kot smo ga dejansko uresnčili, zelo dosledno, metodično in mestoma grobo politizacijo vseh subjektivnih moči. Pogosto je bilo treba odriniti humanistične probleme na račun materialnih problemov. V spletu odstopanj, površnosti, modeliranih rešitev in formalizmov nismo menda niti začutili tenkozvočja dveh terminov: mladinec — mladi človek. V tovarnah in rudnikih, na vaseh in v vsakovrstnih šolah smo vseskozi imeli toliko in toliko »naših«, »Titovih«, »delovnih«, »organiziranih« in kaj vem še kakšnih mladincev, ki jim je bilo treba veliko »dati« in »omogočiti«, jih »formirati«, »podpreti«, »štipendirati« ter jim »dati prednost«. Pozabljali smo, da so to mladi ljudje, ki z vso zavestjo in podzavestjo hrepene po življenjskem boju, hočejo enakopravne naloge, nagrade in kazni, skratka, enakopravno človeško obravnavo. Želeli so, da se z njimi posvetujemo, pa tudi spremo kot možje z možmi. Niso želeli biti v vato zavite pupe, poslane na postajo »srečna prihodnost«.

Ker smo pogosto, zares pogosto ravnali z »mladinci« napačno, jih je življenje začelo dolgočasiti. Nehali so razmišljati o ciljih, ker so skrb o teh ciljih pač z vso tečno skrbnostjo in samozaverovanostjo prevzeli njihovi očetje, imenovani tudi ljudje. Toda čeprav so se mu cilji zamaglili, je mlademu človeku energija ostala. Kam s to silno močjo, če je mimo učenja, mimo dela pri stroju ali mimo drugih prakticističnih dnevnih okupacij ne moreš usmeriti v tisto samoniklo ustvarjalno planiranje, ki je domala sinonim za človeško srečo?

Če ne moreš graditi, moraš rušiti. Energijo je mogoče izrabiti tudi z rušenjem. To je tista razrešitev dileme, ki se na neizmerni klaviaturi mladih značajev manifestira v brezštevilnih otenkih, v skrajnosti pa poraja huligansko dejavnost in huliganstvo kot osebni nazor. Kaj je huliganska dejavnost, sem poskusil prikazati s primeri v uvodu. Bistvo samega nazora pa je zanimanje in odklanjanje veljavnih vrednosti. Odklanjanje finančne in ustvarjalne vrednosti dela skuša huligan poudariti s tem, da razbije kozarec ali stol. Zaničevanje običajnih šeg bo zavestno ali podzavestno pokazal s tem, da si pusti rasti lase po žensko, estetske in umetniške norme preteklosti pobija z brezumnim mlatenjem po električni kitari ali z norim plesom, upor zoper vsakdanje čustvovanje bo izrazil s cinizmom in perversnostmi, presežke telesne moči bo namesto v delu demonstriral v pretepih. Vse to napačno usmerjeno izkoriščanje energije redno spremlja tudi vulgaren materializem, ki narekuje huliganu, da so duhovne vrednote vredne posmeha, veljajo pa groba sila, hrupna motorizacija, brezsmiselno popevkarstvo in pogrošna kriminalka.

Ne jutri, ampak že danes bo morala naša družba storiti odločnejše korake proti temu zlu. Tu ne zadoščajo apeli na družinske in šolske vzgojitelje, kajti ti sami so nemočni. Tudi vzgojna metodika, pa čeprav še tako sodobna in izbrušena, problemu ne bo kos, čeprav bi jo osvojile in ustrezno uporabljale vse vzgojne institucije. Niti politična propaganda niti prijateljsko prepričevanje in dušebrižništvo časopisnih rubrik niti mladinski klubi in krožki niti bolj ali manj svileni policijski prijem niti kontrola nad edicijami in filmsko potrošnjo, nič od vsega tega in vse to skupaj ne bo premagalo huliganskega nazora, kot ga ni in ga ne bo premagalo kjerkoli na svetu.

Pot je samo ena — pot iskrenega hotenja, dati, ali bolje rečeno, vrniti mlademu človeku ideale, kakršne je imel med leti 1941—45 ali še pozneje pod Vran-

dukum in v močvirjih Spačve. To so: zavest pomembne odgovornosti, zavest enakosti v boju, trpljenju, veselju, dolžnostih in pravicah, zavest, da prispeva ustrezen delež v načrtovanju in gradnji naše skupne prihodnosti.

Prepričan sem, da mu potem ne bo dolgčas, da ne bo več prenaveličan in brez cilja. Našel bo sebe in radosti, vredne mladega in k temu še našega človeka.

Pot ne bo kratka. Daljša bo, kot je bila pot navzdol. Vendar — treba je stopiti nanjo, čeprav bo zahtevala od vse družbe neizmerne zaloge odkritosrčne volje, ne-sebičnosti in objektivnosti.

Zvone Kržišnik

Mednarodne selitve in naše sodobno izseljenstvo

Mednarodne selitve niso nekaj novega. V različnih zgodovinskih obdobjih so bile različno močne in imele različni pomen; novo močno spodbudo pa jim je dalo odkrivanje novih dežel in celin. Skozi vse 19. in 20. stoletje je potekalo veliko preseljevanje prebivalstva iz Evrope in Azije proti Ameriki, Afriki in Avstraliji. Evropa je bila glavno žarišče svetovnih selitev, smer teh selitev pa so bile v glavnem nove, slabo naseljene celine in politično podjarmljene dežele.

Naši kraji so se vključili v to mednarodno preseljevanje zlasti konec prejšnjega in v začetku tega stoletja, vendar ne vsi enako. Iz Hrvatske in Slovenije so ljudje veliko bolj odhajali kakor iz drugih krajev, prvenstveno v čezmorske dežele. V tem času beležimo tudi velike premike muslimanskega prebivalstva proti Turčiji, toda te selitve so imele pretežno politično obeležje, medtem ko je bilo odhajanje v čezmorske dežele pretežno gospodarske narave.

Izseljevanje se je gibal o 19. in v začetku 20. stoletja praviloma iz razvitejših proti manj razvitim deželam. Pobude zanj so bile različne, najvažnejše pa so bile: demografski pritisk in politična premoč. Za sredozemske dežele (Italijo, Španijo, Grčijo in za nas) je bil demografski pritisk vsekakor odločilen, medtem ko je politična nadvlada bila glavni motiv za izseljevanje iz Anglije in Francije proti njunim kolonialnim posestim.

Zadnjih sto let poteka v naših krajih močno notranje preseljevanje prebivalstva. Prejšnja struktura naseljenosti, nastala zaradi tuje nadvlade in stalnih vojn, zdaj gospodarsko in socialno ni več ustrezala moderni proizvodnji in življenju. Naše prebivalstvo je hotelo boljše življenje, zato je prihajalo iz planinskih krajev v nižine in doline velikih rek. Ker pa tu ni bilo močnih gospodarskih središč, ki bi pritegnila to prebivalstvo, ker je bilo kmetijstvo še glavna gospodarska panoga, je bil močan demografski pritisk prebivalstva na skromne gospodarske vire tisti, ki je narekoval stalno izseljevanje kot izhod iz takega položaja. Sorazmerno ugodne možnosti za priselitev v čezmorske dežele so ta pojav še spodbudile. Demografski pritisk naših nerazvitih krajev proti razvitim je tudi danes zelo močan.

Po drugi svetovni vojni je postalo izseljevanje z jugoslovanskega ozemlja še močnejše. Zaradi vojne in revolucije so nastale velike gospodarske, socialne in politične spremembe, ki niso ostale brez posledic za selitvena gibanja prebivalstva. Narava povojnega izseljevanja pa je bistveno drugačna kakor pred vojno. Pretežno je politična in je to tudi vplivalo na tokove izseljevanja. Evropske države so postale glavno območje priseljevanja od nas. Nemška narodnostna manjšina je množično zapustila Jugoslavijo v smeri proti Nemčiji in Avstriji. Sprememba državne meje z Italijo je povzročila precejšnje premike prebivalstva z ozemlja Jugoslavije proti Italiji. Politični begunci so našli v glavnem pribežališče v zahodni Evropi, Kanadi in Avstraliji. Za to izseljenstvo lahko rečemo, da je v glavnem dokončno. Izseljevanje iz naše države pa ni bilo omejeno zgolj na obdobje neposredno po vojni. Po razpoložljivih podatkih se je v letih od 1953 do 1963 izselilo iz Jugoslavije 314.670 oseb, največ pa v letih od 1955 do 1958. V tem času pa se je vrnilo samo 15.664 ljudi.

Od leta 1965 dalje upada izseljevanje, vendar to ne pomeni, da obenem upada tudi naš delež v preseljevanju. Izseljevanje namreč dobiva nove oblike, se normalizira, izgublja politično obeležje in postaja pretežno gospodarsko. Prav od leta 1960 stalno narašča število naših delavcev, zaposlenih v tujini. Začasnega dela v tujini ne štejemo za izselitev, čeprav je utemeljena domneva, da bo del teh za-

časno zaposlenih ostal za stalno v tujini. Kolikšen bo odstotek le-teh, ni mogoče oceniti, ker bo to odvisno od gospodarskega in političnega razvoja ne samo pri nas, ampak tudi v svetu.

Čeprav je mogoče reči, da je naše sodobno gospodarsko izseljevanje v nekem smislu nadaljevanje tradicionalnega izseljevanja iz naše dežele zaradi iskanja bolj-ših možnosti za delo in življenje, je očitno, da je drugačne narave kot nekoč. To spremembo je mogoče spremljati in razumeti na podlagi sprememb, ki so nastale v svetovnih selitvenih tokovih po drugi vojni. Ti tokovi so korenito spremenili smer, pa je to bistveno vplivalo ne le na smeri izseljevanja našega življa, marveč tudi na pobude in sestavo prebivalstva, ki se seli.

Že po prvi svetovni vojni so postali selitveni tokovi manjši. Razlogov je bilo več: padec rojstev v Evropi, omejitve za priseljevanje v nekatere države, uvajanje zaščite za delavce med brezposelnostjo, prenehanje izseljevanja iz SZ. Nekatere evropske države, kakor na primer Belgija in Francija, so že postale dežele priseljencev.

To je precej vplivalo tudi na izseljevanje od nas, kajti del naših izseljencev ne odhaja več čez morje, marveč ostaja v Evropi. Toda večina naših izseljencev se še nadalje usmerja v čezmorske dežele. Neposredno pred drugo svetovno vojno je kazalo, da bo dobilo izseljevanje iz Evrope prejšnji obseg. Gospodarska kriza in brezposelnost ter hiter tehnični napredek, ki zmanjšuje zaposlovanje, so pre-pričevali ljudi, da se bo moralo izseljevanje proti novim državam še nadaljevati. Ta predvidevanja so se še bolj okrepila zaradi političnih sprememb, ki so nastale zaradi druge svetovne vojne: Anglija je izgubila večino svojih čezmorskih posesti in tržišč, in nastalo je mnenje, da njeno prebivalstvo ni več v sorazmerju z njeno gospodarsko močjo; vračanje Nemcev z Vzhoda je povečalo naseljenost Nemčije, kar naj bi spet pogojilo večje nemško izseljevanje.

V resnici pa se ta predvidevanja niso izpolnila. Zadnjih petnajst let smo priče popolnoma drugačnemu razvoju. Zaposlenost v zahodnoevropskih državah se je močno povečala. V obdobju 1950 do 1960 se je povečalo število zaposlenega aktivnega prebivalstva: v Avstriji za 11,5 %, v Italiji za 16 %, na Nizozemskem za 12,7 %, v Švici za 14 % in v Zahodni Nemčiji za 24,3 %.

Številne evropske države so postale dežele priseljevanja, kakor Francija, Bel-gija, Švica, Švedska, Zahodna Nemčija in Nizozemska. Velika Britanija je dober primer, kako so se zaobrnili selitveni tokovi. Odhajanje iz Velike Britanije naglo upada, medtem ko prihajanje nenehno narašča. Od leta 1881 do leta 1931 je bilo 3.500.000 več izselitev kakor vselitev. V obdobju od 1931 do 1941 je Velika Bri-tanija prvič zabeležila več vselitev kakor izselitev in ta proces se še nadaljuje, tako da je od leta 1931 do leta 1961 presežek priselitev že več kot milijon.

Največji uvoznik delovne sile zadnjih let je bila Zahodna Nemčija. Največ priseljenj je bilo Nemcev iz Nemške demokratične republike, iz vzhodnoevrop-skih držav in iz zahodnega Berlina. Od leta 1957 je nemška delovna sila vse važ-nejši del priseljenstva v Zahodno Nemčijo. Dokončna delitev Berlina in zaostreno nadzorovanje prehodov iz Vzhodne Nemčije sta povečala zanimanje Zahodne Nem-čije za delovno silo iz drugih držav, čeprav je to zanimanje obstajalo že prej. Leta 1961 sta na tujo delovno silo že odpadla 2 % aktivnega prebivalstva Zahodne Nemčije. Uradne statistike s 30. junijem 1961 so izkazovale 503.500 tujih delavcev, v začetku leta 1963 pa jih je bilo že najmanj 711.000. In nobenih znamenj ni, ki bi govorila o tem, da postaja priseljevanje v Zahodno Nemčijo manjše. Pač pa je res, da se je bistveno spremenila sestava priseljencev. Namesto Nemcev iz Vzhodne Nemčije prihajajo zdaj Španci, Grki, Turki in Jugoslovani, medtem ko je bilo Italijanov že prej kakor tudi pozneje vedno zelo veliko, le zadnja leta ta številka stagnira.

Priseljevanje v Francijo je nekoliko počasnejše, drugače pa je precej podobno priseljevanju v Zahodno Nemčijo. Konec leta 1962 je bilo v Franciji kakih 1.400.000 tujih delavcev, vendar so bili v tej številki všteti tudi Alžirci, ki že dolgo delajo tam.

V Francijo vodita dva tokova priseljevanja: iz severne in črne Afrike ter iz evropskih držav. Leta 1962 so cenili število alžirskih delavcev v Franciji na 200.000 in število izseljencev iz Senegalije na 35 do 40.000 oseb. Priseljencev evropskega rodu je precej; v glavnem so Španci, Italijani in Portugalci.

Število tujih delavcev v Švici je izredno visoko. Junija 1961 so jih ocenjevali s številko 630.000, kar je pomenilo 20 % vse delovne sile. V začetku leta 1963 jih je

bilo 750.000, vsak tretji delavec. V nekaterih gospodarskih panogah je odstotek tujih delavcev presegel 50. Največ je bilo Italijanov, nato pa Nemcev. Teh je bilo leta 1960 72.000.

Zahodna Evropa v celoti in še posebej države EGS nimajo dovolj delovne sile za svoj razvoj. To ni popolnoma nov pojav, vendar je postal zadnja leta pereč. Svobodno gibanje delavcev znotraj EGS (48. člen rimskih sporazumov) je začelo veljavi veliko pred rokom. Strah nekaterih krogov, zlasti francoskih, pred poplavo cenene italijanske delovne sile, se je pokazal kot neutemeljen. Preseljevanje znotraj EGS je ublažilo pomanjkanje delovne sile, vendar pa presežek italijanske delovne sile ni mogel kriti vseh njenih potreb, zlasti, ker postaja selitev iz Italije počasnejša. Zato je evropsko gospodarstvo našlo izhod v uvozu delovne sile iz drugih evropskih, pa tudi čezmorskih dežel. Zanimivo je, da pomanjkanja delovne sile ne občutijo zgolj dežele EGS, marveč sploh vse industrijsko razvite evropske države.

Prehod od kmetijstva na industrijsko gospodarstvo je povzročil bistvene spremembe v naravi mednarodnih selitev. V kmetijskem gospodarstvu določata število prebivalstva razpoložljiva obdelovalna površina in višina pridelka, zato se je smer preseljevanja gibala od gosteje naseljenih ozemelj proti redkeje naseljenim. V obdobju industrijskega razvoja, ki ga spremlja razmah kmetijstva, je postalo vprašanje prehrane drugorazredno. Razvoj industrije predvideva veliko kopičenje prebivalstva. Z razvojem transporta in mednarodne trgovine postaja industrija vedno bolj neodvisna od izvorov hrane in surovin. Nepremakljivost človeka, zlasti kulturnega in tehničnega okolja postaja, vedno odločilnejši za industrijsko lokacijo. Industrija postaja privlačna, in namesto da bi prebivalstvo šlo proti izvorom hrane, se usmerja zdaj proti središčem industrijske proizvodnje, ki nudijo s svojo organizacijo gospodarskega in kulturnega življenja boljše možnosti za človekov čimbolj vsestranski razvoj.

Pomanjkanje delovne sile za potrebe kopičenja kapitala so nekoč reševali z izvozom kapitala v nerazvite dežele. Cenena delovna sila je ta izvoz favorizirala. Kapital je šel za delovno silo. Toda ta kapital so v glavnem nalagali v razvoj surovinske osnove za predelovalno industrijo v metropoli, predvsem v rudarstvo, kmetijstvo in gozdarstvo. Pomanjkanje strokovne delovne sile in potrebnega tehničnega okolja je onemogočalo hitrejši razvoj predelovalne industrije v kolonijah. Temu pa so nasprotovale tudi koristi predelovalne industrije metropol.

Dekolonizacija nerazvitih držav je zavrla ali sploh popolnoma presekala investiranje tujega kapitala. Socialne spremembe in pretresi v slabo razvitih deželah, gospodarska in politična negotovost so velika ovira za izvoz kapitala iz razvitih dežel. Zato srečujemo danes bistveno nov pojav: delovna sila hodi za kapitalom, prebivalstvo slabo razvitih dežel odhaja zaradi zaposlitve in boljšega zaslužka v razvitejše dežele.

Toda kljub temu, da razvito gospodarstvo potrebuje delovno silo, nastajajo za priselitev v visoko razvite dežele razne ovire. Ta delovna sila ne ustreza v celoti gospodarskim potrebam razvitih. Res je sicer, da potrebujejo nekvalificirano delovno silo za najpreprostejša in najtežja dela, ki jih pripadniki razvitih dežel nočejo prevzeti. Toda mehanizacija vse bolj odriwa take vrste del. Teh del sicer ne bo nikoli popolnoma zmanjkalo, vendar bodo potrebe po nekvalificirani delovni sili postopoma vedno manjše. To pa bo spremenilo sestavo priseljevanja v razvite dežele v tem smislu, da bo prihajalo več kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev. Prav takih delavcev pa imajo nerazvite dežele malo, zato bodo zanesljivo storile vse za obrambo svojega gospodarstva in oteževale odlivanje kvalificiranih delavcev in tehnične inteligence. Nadaljnja težava so oddaljenost in s tem visoki stroški za transport delovne sile tja, kjer naj bi se zaposlila. Ti stroški za delavca z družino kakor tudi za njihovo nastanitev v državi, ki jih sprejme, so tolikšni, da so pogosto popolna ovira za priselitev. Če pa naj bo cena za zaposlitev v tujini trajna ločitev od družine, potem mnogi raje ostanejo doma in delajo v veliko slabših razmerah.

Potem so tu še rasne in politične ovire. Ponekod je odpor proti priseljevanju ljudi, ki se rasno in kulturno razlikujejo od domačega prebivalstva, zelo močan, obstaja pa povsod. V nekaterih primerih se upirajo priseljevanju celo delavski sindikati, ker so neorganizirani tuji delavci, pripravljeni delati v zelo neugodnih razmerah, nevarni za sindikalni boj.

Na podlagi vsega tega je mogoče ugotoviti, da je preseljevanje v večjem obsegu mogoče le v nekaj primerih: če so trdne politične vezi med posameznimi

državami, ki lahko premagajo rasni in nacionalni odpor kakor tudi skrb za varstvo svoje lastne delovne sile, in če so blizu držav, ki zelo iščejo delovno silo, prenapolnjene nerazvite dežele.

Sprememba mednarodnih tokov preseljevanja je vplivala ne le na tokove izseljevanja od nas, marveč tudi na njegovo naravo. Izseljevanje čez morje je še vedno precej močno in pravzaprav nadaljevanje tradicije. Do konca leta 1963 se je odselilo v čezmorske dežele 42.000 naših ljudi. Toda veliko večjega pomena je izseljevanje v zahodnoevropske države. Zlasti močno postane po letu 1960 in dobi do leta 1963 že precej velik obseg. Tega leta je po nepopolnih podatkih delalo v zahodnoevropskih državah 106.500 naših delavcev. Ta številka pa je zanesljivo bila še večja, ker vsi naši delavci v teh deželah niso evidentirani, ker se jih veliko ne prijavi pri naših diplomatskih predstavništvih. Posebno velja to za tiste, ki so odšli v tujino iz drugega razloga ali brez potnih dokumentov. Vojno izseljenstvo prav tako ni zajeto v teh podatkih.

Največ naših ljudi v tujini je delalo v Zahodni Nemčiji. Nanje je odpadlo okoli 55 % vseh naših državljanov, ki so delali kjerkoli v Evropi. Na drugem mestu je Francija z 20 %, na tretjem Avstrija in nato Belgija. Na Italijo odpade okoli 5 %, toda tu velja povedati, da niso zajeti vsi tisti, ki so zapustili naše ozemlje z opcijo za italijansko državljanstvo, čeprav je v številnih primerih šlo za naše sonarodnjake, Hrvate in Slovence. Tej številki moramo dodati še več kot 3000 naših ljudi, ki na podlagi naših izkaznic za mali obmejni promet delajo v Avstriji in Italiji.

Ti podatki kažejo, da ima izseljevanje iz naše dežele in zaposlovanje v tujini precej velik obseg in da zasluži zatorej pozornost tako z gospodarskega kakor tudi s socialnega in političnega stališča. Za vse kraje in republike ta problem ni enako važen, bolj za Hrvatsko in Slovenijo kakor za druge.

Če vemo, da so naši ljudje, zaposleni v tujini, večinoma delovno sposobni ljudje z družinami v domovini, je potem število našega prebivalstva, ki je neposredno povezano z zaposlovanjem v tujini, še veliko večje.

Podatki o starosti naših ljudi, ki delajo v zahodnoevropskih državah, kažejo, da jih je okoli 80 % starih od 20 do 40 let, se pravi, da so to ljudje z največjimi delovnimi sposobnostmi. Drugače pa so pretežno nekvalificirani delavci, saj jih je 60 %. Vendar velja povedati, da tudi tu ne gre za našo delovno silo najslabše kakovosti, marveč za ljudi, ki že znajo delati razne stvari. Na polkvalificirane delavce odpade 30 % in na visokokvalificirane 10 %. Žensk je več kot 20 %. Po gospodarskih panogah je na prvem mestu gradbeništvo, nato kovinska, pa predelovalna industrija in storitvene dejavnosti.

Nagel odliv delovne sile iz naše države v tujino v letih 1961 do 1963 nas je našel precej nepripravljen. To se je kazalo v pomanjkanju enotnih meril za ocenjevanje tega pojava kakor tudi v različni praksi pri dovoljevanju dela v tujini. Oktobra 1963 je potem zvezni sekretariat za delo sprejel navodilo o postopku za zaposlitev v tujini. Na podlagi teh predpisov in navodil so bili sprejeti številni ukrepi, katerih namen je bil zavarovati naše gospodarstvo in družbene službe pred nenadzorovanim odhodom strokovnih kadrov na delo v tujino, zavreti množično odhajanje nekvalificirane delovne sile, ki jo potrebuje naše gospodarstvo in zagotoviti ustrezno varstvo našim ljudem, ki gredo delat v tujino. Ti ukrepi so močno znižali število odhajajočih. Seveda pa to ne pomeni, da se je bistvenejše zmanjšalo tudi zanimanje za zaposlovanje v tujini. Vlog je sicer manj kot pa interesentov, vendar jih veliko ne vlaga takih prošenj, ker menijo, da dovoljenja ne bodo dobili, spet drugi pa si prizadevajo odpotovati kako drugače, recimo, na obisk, turistično itd. Največ zahtevkov vlaga nekvalificirana delovna sila. Kvalificirani delavci se prijavljajo manj, ker vedo, da bodo težje dobili dovoljenje. Največ se priglasi zasebnih kmetovalcev, po starosti pa spet največ od 20 do 40 let.

Ko ocenjujemo selitvena gibanja, je v prvi vrsti potrebno ugotoviti, kakšno korist in kakšno škodo ima država, ki izgubi del svoje delovne sile. Predvsem izgubi država, iz katere se prebivalstvo izseljuje, svoj proizvodni potencial. Ker gre za delovno sposobne ljudi, katerih proizvodna sposobnost je praviloma večja od njihove potrošnje, izgubi država presežek proizvodnje nad potrošnjo izseljene osebe. Teoretično je mogoče, da je storilnost delavca enaka ničli, to je, da njegov odhod sploh ne bo vplival na proizvodnjo, se pravi, da bo ostala na isti ravni. To pa je v praksi zelo redko. Toda tudi, če bi ta teza bila točna, ne smemo po-

zabiti na dejstvo, da aktivnega člana družbe ne more avtomatično nadomestiti drugi; zlasti je to važno takrat, kadar gre za take in take kvalifikacije tistega, ki odhaja. To lahko povzroči padec proizvodnje. Nevarnost postane še večja, kadar izgube veliko svojih ljudi posamezni kraji in pokrajine. Ostanajo morda brez svojih najbolj dinamičnih elementov. To pa povzroča gospodarske in socialne deformacije tistih območij in utesne imeti škodljive posledice

Koristi, ki jih ima država od izseljevanja svojega prebivalstva, so lahko različne. Skupni potrošni sklad tistega, ki odhaja, ostane na razpolago drugim. Ta sklad je čisti dobiček. Če pa se zmanjša nacionalna proizvodnja, potem je potrebno ugotoviti, ali je to zmanjšanje večje ali manjše od potrošnega sklada, ki je ostal na razpolago. Dobiček je v vsakem tistem primeru, kadar je sproščeni potrošni sklad večji od zmanjšanja proizvodnje. Če gre za odselitev vse družine, potem je dobiček večji, ker se seli večje število neproduktivnega prebivalstva in ne pritiska več na potrošni sklad dežele.

Velika korist za deželo, iz katere odhajajo ljudje, so tudi denarne pošiljke izseljencev družinam v domovini. Višina teh denarnih nakazil je odvisna od mnogih stvari. Na prvem mestu je višina zaslužka v državi, v katero se je ta človek odselil. Priseljenc mora najprej poskrbeti za svoj osnovni obstoj. Kolikor več mu bo ostalo nad stroški, ki jih potrebuje za preživljanje, toliko več bo lahko poslal svojim v domovino. Zato za deželo, iz katere odhajajo ljudje, ni vseeno, kam se selijo njeni državljani, marveč si prizadeva usmeriti tok tega izseljevanja proti najrazvitejšim državam, kjer so možni največji zaslužki. Izseljenska denarna nakazila so delež v proizvodu tuje države brez ustreznega deleža te države v domači proizvodnji, kakor velja to za izvoz.

Višina izseljenskih nakazil je odvisna nadalje od potrošniških navad izseljencev in stopnje njihove povezanosti z družino. Ta nakazila, ki so namenjena za kritje potrošnih potreb družine, niso veliko odvisna od splošnih gospodarskih in družbenih razmer v državi, v katero so se ljudje priselili oziroma iz katere so se ljudje odselili. Zato pa so nakazila s proizvodnimi nameni v marsičem odvisna od teh razmer. Če se izseljenec namerava vrniti v domovino in če je zanj proizvodno nalaganje v domovini dovolj rentabilno in zanesljivo, potem bodo nakazila precej višja, kot pa če je družbenoekonomski položaj v domovini negotov oziroma če sam ekonomski sistem ni naklonjen taki vrsti naložb. Zato je nemogoče abstraktno ugotoviti, kolikšen del zaslužka je poslan v domovino. Nobenega ekonomskega zakona ni, ki bi to natančno določal. So pa te pošiljke lahko zelo pomembne. Tako je na primer neka študija o deviznem prilivu Grčije v letih 1950—1959 pokazala, da se je povečal od 16 na 88 milijonov dolarjev in je znašal v tistem času skupno 493 milijonov dolarjev. Te pošiljke pa še naraščajo in sestavljajo nad 35 % nevidnega priliva v grško plačilno bilanco, torej več, kakor dajeta mornarica ali turizem!

Za Italijo cenijo, da je znašala vsota uradno poslanih prihrankov v letih 1956 in 1957 blizu 1200 milijonov dolarjev ali povprečno 5 % italijanskega uvoza. V Franciji pa pošiljajo izseljenci domov po nekaterih ugotovitvah 15 do 20 % vsega svojega zaslužka.

Tudi pri nas so izseljenske devizne pošiljke precej pomembne in sorazmerno hitro naraščajo: 1960 — 18 milijonov, 1961 — 20 milijonov, 1962 — 29 milijonov, 1963 — 48 milijonov in leta 1964 že 60 milijonov dolarjev. Te devize so prišle v državo po redni poti prek Narodne banke, medtem ko prihaja del deviz privatno in jih statistike ne zajamejo.

Težko je natančno ugotoviti vse koristi, ki jih ima neka država od izseljevanja svojih pripadnikov. Sprostitvev potrošnega sklada in denarne pošiljke prav gotovo niso edina korist. Dodamo lahko, da se izseljenci vključujejo v moderni proizvodni proces, da si nabirajo delovne in kulturne navade ter so po morebitni vrnitvi v domovino lahko činitelj napredka. Pogosti si pridobijo poklicno usposobljenost, ki jo lahko koristno uporabijo potem doma. Na primer: del tujih delavcev v razvitih deželah dela v gostinstvu. Po vrnitvi v domovino so ti delavci lahko važen činitelj za razvoj gostinstva in turizma, zlasti če ima tista dežela ugodne možnosti za razvoj teh panog. Poznavanje potrošniških navad tujcev, njihove mentalitete, tujih jezikov — to so zelo bistveni pogoji za uspešen razvoj turizma. Prav države Sredozemlja, ki imajo največje možnosti za razvoj turizma, nastopajo kot izvoznice delovne sile in to je lahko zanje zelo važno. Dobre strani izseljevanja se lahko kažejo tudi v večji gospodarski in kulturni povezanosti med državami, v boljšem razumevanju med narodi, v močnejši kulturni izmenjavi itd.

Božidar Jakac: Ranjenci, 1944

So pa tu še lahko negativne posledice, ki se utegnejo kazati v škodljivem socialnem in političnem vplivu tuje dežele na te izseljence. To pa seveda ne ostane tudi brez vpliva na domače socialne in politične razmere. Vendar to ni posebnost izseljenstva, marveč ena izmed sestavin mednarodnih stikov, celo pri organiziranem gospodarskem in kulturnem sodelovanju. Toda praviloma nekaj manj važnega, nekaj takega, kar ne more omajati utemeljenosti in koristnosti mednarodnega sodelovanja nasploh.

Doslej smo preučevali samo učinke izseljevanja s stališča družbenih koristi in škode. Kar pa zadeva posameznike, ki zapuščajo dom in odhajajo živeti in delati v druge dežele, je korist očitna. To korist je sicer težko natančno ugotoviti, toda že zgolj dejstvo, da hoče nekdo živeti in delati v tujini, govori o tem, da pričakuje od preselitve izboljšanje svojega ekonomskega položaja in da je praviloma tudi tako. Korist družbe je lahko nasprotna koristi posameznikov, toda tudi družba je dolžna spoštovati korist posameznika. Človek ima pravico poiskati si boljše možnosti za delo in življenje, si poiskati kraj in okolje, v katerem želi živeti, toda tudi družba se ima pravico braniti pred samovoljno akcijo posameznika. Politika na področju mednarodnih selitev mora torej upoštevati obe pravici.

Če nismo mogli zanesljivo trditi, da ima posamezna dežela vselej korist od izseljevanja svojih ljudi, pa je z veliko zanesljivostjo mogoče trditi, da ima država, ki priseljence sprejema, vselej korist od njih. Reš je sicer, da je tudi v tem primeru težko ugotoviti, kolikšna je ta korist, zanesljivo pa je večja kot za državo, iz katere ljudje odhajajo.

Delo tujega delavca povečuje nacionalno proizvodnjo. Toda potrebno je ugotoviti, kolikšna je velikost dodatne proizvodnje, ki gospodarsko omogoča priliv tujih delavcev. Minimalna zahteva za zaposlitev tujega delavca je, da je dodatna vrednost proizvodnje enaka bruto plači. To pa še ni dovolj. To je samo tisti minimum, ki mora biti izpolnjen, da zaposlitev tujega delavca ne bo rentabilna. S tem pa še ni znana korist, ni še znan dobiček iz te zaposlitve za podjetje oziroma nacionalno gospodarstvo. To je mogoče ugotoviti šele s primerjanjem dejanske dodatne proizvodnje s skupno vsoto izplačanih zaslužkov. Pa še to ni dovolj, kajti pojem gospodarske koristi je lahko še širši. Korist za kako državo ni samo višina čistega dohodka iz zaposlitve tujega delavca, marveč pogosto tudi to, da prevzema

tuja delovna sila delo, ki ga ne bi bilo mogoče izvesti zgolj z domačo delovno silo, pa je bistveno za delovanje nacionalnega gospodarstva. To je na primer takrat, kadar se domača delovna sila izogiba posameznim vrstam dela in ko postanejo zato kar celi gospodarski sektorji deficitni (rudarstvo, gradbeništvo, gostinstvo, kmetijstvo itd.).

S priseljevanjem dobiva razvito gospodarstvo delovno silo, ki ne stane nič. Razvitim državam primanjkuje delovna sila, ta najbistvenejši element proizvodnega kapitala. Medtem ko je mogoče materialne elemente proizvodnega kapitala sorazmerno lahko pomnožiti ne le s povečanjem proizvodnje, ampak tudi z drugo načinom delitvijo dohodka na sklad akumulacije in sklad potrošnje, pa zadeva razmnoževanje prebivalstva na meje svoje naravne množitve, ki se ne ravna po potrebah ekspanzije kapitala. Razvito gospodarstvo, ki nima rezerv delovnega prebivalstva na vasi, se nujno mora srečati s problemom pomanjkanja delovne sile.

Ta protislovnost kapitalistične proizvodnje se rešuje z občasnim ustvarjanjem in vsesavljanjem rezervne delovne armade. Seveda je postalo prebivalstvo zunaj dežele, ki je pripravljeno vsak trenutek iskati delo in pomeni v tej deželi del rezervne delovne armade, tudi del v ponudbi dela. Postalo je činitelj v mehanizmu trga kapitalistične države z delovno silo.

Ne da bi se spuščali v pojasnjevanje delovanja kapitalističnega gospodarstva, lahko ugotovimo, da bodo potrebe razvitih kapitalističnih držav po delovni sili iz slabše razvitih dežel postajale vedno večje. To iskanje tuje delovne sile se bo seveda glede na gospodarski cikel spreminjalo, na daljši rok pa bo vedno večje. Avtomatizacija lahko ta razvoj nekoliko zavre, vendar ga ne more zaustaviti, eliminirati pa sploh ne. Skrajšanje delovnega dne v razvitih državah bo iskanje dela še bolj zaostri.

Vsak za delo sposoben človek pomeni tako in tako gospodarsko vrednost, ki pa je v posameznih državah zelo različna. V nerazvitem gospodarstvu ni velika, zato pa je popolnoma drugače v razvitem.

Stroški za vzgojo človeka do starosti, v kateri je sposoben za proizvodnjo, so veliko večji v razviti, kakor pa v nerazviti državi. Isto velja za človekove proizvodne zmogljivosti. Po zaslugi priseljevanja ima razvita država prihranke, ker uvaža človeka, ne da bi karkoli plačala in naredila za njegovo vzgojo. Edini strošek razvite države je zaslužek delavca. Ta zaslužek pa je pod vrednostjo tuje delovne sile, ker razvita država ne plača stroškov vzgoje in izobrazbe kakor pri svoji lastni delovni sili. To je čisto darilo nerazvite dežele. Ta dobiček nastane že zgolj s tem, da se pripadnik nerazvite dežele zaposli v razviti državi. Med delom pa se navedeni dobiček še povečuje, ker razvita država praviloma bolje plačuje svojo delovno silo kakor tujo. Še očitnejše postane to, če razvita država ne plača tujim delavcem pokojninskega zavarovanja.

Če ocenjujemo tisto, kar nerazvita država odstopa razviti, je izredno pomembno, kje to ocenjujemo. Rezultat je namreč različen, če delamo to v razviti ali nerazviti državi. Če hočemo ugotoviti dejanske stroške delovne sile, potem mora biti taka ocena izdelana v nerazviti državi. Toda taka ocena je brez pomena za razvito deželo. To zanima, koliko je prihranila z uvozom tujega delavca, se pravi, da bi v tem primeru izračunavali vrednost človeka po merilih razvite dežele. Mislimo pa, da je najpravičnejše izračunati, kolikšni so povprečni stroški formiranja delavca po njegovi socialni kategoriji, kot prihranek, ki ga ima razvita država s priseljevanjem. Ta prihranek je različen v raznih državah zaradi razlik v storilnosti in načinu življenja, pa tudi za različne socialne kategorije delavcev.

Vrednost človeka kot absoluten strošek njegove vzgoje in izobrazbe do delovne sposobnosti moramo razlikovati od vrednosti v prihodnosti. Ta prednost je odvisna od starosti delavca, ko ga ocenjujemo. Čim starejši je, tem manjša je njegova vrednost. Največja je takrat, ko začenja proizvodjati, potem pa se zmanjšuje in izgine, ko proizvodna sposobnost preneha. Če kombiniramo človekove življenjske stroške z njegovo proizvodno zmogljivostjo, dobimo tako podobo: gospodarska vrednost človeka raste od rojstva, doseže vrh v začetku proizvodnega obdobja, potem pada do ničle, ko se njegov nadaljnji proizvodni potencial izenači z življenjskimi stroški do smrti in postane nazadnje negativna, doseže minimum takrat, ko preneha gospodarska dejavnost (ker povzroča do konca življenja le stroške), vendar se tudi ta negativna vrednost zmanjšuje in pride v trenutku smrti na ničlo.

Za državo, ki sprejme priseljenca, je izredno pomembno, kako star je priseljenec, ko se priseli. Najugodnejše je za razvito državo, če dobi delovno silo na

začetku njenega proizvodnega obdobja. Ker zajemajo sodobna selitvena gibanja predvsem mlade, dela sposobne ljudi, pomeni to, da imajo razvite države od tega velik dobiček, saj brezplačno uvažajo delovno silo, ki ustvarja poleg vrednosti svojega zaslужka še precejšen presežek, ki se odliva v žep kapitalistov ali za kritje splošnih potreb nacionalne skupnosti, čeprav tuja delovna sila najmanj jemlje od teh splošnih potreb. Tako nastane posebna oblika neenakopravnega položaja v mednarodni menjavi med gospodarstvi na različni razvojni stopnji in izkoriščanjem nerazvite dežele, celo tedaj, če ima nerazvita dežela tudi kakšne koristi od odhajanja svojih pripadnikov. Ekonomska pomoč razvitih držav nerazvitim pogosto ni niti majhen del tiste pomoči, ki jo nerazvita država daje razviti s svojo ceneno delovno silo. Hiter gospodarski razvoj novih dežel, ZDA, Kanade, Avstralije je v marsičem posledica priseljevanja prebivalstva.

Gospodarsko izseljenstvo iz Jugoslavije ima svoje posebnosti glede na izseljevanje delovne sile iz nerazvitih držav v razvite. Očitno je, da tudi tu deluje kot glavni gospodarski motiv boljši zaslужek, vendar se gospodarska in socialna struktura Jugoslavije bistveno razlikuje od gospodarske in socialne strukture tipično nerazvitih dežel. Jugoslavija ni v dobesednem pomenu nerazvita dežela, čeprav po stopnji gospodarskega razvoja precej zaostaja za zahodnoevropskimi državami. Razen tega so velike razlike v stopnji gospodarskega razvoja med posameznimi deli Jugoslavije. Pri nas so visoko razvita gospodarska središča in območja, ki ne zaostajajo veliko za evropskim povprečjem, imamo pa tudi območja, ki so v celoti podobna nerazvitim gospodarstvom. Te razlike povzročajo stalno notranje neravnotežje, to pa se kaže tudi v posebnosti zunanjih preseljevanj našega prebivalstva.

Značilnost izseljevanja od nas je v tem, da ga zaznamujemo iz razvitih delov držav, ne pa, kakor bi pričakovali po gospodarski logiki, iz gospodarstev najbolj zaostalih. Največji del našega izseljenstva odpade na Slovenijo in Hrvatsko, torej na dve najbolj razviti republiki. Tej trditvi je sicer mogoče nekoliko ugovarjati, ker so tudi v teh dveh republikah nerazviti kraji in je velik del izseljenstva prav od tod, toda ti nerazviti kraji so veliko razvitejši kot nerazviti kraji v drugih republikah. Mi z izseljenstvom ne izgubljammo najbolj neproduktivnega prebivalstva, pa je izguba za celotno družbeno gospodarstvo pri nas večja kakor v državah, ki izvažajo gospodarsko najbolj neproduktivni del svoje delovne sile. Tisto, kar se v gospodarskem izseljevanju ni dogajalo, se zdaj dogaja: vanj se vključuje tudi naša najbolj kvalificirana in najbolj produktivna delovna sila.

Kako si naj to razlagamo? Eno pojasnilo je v tradicionalnih zvezah posameznih naših pokrajin z drugimi državami in z našim starim izseljenstvom v njih. To lahko razloži področno izseljevanje, vendar ni dovolj, ker nam malo pove o vzrokih za spremembe v poklicni sestavi izseljenstva oziroma o večjem odstotku kvalificiranih in visokokvalificiranih delavcev.

Razlog za izseljevanje ni le v tem, da doma ni mogoče dobiti zaposlitve, v tujini pa, marveč prav tako tudi razlika v zaslужku doma in na tujem. Če je razlika v višini zaslужka velika, potem zaposlitev doma ne more biti ovira za odhajanje na delo v tujino. Naša politika ekstenzivne industrializacije vsa leta po vojni je godila ohranjevanju nizkih osebnih dohodkov v vsej državi ne glede na razvitost središč in pokrajin. Čeprav je bila ta politika upravičena kot sredstvo hitrejšega razvoja nerazvitih območij in hitrega spreminjanja gospodarsko-socialne strukture prebivalstva, je huje prizadela razvitejša območja. Tu je ohranjevala nizko življenjsko raven, po drugi strani pa je ustvarjala velika nesorazmerja v strukturi našega gospodarstva, zlasti glede na mednarodno delitev dela. S tem naše odvisnosti od mednarodne delitve dela ni zmanjševala, marveč povečevala do dramatičnih oblik, ki zavirajo naš splošni gospodarski razvoj. Hitro spreminjanje gospodarsko-socialne strukture prebivalstva je bilo v glavnem v korist kmetijskega prebivalstva, ker mu je odprlo možnosti za zaposlovanje zunaj kmetijstva, obenem pa se je zmanjševal demografski pritisk na vasi. Življenjska raven v mestu in na vasi se je izenačevala.

Izenačevanje življenjske ravni med območji z različnimi razvojnimi stopnjami, kakor tudi med mestom in vasjo, pa je pomenilo posplošitev nizke življenjske ravni na vse socialne kategorije in na vsa območja. To se je kazalo v nizki storilnosti in v neustreznosti strukturi gospodarstva, kar je velika ovira za naše najnovejše vključevanje v mednarodno delitev dela.

S prehodom na novo gospodarsko politiko intenziviranja industrijske proizvodnje, spreminjanjem gospodarske strukture zaradi doslednejšega vključevanja v

mednarodno delitev dela, usmeritvijo na rekonstrukcijo in modernizacijo gospodarskih objektov ter z zviševanjem življenjske ravni je moralo postati zaposlovanje v negospodarskih dejavnostih počasnejše. Prejšnja ekonomska politika razbijanja gospodarsko-socialne strukture vasi se še nadalje kaže v pritisku vaškega prebivalstva na zaposlovanje zunaj kmetijstva. Tako je nastalo socialno neravnotežje, ki ga ni mogoče izravnati v kratkem času. To zahteva globoke strukturne spremembe in veliko povečanje storilnosti. To pa je lahko le dolgoročna naloga.

Zapuščanja vasi in kmetijstva ne bo mogoče bistveneje zaustaviti, tako da bo presežek delovne sile še v prihodnje velik gospodarski in socialni problem. Razen tega stopajo v produktivno obdobje številčno najmočnejše generacije mladine, rojene prva povojna leta. Očitno je, da obojega ne bomo mogli doseči: izvesti strukturnih sprememb v gospodarstvu in povečati storilnosti dela ter najti zaposlitve za vse tiste, ki jo iščejo. To ne velja samo za leta pred nami, ampak čutimo to že več let. Jasno je, da ne moremo absorbirati vse delovne sile, ki pride z vasi, ker bo modernizacija industrijske proizvodnje tako in tako sprostila del zaposlene delovne sile in bo njena ponovna zaposlitev že precejšnja gospodarska težava. Zato je mogoče pričakovati, da bo pritisk delovne sile z vasi na zaposlovanje v tujini še nadalje zelo močan. Toda počasna in neodločna politika za zviševanje življenjske ravni mestnega prebivalstva, zlasti kvalificirane delovne sile, bo sprožila pritisk tega dela našega prebivalstva za zaposlitev v tujini. Ta pritisk je že danes zelo močan in bo še močnejši, če ne bomo odločno vodili politike intenzivnega gospodarjenja in drugače razdeljevali narodnega dohodka v korist najbolj produktivnih delov delavskega razreda. Ker take politike ni bilo, se je to že pokazalo v vedno večjem odhajanju kvalificirane delovne sile in tehnične inteligence v tujino. Za državo, ki nima industrijske tradicije, ima lahko znatnejši odhod teh plasti delovnega prebivalstva daljnosežne negativne posledice. Njihova zamenjava z manj kvalificiranimi delavci, ki prihajajo z vasi, mimo drugega negativno vpliva na urbane industrijske centre.

Blizina močnega evropskega tržišča delovne sile, tradicionalne zveze naše države s tem območjem, ker ni rasnih ovir, pa sorazmerno visoka kulturna in tehnična raven naše delovne sile — vse to ji daje prednost pred delovno silo iz drugih držav, zlasti zunajevropskih. Zato bo pritisk naše delovne sile v tej smeri stalno močan. Ne bo ga mogoče odstraniti z administrativnim preprečevanjem izseljevanja, ker ima že tak obseg, da administrativni ukrepi niso več učinkoviti. To zadrževanje bi bilo tako gospodarsko kakor politično škodljivo. Zato se vsiljuje potreba določiti tako politiko izseljevanja prebivalstva, da bo priznavala nekatere gospodarske nujnosti, vendar si prizadevala usmerjati tokove našega izseljenstva v take smeri, ki so za nas najbolj ugodne, torej naj bi težila proč od anarhičnega položaja, ki bi utegnil škodovati dolgoročnim koristim razvoja naše države. Dolgoročna rešitev izseljenjskega problema pa je v rekonstrukciji našega gospodarstva, v kar največji vključitvi v mednarodno delitev dela, v povečevanju storilnosti ter razvijanju raznih proizvodnih in storitvenih dejavnosti, ki bi bile lahko dopolnitev naše specializacije v okviru mednarodnega gospodarstva. Ne smemo pozabiti, da je tudi gospodarsko izseljenstvo ena izmed oblik našega sodelovanja v mednarodni delitvi dela, vendar taka oblika, ki za nas ni ugodna in bo izginila šele takrat, ko si bomo z našim gospodarskim razvojem izbojevali enakopravno mesto med razvitimi državami sveta.

Z. B.

Zdravstveni pregledi borcev

Vsa povojna zlasti pa še zadnja leta so zdravstvene službe in organizacije borcev NOV opozarjale na povečano smrtnost in kronične bolezni borcev, posebej še tistih, ki so preživeli daljše obdobje v NOV, zaporih ali internacijah. Prvič so ta opozorila — toda še premalo — upoštevali 1957. leta na kongresu ZB NOV Slovenije. Sledila je akcija v okviru bivših okrajnih zvez ZZB NOV, ki so skupaj z zdravstveno službo in zavodi za socialno zavarovanje osnovale posebne komisije z nalogo, da spodbudijo, usmerjajo in vodijo sistematično skrb o zdravju borcev NOV. Vendar je vse ostalo le pri kampanji — brez kontinuiranega in sistematičnega dela, ki sta osnovna pogoja.

Podatki iz dežel, kjer so ta problem strokovno preučili, nas lahko nesporno prepričajo, da je treba tudi pri nas računati s posledicami vojnih naporov. Še posebno pa je treba upoštevati vpliv živčne napetosti in pomanjkljive prehrane med vojno. Posledice se lahko pričakujejo toliko prej, ker so se borci po prestatih vojnih naporih takoj vključili v obnovo razrušene domovine. In ravno ti ljudje so najmanj skrbeli za svoje zdravje. Glede na vse to lahko naredimo en sam logičen zaključek — in ta je, da je potrebno stalno in strokovno spremljanje zdravstvenega stanja udeležencev NOV.

Predlansko leto so v trinidesetih občinah širom po Jugoslaviji, v katerih živi večje število borcev NOV, internirancev in vojnih ujetnikov in v katerih je dovolj razvita zdravstvena služba, ugotavljali zdravstveno stanje na osnovi že obstoječe dokumentacije in dodatnih zdravniških pregledov. Skupaj je bilo pregledanih 15.026 ljudi, kar govori o precej množičnem odzivu članstva. Od tega je bilo 13.400 borcev, 1085 internirancev in 541 vojnih ujetnikov.

Zanimivo je očitno neskladje med predvidenim in dejansko pregledanim številom borcev NOV: največ v BiH in Hrvatski 43,9 % ter v Sloveniji 42,6 % — najmanj pa v Črni gori 2,1 % od predvidenih.

Starostni sestav pregledanih kaže na posebnosti, ki se neizogibno kažejo na podatkih o njihovem zdravstvenem stanju. Najmočnejša je skupina nad petdesetimi leti: 6909 ali 46,7 %; sledi skupina od 40 do 39 let: 6383 (42,2 %; skupina, ki zajema udeležence NOV do devetintrideset let pa je zastopana komaj s 1663 (11,1 %) osebami.

Ugotovljeno je bilo, da je velika večina pregledanih udeležencev NOV (87,2 %) zajetih v splošnem zdravstvenem zavarovanju, medtem ko je število nezavarovanih minimalno (125 ali 0,8 %). Pri tem pa se postavlja vprašanje, zakaj je kategorija borcev-kmetov tako slabo zastopana v tej akciji (vsega 1790 ali 12 %)?

Rezultati pregledov kažejo, da je med pregledanimi udeleženci NOV relativno nizko število oseb, pri katerih niso odkrili trajnih patoloških sprememb. Teh je samo 2749 ali 18,4 %. Vendar teh podatkov ne moremo jemati kot dokončne ali kot podatke, ki bi lahko bili točna slika dejanskega zdravstvenega stanja borcev. Treba se je zavedati, da so bili ti podatki dobljeni na osnovi enkratne preiskave, ne pa nepretrganega spremljanja zdravstvenega stanja udeležencev NOV. Vsi dobljeni podatki, dobljeni v predlanskem letu, so lahko le osnova in vodilo pri nadaljnjem sistematičnejšem in celovitejšem spremljanju zdravstvenega stanja borcev. Seveda pa se pri realizaciji tega pojavlja in se bo pojavljala cela vrsta težav — od finančnih pa tja do čisto osebnih.

In še nekaj podatkov: pri večjem številu pregledanih je bila odkrita okvara enega organa (4252 ali 28,3 %), pri drugih, tj. pri več kot polovici pregledanih, pa so bile odkrite okvare na več organih (8025 ali 53,3 %). Ker je značilno za oceno celotnega stanja, je treba poudariti tudi dejstvo, da je med pregledanimi udeleženci NOV zastopan zelo visok odstotek upokojenih, ki so stari manj kot petdeset let — blizu 40 %, kar je razumeti kot odsev manjše fizične sposobnosti celotne kategorije. Z nadaljnjo analizo podatkov je bilo ugotovljeno, da v patologiji udeležencev NOV prevladujejo bolezni gibalnih organov (mišice in sklepi) in živčnega sistema.

Takšna sestava resnih obolenj ponovno potrjuje potrebnost zahteve, da bi udeležence NOV kot posebno kategorijo državljanov zajeli v organizirano, stalno zdravstveno skrbstvo. Zdravniško nadzorstvo mora omogočiti zgodnje odkrivanje določenih bolezni. Redno spremljanje patoloških dogajanj pri vseh potencialno ogroženih ter strokovno medicinsko in preventivno ukrepanje pa sta nujni. Torej je nujno, da pregledovanje zdravstvenega stanja redno nadaljujejo v vseh občinah, kjer so ga izvedli v predlanskem letu, in da ga razširijo na vse doslej še nepregledane udeležence NOV. Redne preglede pa bi morale čimprej začeti izvajati tudi vse tiste občine, ki imajo za to objektivne možnosti.

Le tako bo mogoče dobiti za leto 1965 in 1966 primerjalne podatke o zdravju vseh tistih borcev, ki so bili predlani pregledani.

Kljub sedanjemu gospodarskemu stanju in ob upoštevanju, da je velika večina zavodov za socialno zavarovanje v deficitu, bi bilo družbi kot celoti in še posebej gospodarskim organizacijam v korist, če bi s sistematičnimi pregledi vseh borcev pravočasno odkrivali bolezenske pojave in ukrenili vse, kar je mogoče, da bi pravočasno odkrili in zajezili razne bolezni. Tako bi tudi zmanjšali bolniški stalež. Zato bi bilo nujno, da bi bili enkrat letno ali vsaj na vsaki dve leti pregledani vsi bivši udeleženci NOV, tudi tisti, ki sami ne prihajajo na preglede.

M. L.

Odhajali so drug za drugim

LADO PODBEVŠEK

Boštinarjeva mati je bila tiha in skromna žena, kot toliko drugih. Njen svet je bila njena številna družina, njenih trinajst otrok, ki so ji kljub pomanjkanju delali več veselja kakor skrbi. Toda — prišla je vojna in kmalu segla tudi v Borštinarjev dom.

Njihova domačija leži v Spodnji Loki pri Krašnji, za dober streljaj od sedanje ceste. Okolica je valovita in svet nad hišo je poraščen z gozdovi. Zato je bila tudi za partizane na kaj priročnem kraju.

Oče Anton in njegova žena Marija sta živela tam že pred prvo svetovno vojno, ki je gospodarja prizadela z invalidnostjo. Zato je bilo življenje na mali kmetiji poslej še težje, kajti družina se je večala iz leta v leto. Borštinarjevima se je narodilo trinajst otrok: devet sinov in štiri hčerke. In vse sta starša vzgajala v poštenju in ljubezni do rodne zemlje. Sedem fantov se je izučilo raznih obrtniških poklicev, kar v tistih časih ni bilo najlažje. Starša sta upala, da bodo kdaj tudi zanju morda prišli dnevi počitka.

Toda ko se jima je 1925. leta rodil zadnji otrok, sin Miha, je oče zbolel in kmalu nato umrl. Mati Marija je odslej še bolj kakor prej živela samo še za svoje otroke. Ljubezen in skrb zanje sta ji dajali moč, da je vzdržala. Starejši otroci so globoko občutili izgubo očeta, zato so se še bolj oklenili matere. Tako so otroci odrasčali in materi se je povrnilo upanje, da se končno tudi njej bližajo mirnejši in brezskrbnejši dnevi.

Prvi partizani, ki so se zadrževali okoli Kamnika, so tudi v Borštinarjevih fantih zbudili zanimanje in privlačnost. Osemindvajsetletna Andrej in Pavel, sta začela hoditi z njimi na sestanke. Ščasoma sta sodelovala tudi pri nekaterih sabotažah in se počutila, kakor bi bila partizana. Za njuno sodelovanje doma niso natanko vedeli, vendar je mati slutila, po kakšnih poteh hodita fanta, ker ju večkrat ni bilo doma. Potiho se je bala zanju, vendar ju ni zadrževala ali odvrčala od tega nevarnega početja.

Morda bi se bilo vse dobro izteklo, ko ne bi bilo izdaje. Andrej in Pavel sta bila sicer z eno nogo že v gozdovih, ko so ju Nemci nenadoma aretirali in ju odpeljali v Begunje. To je pomenilo, da ju lahko ustrelje vsak hip. Borštinarjeva mama ni mislila na najhujše.

Prvega septembra pa so partizani blizu Domžal s smrtjo kaznovali okupatorjevega sodelavca Wutteja. V pričakovanju, kaj se bo zgodilo zaradi tega, je nad okolico legla tiha mora. Kaj bodo storili Nemci? Bo zaradi tega padel kak talec ali ne? Vznemirjene so bile zlasti družine tistih, katerih člani so bili v zaporih. In taka družina je bila tudi Borštinarjeva.

Čez dva dni so okolico preplavili rdeči plakati in oznanjali enega izmed zloglasnih povračilnih ukrepov: pri bistriškem mostu pod Šumberkom pri Domžalah je bilo ustreljenih deset talcev! Med njima Andrej in Pavel Korošec! Takrat je bil »gauleiter« Kutschera desetič podpisan na takih plakatih.

Za Borštinarjeve je prišel ta udarec tako naglo in silovito, da so le stežka doumeli, kaj se je zgodilo. Vendar pa so z okolico vred spoznali, kako krvav je okupator. V Borštinarjevi družini je poslej raslo še večje sovraštvo do okupatorja, kakor so ga čutili dotlej. Zdaj so se tudi drugi fantje in dekleta, ki so dotlej stali ob strani, odločili, da bodo pomagali partizanom in se skušali maščevati za brata. Mati pa je čutila le eno: vojna se je komaj začela, pa kar dveh njenih fantov ni več! Čeprav jih je imela še celo vrsto, je bil vsak del njenega srca. Zato je poslej trepetala, če je to že konec ali šele začetek žrtev.

Toda — takoj se je izkazalo, da se je vse to šele prav začinjalo. In v teh dneh je tudi ona začela pomagati partizanom, četudi je bilo to zanje poslej še bolj tvegano. Borštinarjeva družina je postajala vse bolj partizanska.

Najstarejši Borštinarjev sin Anton je že pred leti odšel od doma. Bil je strojevodja na Jesenicah. Jeseniški železničarji

pa so bili med prvimi sodelavci Osvobodilne fronte. Med njimi je deloval zlasti neutrudni strojevodja Ivan Krivec in tako tudi Anton ni stal ob strani. Okoliščine pa mu niso bile naklonjene. Kmalu je zgubil življenje tudi on. Sicer ni padel med partizani ali kot talec, kljub temu pa je postal žrtev vojne. Ob bombardiranju ga je zasulo. Po hudem trpljenju je v nekaj dneh umrl.

Padel je tretji Borštarnarjev!

France je bil drugi po starosti, tesar po poklicu. Nemci so ga poslali delat v kamnolom v Kokro. Takrat je že sodeloval s partizani. Delo v tistem kamnolomu je bilo podobno tistemu v zloglasnih taboriščih. France se je pri tem močno prehladil in dobil pljučnico. Ta ga je naglo pobrala.

Mati Marija je bila zdaj že ob četrtem grobu. Fašizem ji je iztrgal dotlej štiri fante in ji zasekal štiri rane, ki se niso imele časa zaraščati. Njeno upanje v lepše dni se je zdaj za vselej sesulo v prah. Ti zaporedni udarci so njeno žalost in trpljenje poglobljali tako, da je vse teže razumevala vojno, hkrati pa skrbela za preživele in sprejemala partizane prav tako, kakor bi bili vsi njeni sinovi.

Boja pa ni in ni bilo konec. Nemci bi radi »umirili«¹ okolico, zato so si izmišljali celo vrsto grdobij. Zdaj so natanko vedeli, kako nasprotna jim je Borštarnarjeva družina. Zadal so ji hude rane in morda so si prav zaradi tega izmislili čudno igro. Pri tem je bilo očitno, kaj bi radi dosegli: krivci smrti Borštarnarjevih fantov naj bi bili prav partizani. Nekega julijskega dne 1942 so sina Slavka — poznejšega partizana Majskega, s sladkimi besedami hoteli nagovoriti, naj se dela, da še vedno dela za partizane in hodi za njimi, zlasti za kamniškimi bataljonom, ki se je pogosto zadrževal in križaril v tisti okolici, to je med Črnim grabnom in Tuhinjsko dolino. Vse pa so zastavili tako, da bi partizani pri tem Slavka zajeli in mu »okazali zasledovanje na račun gestapa ter ga zato tudi takoj ubili.

Slavko je debelo gledal ob tem vabljenju in nalogi, vendar se je potajil in rekel, da bo pač poskusil storiti vse.

Slavko je takoj zatem partizanom povedal, kaj hočejo od njega Nemci. Po kratkem posvetu so bili enotnega mnenja. Uganili so, kaj hočejo s tem doseči gestapovci.

Zato so takoj obrnili proti njim naperjeno puščico: Slavko je ostal v bataljonu, Borštarnarjevi pa so Nemcem »zaskrbljeno«² sporočili, da je Slavko nenadoma izginil neznano kam. Da so ga iskali, toda za njim ni nobenih sledov! Rekli so, da jim

je nekaj znanega o sodelovanju z njimi, z Nemci, zato so zahtevali:

»Nazadnje je bil pri vas, zato že vi morate vedeti kje je? Skrbi nas!«

Borštarnarjevi so še silili vanje in zahtevali pojasnilo o Slavku, toda zvedeli niso ničesar.

Zdaj so Nemci začeli misliti in verjeti, da je Slavko res nasedel njihovim naknam, da so ga partizani zgrabili in tudi ubili. Morda so bili res prepričani o tem? Kazalo je vsaj, saj nekaj časa niso več nadlegovali Borštarnarjeve hiše.

Leta 1943, ko se je osvobodilno gibanje še bolj razmahnilo, so se pomnožile tudi partizanske vrste. Te okoliščine so tudi Nemcem omogočile, da so sem in tja vrivali vanje kake svoje ljudi. Tako so zdaj naenkrat zvedeli, da je Slavko živ in zdrav in da je partizan. Spet so začeli opazovati Borštarnarjevo družino.

Dne 29. junija istega leta so v Krašnje kakor že večkrat prišli raztrganci. Hodili so tudi po okoliških vaseh. Zgodaj zjutraj so prišli na Lisičji vrh in v bližnje vasi. Pri Škantetu so zahtevali, naj jim povedo, kje se zadržuje znani partizan Jože Pernande in kjje imajo zatočišče partizanski ranjenci ter kam zahajajo terenci. Videti je bilo, da jim je precej znanega. Gospodarja Jožeta Sušnika in njegovo ženo Marijo so zdaj, ker nista nič povedala, začeli surovo pretepati, po hiši pa ropati. Tedaj je proti tej domačiji prišla še Bregarjeva Francka, ki je iskala zvezo s partizani. Prvi hip je mislila, da jih že vidi ob hiši, kjer so bili raztrganci, in je že hotela reči, kako je lepo, da jih je našla tako hitro, a je v zadnjem trenutku spoznala, da se je zmotila. Zdaj so raztrganci tudi od nje hoteli izvedeti, kje so partizani. Ker ni hotela povedati ničesar, so jo vrgli na stol, ji privezali roke na drog in jo pretepli do nezvesti. V tem je prišel nimo tudi Anton Kosmatin z Vrha. Ko so ga raztrganci zagledali, je tudi on postal žrtev njihovega zasliševanja. Ker tudi on ni hotel nič vedeti, so ga mučili in pretepli tako, da je po nekaj dneh umrl. Ob tej priložnosti so pretepli še več ljudi, med njimi tudi Franca Resnika iz Vošč, ki je kasneje kot partizanski kurir padel na Menini planini. Jožeta Sušnika in ženo Marijo, pretepena in izmučena do nezvesti, pa so nato odgnali v Kamnik. Ko so opravili svoje nizkotno delo, so se ustavili v Krašnji v Pavletovi gostilni. Gostilni so tedaj balinali nekateri vaščani. Raztrganci so hoteli vedeti, če je kdo izmed njih Janez Korošec. Ta je bil po starosti četrtri Borštarnarjev sin, mizar po poklicu. Janez, ki je res balinal tam, je to dobro slišal. Hkrati pa je tudi vedel, kako je neki domačin poka-

zal natanko nanj. Obrnil se je in naglo med drevjem zbežal za hišo. Raztrganci so za njim takoj začeli streljati in ga ranili v nogo. Ranjenega so aretirali in odpeljali v Begunje. Tam so ga zasliševali, kot je pač znal gestapo. Vendar se je uspešno zagovarjal; po nekaj tednih so ga izpustili. Janez se je potem takoj priključil partizanom.

Kmalu za njim je med partizane odšel šesti sin Peter-Samo, ki je bil mesar. Peter je vsem partizanom, ki so ga poznali, ostal v živem spominu. Fant je bil nenevarno šegav in je svoje tovariše nešteto-krat spravil v dobro voljo. Leta 1944 pa je na Dolenjskem v nekem spopadu izgubil oko. Tedaj je prišel v bližino doma. Zdravil se je v jami, ki je skrita v gozdu Lakotniku pod Vrhom. Tam so se večkrat zadrževali partizanski ranjenci. Jama je dolga kakih trideset metrov in za dobrega moža visoka. Ljudje so jo pomnili že iz davnine. Jama je v skoraj nepreločnem in dobro skritem kraju.

V 1943. letu je končno odšel od doma še najmlajši Borštinarjev sin Miha. Nemci so ga poprej odvedli na delo v Nemčijo. Od tam pa je ušel, se nekaj časa skrival, nato pa odšel k partizanom. Doma sta zdaj ostali samo mati in hčerka Pavla. Starejša hčerka Marija je bila poročena v Spodnjih Lokah, Slavko in Miha pa sta bila pri kurirjih. Tako sta bila večkrat na poti, zato sta se večkrat oglasila doma. Tudi Peter, ki se mu rana še vedno ni zacelila, se je oglašal, toda le takrat, če je bilo varno. Ti obiski so bili sicer nevarni, vendar so materi prinašali vsaj nekoliko tolažbe. Mama pa ni pomagala samo svojim sinovom, temveč je z vsemi močmi pomagala tudi drugim partizanskim borcem, čeprav je bila sama potrebna pomoči. To so bili zanjo hudi in hkrati lepi časi. Zalosti za izgubljenimi sinovi se je pridružila še skrb za žive sinove-partizane. Noči so ji potekale brez spanja, saj je bila vsak trenutek pripravljena, da jo pokliče kdo od njenih fantov. Kadar je v bližini pokalo, je vedno še bolj trepetala in se bala za njihova življenja. Bala se je tudi za hčerko Pavlo, ki je bila sicer doma, a je bila sekretarka mladine, in tako vedno v nevarnosti.

Toda čas je tekkel. Ob zadnji veliki ofenzivi decembra 1944 in januarja 1945 so se na tem območju zbrale številne kolone raznih sovražnikovih formacij: Nemcev, vlasovcev, belogardistov in drugih. Pretaknili so vso okolico. To zimo je bil spet zelo debel sneg, zato ni bilo mogoče popolnoma zabrisati sledov, ki so bili okoli partizanskih zatočišč. Mogoče je bil vzrok v tem ali pa je bil kriv izdajalec, kajti v začetku januarja 1945 so v tisti jami, v Lakotniku,

našli ranjence. Ujeli so jih šest, med njimi tudi Borštinarjevega Petra-Sama, in jih odgnali na žandarmerijsko postajo v Lukovico. Toda glej čudo: Petra so po dveh dneh spustili z isto motivacijo kakor že prej brata Janeza iz Begunj. Vrnil se je domov v upanju, da se bo že nekako znašel.

Potem ko je popoldne 12. januarja 1945 Peter prišel z žandarmerijske postaje, so se zvečer oglasili doma tudi bratje Janez, Slavko in Miha. Predvsem so prišli zato, da bi poizvedeli, kaj in kako je z njim, Petrom. Prišel je tudi Jože Maselj, svak in mož sestre Marije. Tudi on je bil partizan. V tej hudi ofenzivi in trdi zimi je že nekaj dni iskal zatočišče, kjer se je počutil najbolj znanega. Z bratom Mihom je prišel tudi Ivan Hrovat-Gradišarjev, s katerim sta skupaj hodila po kurirskih poteh.

V pogovoru in ugibanju, zakaj so Nemci Petra izpustili in kaj nameravajo, so bili različnega mnenja. Janez in Slavko sta bila že starejša in bolj izkušena partizana, zato sta prepričano trdila, da so jim Nemci s pomočjo domačih hlapcev nastavili zanko in vsem skupaj prigovarjali, da bi takoj odšli od doma. Maselj pa je menil, naj bi ostali okoli doma. Peter, Miha in Ivan so zato še nekaj časa čakali in se končno sporazumeli, da se bodo umaknili pred dnevom. Izmed vseh teh sta Janez in Slavko kmalu odšla, drugi štirje pa so ostali in se pogovarjali.

Okoli enajstih ponoči pa je hišo že obkolila policija. Brez vsakega uvoda so Nemci začeli streljati skozi okna. Umik ali beg je bil nemogoč. Takoj nato so policisti vdrli v hišo. Peter je sicer poskušal zbežati, toda je smrtno zadet obležal pri vzhodnih vratih. Vse druge so postrelili v sobi.

Mati Marija je od groze izgubila zavest in kakor mrtva obležala. Nemci so mislili, da je tudi ona zadeta, zato so jo pustili.

Pavla pa se je medtem, ko je pokalo, skrila v pepelnjak. Slišala je, kako Nemci divjajo po hiši. Toda tudi njej ni bila naklonjena usoda. Ko so policisti že hoteli oditi, so jo našli in prereševali z rafali, tako da je bila zadeta s petnajstimi streli.

Vse to pa je opazovala triletna Zorka Maselj, hčerka padlega očeta Jožeta. Že ko so Nemci začeli streljati skozi okna, se je vsa trepetajoča skrila za nadzidek krušne peči. Otroka morda Nemci niso niti opazili, morda pa nanj niso hoteli streljati. Kakorkoli, otrok je ostal živ in nedotaknjen. Ko so pobijalci odšli, je Zorka zlezla s peči k stari mami in jo začela tresti in klicati. Mati se je res malce zavedela in potihno prosila za vodo. Deklica ji jo je prinesla in mati se je počasi zavedela. Takoj

Božidar Jakac: Polh, 1944

je iz veže zaslišala neke stokajoče glasove. Še vsa omotična je šla gledat. V pepelnjaku je našla okrvavljeno in napol mrtvo hčerko. Mati jo je z veliko težavo spravila v sobo in ji skušala pomagati, čeprav je bila tudi sama komaj živa. Okrog nje pa so ležali mrtvi: sinova Peter in Miha, zet Jože in Gradišarjev Ivan. Hčerka se je medtem borila s smrtjo in zdaj je mati vedela, da tudi zanjo ni več rešitve.

Zrtve so vaščani pokopali na domačem cvetličnem vrtu. Tu so ležali do osvobo-

ditve, nato pa so jih prenesli na pokopališče v Krašnje.

Nesrečna mati Marija je potem do osvoboditve z malo vnukinjo Zorko živela tam sama. Sinova Janez in Slavko sta bila v partizanih, hčerka-vdova Marija pa na moževem domu. Borštnarjeva mati o preživetih strahotah ni rada govorila, nihče je tudi ni silil, kajti s pripovedjo o tem je spet podživiljala vse prestano. S smrtjo njenih sedmih otrok se je izteklo tudi njeno življenje.

Same nevšečnosti in smeh

ZORKA KRAVOS

Ko sem bila v Ljubljani že preveč kompromitirana in so mi tla postala prevročna, mi je nekega lepega poletnega dne 1942 komandant Stefan rekel, da bom odšla v partizane. Že priprave, sam odhod, potovanje in prihod v partizane je bilo nekaj posebnega, nenavadnega, zato sem potem vedno mislila, da tudi konec vsega tega ne more biti drugačen. Vedno me je doletela kakšna izredna nevšečnost in vedno je temu sledil smeh.

Ker so me še v Ljubljani naučili vsaj osnovnega ravnanja z orožjem, so me že v prvem tednu mojega partizanjenja določili za mlajšega dežurnega.

Komandir mi je prijazno povedal, da to ni nič hudega. Moja naloga je, naj samo vsako uro pogledam k stražam, jih opazujem, če so budne, drugače pa sem lahko pri ognju v kuhinji. Kuhinja je bila kakih sto metrov od taborišča.

In ko sem se tako med dežurstvom grela pri ognju in premišljevala o vsem mogočem, je kakih deset metrov stran, kjer je bilo gosto grmovje in tema, nekaj šklopnilo. Slišati je bilo prav tako »šklec, šklec«, kot če pri puški odpiraš zapirac. Takoj sem pomislila, da so se nam v presenečenje priplazili belčki, ki so bili po večini domačini in jim je bila znana vsaka steza. Veliko jih pač ne more biti, sem računala, drugače bi jih straže morale opaziti! Naglo sem se vrgla za skali, med katerima je stal kotel in vprašala v temo, kdo je. A okolica je ostala tiha! Ker pa mi je komandir naročil, naj kar ustrelim, če bo kaj sumljivega, da tako čete ne bi našli speče, je v meni po naglem premisleku že dozorel sklep, da bom pritisnila na sprožilec. Vendar sem se v zadnjem trenutku premislila in še malo počakala. Ker je bilo vse tiho, je spet prišel iz teme tisti vznemirljivi »šklec, šklec«. Tedaj mi je postalo že bolj

vroč. Pograbila sem kamen ter ga zalučala proti kraju, od koder je prihajalo šklopnanje. Pa naj oni tam prvi ustrelijo, sem si rekla. Namesto strela pa je bilo tedaj slišati zateglo mijavkanje. S kamenjem sem kar na slepo zadela mačko, ki je obirala kost. Ko je z zobmi škrtala po kosti, je bilo slišati prav tako, kot bi nekdo odpiral puško. Šele takrat sem se spomnila, da je bilo okrog taborišča dosti mačk. Pred nekaj dnevi je bila požgana vas Brezje, vaške mačke pa so se potlej zatekle k naši kuhinji. Še dobro, da nisem takoj ustrelila! Prav gotovo potem lep čas ne bi imela miru, ker bi me imeli za panikarja. Kdor je dobil tako ime, mu ni bilo lahko. Tako pa se je vse dobro izteklo, kar je bilo prav čudno, mačka pa mi je delala družbo do konca mojega prvega dežurstva.

*

Mački sem tedaj tisto strašenje odpustila, polhom pa ne. Po vojni sem si kupila kučmo, toda ne polhove. Teh živali ne maram in ne morem videti, toliko hudih ur so mi namreč povzročile.

Jeseni 1942. leta je bilo zelo veliko polhov. Posebno v Dolomitih, ki se prav zaradi njih imenujejo Polhograjski Dolomiti. Ko sem postajala na straži, bi se lahko približal cel bataljon Italijanov, pa jih ne bi slišala, tako so mi cvilili nad glavo polhi. Podila sem jih s »pšt, pšt«, a za vsak »pšt« sem dobila na glavo kakšen žir ali kostanj. Na straži so bili tudi drugi tovariši, pa vendar so te živali tako nagajale le meni. Če se ne bi kmalu začela zima in polhi ne bi odšli spat, bi bila res kmalu ob živce.

*

Posebnost mojega partizanstva so bili tudi premiki iz taborišča v taborišče. Pri takih premikih je poleg svoje opreme moral vsak nositi še kakšen del kuhinje. Ne-

kateri lonce, drugi sekire, tretji hrano itd. Jaz pa sem bila tudi četna bolničarka. In ker sem že tako morala nositi majhno skrinjico, v kateri so bila zdravila in obveze, me niso hoteli preveč obremeniti. Tako sem vedno dobila le »žago«. Kot da mi je bilo kaj zanjo. Če sem še tako prosila in zatrjevala, da bi raje nosila največji lonec, kot pa žago, je niso dali drugemu. V žagi je moral biti sam hudič. Med potjo se mi je zapletala v vsak grm in komaj sem jo odstranila iz enega, je že tičala v drugem. Še kjer je bil travnik, popolnoma gola senožet, je ta »moja« žaga našla grm in spet se je začelo cukanje. Če bi šel kdo za nami, ne bi mogel zgrešiti naše smeri, pa čeprav ne bi imel Vinetujevih sposobnosti. Vsi grmi ob naši poti so bili osmukani. Komandirja pa smo imeli zelo strogega, ki ni dovolil, da bi kdo preklinjal. Tak je bil takoj kaznovan z dežurstvom ali stražo. No, če bi me slišal na takih nočnih pohodih in z nesrečno žago na rami, bi dobila toliko kazni, da bi še danes morala stražiti pred kakšno vojašnico, nad menoj pa bi stal napis: »Govori spodobno!«

*

Belogardisti iz Ligojne so oskrbovali tudi posadko v Polhovem Gradcu. To je bilo zato, ker smo glavno cesto, ki pelje skozi Gaberje v Polhov Gradec, nadzorovali mi, partizani.

Ker pa je bila tudi cesta iz Ligojne do Polhovega Gradca del našega ozemlja, je rekel komandir, da jih moramo kdaj počakati in jim končno dopovedati, da je to naš teren. In resnično smo v začetku novembra 1942. leta v ranem jutru šli v zasedo. Na vsako stran ceste so se stisnili mitraljez s pomočnikom in pet tovarišev s puškami. Seveda sem morala z njimi tudi jaz, četna bolničarka. Takrat sem imela staro avstrijsko puško in tovariši so se mi zaradi nje vso pot smejali. Puška je res pokala tako, kot bi streljal s topom. Zato

so mi svetovali, naj ne začnem streljati prva, kajti topništvo bo prišlo na vrsto nazadnje.

Ko so prišli belogardisti, se je pač začelo kot v vsakem boju, zato tega ne bom opisovala podrobneje. Trajalo je le dobrih deset minut, nato so jo belčki, kar jih ni ostalo na travniku mrtvih ali ranjenih, ucvrli nazaj proti Ligojni. Mi smo bili uspeha silno veseli in jaz, ki sem vedno spoštovala vsa pravila, sem se spomnila, da je po mednarodnem vojaškem pravu treba obvezati tudi sovražnikove ranjence. Tovariši so šli z menoj in jim pobrali puške, jaz pa sem jih res pričela obvezovati. Toda obvezala sem samo enega. Ko sem se pričela ukvarjati z naslednjim, sem zaslišala za hrbtom: »Fantje, naprej!«

Najprej sem mislila, da je tam drugi del naše zasede in zato nisem niti preveč hitela. Ko pa sem pogledala proti hribu in opazila belogardiste, ki so že iz Ligojne prišli na pomoč, poznala pa sem jih že tudi toliko, da sem vedela, da oni ne bodo spoštovali mednarodnih pravil kot jaz, sem pobrala svojo medicinsko skrinjico in hitro, kolikor sem le mogla, stekla po zmrznjenih njivah. Na ledu mi je sicer drčalo, toda mitraljez, ki je pokal za mano, je mojim nogam dal tako lahkoto, da me tudi led ni motil! Tekla sem po njem, kot bi imela na čevljih pritrjene dereze. Še dobro, da so bili belčki, ko so me zagledali pri obvezovanju njihovih, tako presenečeni, da niso pričeli takoj streljati! Ko pa so se zavedeli, sem bila že daleč in v kritju dreves.

Na ta račun je bil potem v četi spet smeh. Rekli so mi, da bi morala dobiti odlikovanje mednarodnega Rdečega križa. Smejali so se mi, toda do čete sem prišla vsaj suha! Drugim pa se je tako »mudilo«, da so celo novembra meseca brodili po ledeni vodi. Čas jim ni »dopuščal«, da bi posuhem prišli do mostu. Toda — kmalu je sledila italijansko-belga ofenziva. To pa je bilo nekaj drugega.

Napad na bolnišnico

S L A V A C V E T E K

Bilo je v veliki nemški ofenzivi na Zgornjo Savinjsko dolino leta 1944.

Ko je prišlo povelje za počitek, smo neprespani in utrujeni od dolge poti in bojov posedli kar po snegu. Bilo je okrog poldne in sonce je iz zimske megle kukalo navpično na nas. Ni bilo toplo, vendar je vplivalo utrujajoče prijetno, da so oči kar same lezele skupaj. Težko smo odganjali spanec, kajti

že tri dni nismo zatisnili oči. Brž ko smo se kje ugnezdili, že je počilo. Zdaj smo bili visoko v planinah, ne da bi točno vedeli kje, in štab je iskal možnosti, kako bi se izvlekli odtod. Ponoči smo se ustavili. ubili zadnjega konja, ki je po napadu Nemcev prišel sam za nami, in si pripravili zajtrk. Ko pa smo hoteli jesti, je spet počilo. Presenetila nas je patrulja belih. Zakaj naš

stražar ni streljal, ni vedel nihče. Bil je globok sneg in če se ti je udrlo, zlepa nisi dobil noge ven. Zavzeli smo položaje! — Patruľjo bomo pa že ugnali, čeprav nam manjka municije! Saj je pred nami skladišče belih, in ti jo imajo gotovo dovolj. Pa smo se zmotili. Takoj za patruľjo, ki je bila le predhodnica, je prihajala večja enota... Komandir Marjan je planil k strojnici in spustil nekaj rafalov, komisar Živko pa je s svetlobno raketo dal znak za hiter umik. Ta znak je bele zmedel. Prenehali so streljati in čakali so, kjer so bili. Ne vem zakaj? Morda zato, da bi jim ušli...? In smo res. Nekaj časa so nam sledili, pa je včasih zapela vmes naša zbrojevka in so spet zaostali...

Sonce se je zdaj popolnoma skrilo za oblake. Mrazilo nas je. Ustajali smo, menčali s rokami in se prestopali, da bi ogreli otrple noge.

Potem je v dolini pod nami spet zaropotalo. Rafali so odmevali od bregov in se izgubljali spodaj v bregovih. Planili smo pokonci in poslušali. Ni bilo daleč. Streljanje je trajalo le kakih 15 minut. Potem je utihnilo vse, le tu in tam je bilo slišati oddaljen strel in nato še nekaj zamolklih pokov bomb.

Se vedno nismo vedeli, kje smo bili? Morda je spodaj cesta med Lučami in Ljubnem? Morda je bila izdana tehnika... V tistih dneh ni bilo natančnih poročil!

Spet se vzpenjamo v breg. Uro, dve in znajdemo se pred nepreahodno steno. Ta nam je podrla zadnje upanje za prehod. Zdaj moramo nazaj po pravkar izhojeni poti. Utrujeni smo, koraki so negotovi, zato se kar naprej pogrezamo v sneg. Zopet počitek. Čakamo le, kdaj se bo stemnilo.

Mrak je že gost, ko se je predhodnica spustila po strmem bregu, poraslem z močnimi bukvami.

»Stroga tišina, stroga tišina,« gre po koloni od ust do ust, dokler se pri zadnjem tovarišu ne zgubi v prihajajočo noč. Ko je po bregu nenadoma zabobnel kuharjev dvajsetlitrski lonec, sta nam zastala dih in korak. Nekomu je zdrsnil iz rok in se kotatil po strmem bregu, zadeval je ob močna drevesa in se končno ustavil nekje v globini... Temeljita predhodnica, le malo preglasna je... Stojimo in čakamo... Nič se ni zgodilo, zato pot nadaljujemo, toda počasi in silno previdno.

Predhodnica je že v dolini. Vse je mirno, le skozi drevje prodirajo prameni svetlobe. Pomikamo se bliže. Okolica je medlo razsvetljena od pojemajočega ognja. Kaj se je vendar zgodilo to opoldne?

Potem zaslišim portizana Milana:

»Da, tu je bila bolnišnica. Vem, tu sem se zdravil, cel mesec sem bil tu. Dobro po-

znam ta kraj Luška. Bela. O-o, ti prekleti, zato so nas pustili, tam na planini...«

Pogorišče je bilo čisto opustošeno. V glavni bolniški sobi, ki je morala imeti kakih 20 postelj, so zgorela tri truplo, trije partizani. Kaj se je zgodilo z drugimi? So pobegnili? Kam naj bi se umaknili, ko je dolina zaprta s treh strani...?

Kaj zdaj in kam oditi? Municije ni, hrane ni, zaloge bolnišnice so vse uničene. Nekaj metrov od glavne bolniške zgradbe stoji lopa. Samo ta je ostala cela, in pa zidan štedilnik, kjer je prej stala kuhinja. Nad drvni v lopi je bil oder, kjer smo odkrili suho sadje. Vsak ga je dobil prgišče, v bližnjem potočku pa smo dobili vodo. To je bila večerja, verjetno tudi zajtrk in kosilo...

Po nekajurnem počitku se pomikamo naprej po dolinici od potočka, majhnem, tihem, ki je bil danes priča tragediji partizanske bolnišnice...

Nič dobro mi ni. V želodcu me nekaj tišči. Ko pogledam naprej in nazaj po koloni, se tovariši zvijajo in davijo v krčevitem bruhanju. No, najbrž so bili krlhji zastrupljeni! Zdaj se spomnim, da so bili rahlo posuti z nečim belim! Toda kdo, ki je lačen, bi razmišljal takrat, kaj naj bi to bilo! Krlhji so bili dobri in vsi smo pospravili vse do kraja. Zdaj smo vse izbljuvali! Še dobro!

Danilo se je, dolina se je malo razširila in vsak je bil prezaposlen s seboj, ko je spet počilo... Strojnice, brzostrelke, puške, vse se je pomešalo v streljanju. Predhodnica je bila odrezana. Sovražna zaseda jo je spustila naprej...

Pozabili smo na krlhje in jo hitro ubrali nazaj po dolini. Bil je že svetel dan, ko smo se spet ustavili pri pogorišču. Ogenj je še vedno tlel. A tudi tu nismo smeli ostati. Gotovo bodo prišli in nas zasledovali. — Kaj je s predhodnico, nas razjeda?

Sele zdaj smo lahko videli in spoznali vso strahoto preteklega dne. Bolniško osebje je pet hudo ranjenih tovarišev na nosilnicah preneslo kakih 10 do 15 metrov proč od bolnišnice, kjer so jih pokrili z listjem in grmovjem. Upali so, da jih sovražniki ne bodo odkrili. Pa ni bilo tako. Vzbuhi, ki smo jih opoldne slišali v hrib, so jih raztrgali. Sami so si morali dati bombe pod glavo, da že živih ne bi dobil sovražnik. Ti pa so dvema porezali prste, ker jima drugače niso mogli pobrati z rok prstanov... Bil je komisar, močan mož, star kakih trideset let, zdaj pa je ležal tu, s porezanimi prsti in z zdrobljeno glavo. Tam nekje daleč, v revirjih ali v mestu, morda na vasi, pa so ga čakali žena, hčerka, sin... Kdo ve? Toda vrnil se ne bo več! Če so mu partizanski zdravniki uspeli rešiti življenje,

Božidar Jakac: Ranjeni žmavc iz Gornjega grada, 1944

je to preprečil podlež, ki je izdal bolnišnico...

Umaknili smo se v breg, spodaj pa postavili močno zasedo, ki je imela zadnjo municijo. Polegli smo po snegu, po dva in dva skupaj, da nam je bilo topleje. Spal menda ni nihče... Kmalu je prišlo nekaj tovarišev, ki so bili v predhodnici. Težko so se prebili nazaj. Razkropili so se pri prvih streljih in ker je bil še mrak, so ušli skoraj vsi.

Iz zadnjih dogodkov smo sklepali, da večino ranjencev prejšnji dan niso dobili in jih zdaj čakajo v zasedi. Nanjo pa smo ponoči nleteli mi. Po dolgem iskanju smo odkrili pot, ne pot, sled, po kateri so se umaknili ranjeni tovariši. Ta je vodila strmo v breg, prehodni komaj za zdravega človeka... Ko smo se pripravljali, da bi krenili po sledi ranjencev, je spodaj zaropotalo! Zaseda je udarila po belih in po Nemcih, ki so prihajali kar v gruči. Bili so močno presenečeni, ko se je po njih usula toča krogel. Menili so, da se jim ranjenci ne morejo upirati, sodeč po spopadu prejšnjega dne! Pa so se zmotili. Zaseda je udarila po njih z vso silo, ki jo je premogla. Nekaj jih je obležalo, drugi pa so se pogнали v beg.

Medtem pa se je naša kolona že pomikala v skale. Le trd sneg je držal stopinje in ta je omogočil prehod, ker bi bile kopne stene gladke in ne bi mogli kam upreti nog. Nekajkrat tudi sneg ni zdržal in nekaj tovarišev je zdrčalo nazaj. Morali so začeti spet znova... Na vrhu je bil kratek oddih, potem smo se namenili proti Ravnah in naprej proti koroškim planinam. Na Ravnah smo v živinski staji nleteli na ranjene tovariše iz napadene bolnišnice, ko so počivali. Staja je bila precej velika, vendar premajhna za štirideset ranjencev. Ležali so kar po tleh, sredi staje pa je gorel

ogenj. Dim se je vrtel pod stropom in si počasi utiral pot na prosto. Vrata so bila priprta, kajti zunaj je bilo mraz, večina tovarišev pa je zbežalo naravnost iz postelje... Bolničarka Hermina se je prestopala od enega do drugega, jih spodbujala s prijazno besedo — drugega tako ni imela — jim govorila, da je najhujše za njimi in da bo kmalu bolje. Ustavila sem se pri starejšem tovarišu. Pokazal mi je prestreljeno nogo in roko. Tretjo rano je imel v pljučih. »Dejal sem si, da moram vzdržati, da se moram vrniti domov, ko bo svoboda! Zeno imam in otroke imam! No, pa je šlo.«

Potem sem slišala, kako je bolničarka Hermina pripovedovala: »Ko je padel prvi strel, so vsi tovariši, ki so količkaj zmogli, odšli v zasedo, zadrževati sovražnika toliko časa, da bi se ranjenci umaknili. Niti sama nisem verjela, da nam bo to uspelo. Vseh štirideset ranjencev, ki so mogli hoditi, smo odpeljali v steno. Trije so me prosili, naj jim dam pod glavo bombe, naj jih ne pustim živih, sami se niso mogli niti premakniti. Tudi ustreliti se niso mogli sami. Ustregla sem jim... Pet smo jih na nosilih odnesli ven, pa jim nismo mogli več pomagati! Bilo je prepozno. Našli so jih. Taki dobri fantje so bili... Potem se je pričel vzpon. Težko je bilo, šlo je pa le. Najbolj me je skrbel tovariš, ki je imel prestreljeno nogo in pljuča. Poglejte ga, tam je...«

Ob tolikšnem junaštvu smo sklonili glave in pomolčali v spomin na osem tovarišev, ki jih niso mogli rešiti...

Tu se je naša enota razdelila v več manjših skupinic, ki so se potem vsaka po svoje pribijale, a vse proti Koroški. Skupina, kjer sem bila jaz, pa je spremila naše ranjence in onemogle do bližnje bolnišnice, kamor so se zatekli tudi rešeni ranjeni tovariši.

Žareče otroške oči

DUŠAN OPAČIĆ

Glavni štab Hrvatske je veliko nalogo za osvoboditev Pokuplja in Žumberka zaupal borcem s Korduna. Tedaj je bila ustanovljena IV. kordunska brigada, ki jo je vodil Nikola Vidović.

Po krajšem odmoru v kupčinskem gozdu je brigada ponoči 25. avgusta 1942 prek Kolpe krenila na sever z novo nalogo. Noč je bila mesečna, tiha in jasna, nikjer oblačka. Kolona se je kot kača tiho vila mimo večjih naselij in cest, da se ne bi izdala.

Nenadoma smo pred seboj zagledali naš cilj — Jastrebarsko in vseh se nas je lotilo rahlo razburjenje in skrb, kajti to je bila prva naloga nove brigade, ki je bila formirana komaj pred šestimi dnevi.

Jastrebarsko je malo okrajno mestece ob progi Zagreb—Karlovac. Hiše tiče ob glavni cesti in se vlečejo tam kak kilometer.

Naša naloga ni bila lahka, kajti z devetsto borci smo morali obkoliti to mesto ter pri tem paziti še na progo in cesto proti

Zagrebu in Karlovcu. Iz te smeri bi vsak čas lahko sovražnik dobil pomoč. V tem nam je prišla na pomoč narava, kajti od nekod so se pritepli oblački ter začeli prekrivati mesec. Ko so iz naših pušk odjeknili prvi streli, je bila v temi že vsa brigada. V teh krajih še ni bilo večjih napadov na sovražnikove garnizije in tako smo Jastrebarsko zavzeli že s prvim naletom.

Kmalu so se na različnih krajih pokazali prvi stebri dima. Najbolj gost dim se je vil nad predmestjem, kjer je v plamenih izginjalo 250 ton sena in slame. V plamenih so bila tudi vsa javna poslopja. Upirali so se samo še žandarji, ki so imeli svojo kasarno, vendar so tudi oni morali kmalu odnehati.

V plamenih je bila tudi železniška postaja. Tu je bilo še zlasti živo, kajti uničiti je bilo treba nad 100 vagonov in dve lokomotivi. Med tem truščem in zmedo pa je iz Karlovca proti Zagrebu pripeljal na postajo prvi jutranji vlak, kajti mladinskemu bataljonu »Jože Vlahoviča« še ni uspelo uničiti dela proge v to smer. Potniki so nas začudeni gledali, ker niso mogli verjeti, da vidijo pri belem dnevu partizane, saj je bilo šele poletje 1942! Še večje presenečenje pa je bilo za tiste ustaše, ki so spremljali vlak. Izstopili so vsi potniki. Med njimi je bilo tudi 25 obsojencev, ki so jih vodili v zloglasni Jasenovac. Te smo takoj osvobodili, ker nas je bilo zadosti.

Lepo je bilo to jutro za prebivalce Jastrebarskega, ki so tedaj prvič imeli med seboj partizane, prav tako lepo, toplo in praznično pa je bilo tudi nam! Saj smo vendar tako uspešno končali nalogo, saj nismo bili prepričani, da se bo vse končalo tako dobro. Vsi so nas opazovali z začudenjem in veseljem, ker smo bili čisto drugačni, kakor so nas opisovali ustaški časopisi in propaganda. Nismo bili ne bradati, ne krvolocni, ne podivjani.

Ob napadu je bilo po naključju ranjeno tudi neko dekle in naši bolničarji so ji hitro nudili to pomoč. Ljudem je bilo všeč.

Okoli šestih zjutraj pa so kurirji prinesli nalog za umik, kajti po operativnem načrtu bi morali kreniti prek Sv. Jane v Žumberak. Plen iz ustaških skladišč: hrano, orožje in obleko smo zbirali kar moč hitro, kajti treba je bilo pohiteti, da nas ne bi kako presenetil sovražnik. Tudi mi smo se veselo začeli zbirati in se pogovarjati o uspešno opravljeni nalogi.

Nenadoma pa smo zaslišali odmeve številnih in piskavih otroških glasov. Ugibali smo, kaj je to in koliko jih je.

Ne, to ni bila več zmešnjava zaradi bojev, temveč čisto pravi otroški glasovi. Zdaj smo videli, kaj je!

Iz smeri od Zagreba se je proti nam valila prava reka otrok, ki so jo spremljali naši tovariši-partizani. Vse naenkrat je zajela misel: »Le odkod nenadoma toliko otrok?«

Toda kmalu smo zvedeli vse.

Puškomitraljezec Mile Petrovič je z nekaj borci po naključju naletel na lesene barake, ki so bile obdane z bodočo žico. S kopiti pušk so razbili vrata in tedaj so se vsuli ven roji otrok. To je bilo otroško taborišče!

Vsi smo onemeli!

Kaj, taborišče za otroke? So tudi otroci nevarni? So tudi te fašisti zapirali in jih počasi uničevali? Le kdo je mogel pomisliti, da je kaj takega sploh mogoče?!

S solzami v očeh smo opazovali njihove vdrtne in žareče oči, otroške, toda utrujene in resne oči, ki so nas gledale tako veselo in iskreno. Prizor je bil pretresljiv, nepopisno enkraten. Marsikdo izmed teh otrok je med nami borci našel svojega očeta, brata ali sovaščana. Otrok je bilo 876, stari pa so bili od enega do štirinajst let. Ta pri srčni drobiž je bil iz Banije, Korduna, Like in Bosanske krajine. Vse so zajeli med ofenzivo na Kozari.

Ko je minilo prvo presenečenje, je tako pomnožena in silno pisana brigada počasi krenila na pot.

Toda otroci so se kmalu razbežali. Kaj jim je za vraga? Porazgubili so se po njivah in sadovnjakih. Tam so lomili koruzo, pokale so veje, šumelo je med zelenjem. Sestradani malčki so trgali vse, kar je moglo iti pod zobe. Kmetje so preplašeni opazovali to nenadno pustošenje, toda nihče izmed njih, kakor tudi ne mi, ni mogel zbrati toliko moči, da bi ta drobiž pognal s sadja in njiv. Vsak je po svoje razumel, kakšna silna lakota je otroke pognala na lov za kakršnimkoli sadežem. In otrok, ki raste, je vedno lačen. Toda želodčki so bili potolaženi le za silo in začasno. Otroci so začeli slabeti. Tako pisana kolona se je počasi pomikala dalje. Mi, sčasoma že sami izmučeni, smo podpirali obnemogle otroke, ki so se komaj še premikali naprej. Toda — tam nismo smeli ostati. Koščena telesa so prekrivale le še strgane in krvave cunje, iz katerih so migljale oslabele in tenke ročice.

Vendar se je kolona le nekako premikala, kajti naprej jo je vlekla neizmerna sila gozdov, kjer je vladala svoboda, hkrati pa jo je priganjal tudi neizmeren strah in sovraštvo do sovražnika. To je bilo kot vedno v partizanih: šli smo naprej, čeprav že čisto na koncu moči.

V prvem gozdu žumberškega hribovja je bil počitek podprt s prvim okrepčilom:

Vsak je dobil pest sladkorja. Osvežitev je bila kot močna injekcija.

V naslednji vasi smo počivali do noči. Šele tu so otroci poleg drugega dobili tudi prvi topli obrok: juho z mesom. To pa je bilo premočno. Precej malčkov je zbolelo, kajti že dolgo niso užili nič mastnega. Vendar zaradi tega niso tožili.

Šele po tem okrepčilu in izdatnem počitku so se pri nas čutili končno popolnoma varne. Otrok je otrok in reagira tako, kot pač doživlja in čuti. Zdaj so se začeli sproščati in pripovedovati o svojih doživetjih. Zavzeto smo poslušali njihove zgodbe, saj so bile polne zverstev, ki so jih nad njimi zganjali ustaši.

Malo Milko in njene oslabele in neoborožene sovaščane so ujeli na begu ter jih nato lačne in prestrašene zaprli v vagone. Poleg Danice so ubili njeno mlajšo sestro in brata. Nikoli so ubili mater samo zato, ker je jokala za sinom.

Take in podobne so bile zgodbe 876 otrok-starcev, kajti taki so bili videti takrat. Njihovi obrazki so kazali vse kaj dru-

gega kakor otroškost. Potem so jih ustaši oddali v taborišče, kjer so jih vzgajale nune. Njihova najljubša vzgojna metoda jim je bila bič. Toda otroci kljub temu niso povsem izgubili upanja v osvoboditev. Pri tem so jih spodbujali oddaljeni streli, katerih odmevi so se večkrat prikradli do njihovih ušes.

Trenutno je njihovo radost kalila odsotnost enajstletnega Nikole.

V noči med našim napadom je mali Nikola nekako zlezel iz barake in ugotavljal, kaj se godi. Kmalu se je vrnil z veselo novico o našem napadanju. Toda pri vračanju ga je zasačila sestra Marjeta in ga pred očmi vseh lastnoročno ubila s krampom. Otroci so si z rokami zastirali oči.

Do večera smo nemi od groze kar naprej poslušali zgodbe malih ljudi. S prvim mrakom pa je naša brigada molče odšla dalje. To je bilo slovo.

V očeh teh malčkov je ta večer sijal odsev polnega meseca, ki nam to pot ni bil sovražnik, temveč zvest prijatelj. Z nami so šli pogledi teh žarečih otroških oči.

Tega ne bom storil

JANEZ GOLOB

Tisti dan zajtrk ni teknil nikomur. Toda ne zato, ker je bil spet na vrsti slabo za-beljen močnik. Nanj so bili že vajeni. Dostikrat se je že zgodilo, da niti močnika ni bilo. Vzrok je tičal drugod. Medtem ko so počasi in nekako brez volje zajemali redko hrano, jim je pogled nad škodelicami skrivaj zahajal proti debeli in grčavi bukvi sredi taborišča. Pod njo je stal partizan Peter. Nič posebnega, če ne bi bil zvezan. Ni vedel, kam bi gledal. Prešinjal ga je občutek, kot da stoji na svečanem odru, okrog katerega se gnete množica ljudi in pričakuje, kdaj bo spregovoril, on jim pa ne ve kaj povedati. Smehljal se je. A to ni bil vesel in sproščen nasmeh, temveč nasmeh, skozi katerega so silile solze.

Peter je bil obsojen na smrt. Ponoči so ga našli, da je spal na straži. In to ga je pokopalo. Zares hud prestopel v teh časih. To se mu je enkrat že primerilo, toda takrat jo je še poceni odnesel. Komandant ga je le ostro okaral in mu zagrozil s smrtjo, če se bo to primerilo še enkrat. In zdaj se je to resnično ponovilo. Peter dotlej je ni povsem doumel, kaj se je zgodilo z njim in kaj se bo zgodilo morda že čej uro ali dve. Zdelo se mu je, da to ni res in da sanja.

Poleg njega je s puško na rami stal stražar Janko. Nerodno se je prestopal z

noge na nogo in v zadregi prestrezal prita-jene poglede tovarišev, kot bi jim hotel reči: »Kaj me tako gledate? Saj vendar nisem jaz kriv, da je on tu in da ga moram stražiti prav jaz!«

Po zajtrku so se borci molče in počasi razkropili in posedli okrog svojih ognjev. Ni jim bilo do razgovora. V taborišču in okoli njega še nikoli ni bilo take tišine. Komandanta Tilna niso obsojali zaradi tega. Vedeli so, pravzaprav bolj čutili, da ima po svoje prav. Bil je vendar komandant odreda in njegova odgovornost ni bila majhna. Po zadnji, roški, ofenzivi je disciplina v odredu močno popustila. Patrulje in straže svoje službe niso opravljale tako, kot bi jo morale. Ne dolgo tega, so belogardisti pripeljali Italijane tik do taborišča, in to samo zato, ker se je patrolja njihovi koloni umaknila s poti, namesto da bi odred s streli opozorila na bližajočo se nevarnost. Na vso srečo takrat ni bilo nobenih žrtev. Toda, ali bo tako tudi prihodnjič?

Kazen je bila huda, morda celo prehuda. Toda v partizanih ni bilo dosti izbire. Lažje kazni so bile opomin, umivanje kotla, pri-našanje vode iz pol ure in več oddaljenih študenecv in luž, takoj zatem pa je sledila smrtna kazen. Vmesnih kazni, kot na primer zapora, ni moglo biti. Borci so to do-

Božidar Jakac: Partizan Jože — nabrežinski kamenar, 1944

bro vedeli in se jim je obsodba zato zdela čisto pravična, kajti zaspati na straži je bilo isto kot zakriviti izdajstvo.

Toda v tem primeru je šlo za njihovega tovariša, za Petra. Peter je še pred ofenzivo prostovoljno prišel mednje. Bil je vesel fant. Kjerkoli je bilo slišati smeh, kjerkoli je šlo za kako potegavščino, tam je bil skoraj vselej tudi Peter. Vsi so ga imeli radi. Vendar ne le zaradi njegove zabavnosti in neugnanosti, temveč tudi zato, ker je bil v četi najboljši borec. Njegov mitraljez se je oglašal v vsaki akciji in po vsakem spojadu je obžaloval, zakaj jim komandant ni dovolil, da bi bežeče Italijane ali belogardiste zasledovali in jim pobrali orožje. A Peter je vse sprejemal neresno. Morda je prav to povzročilo, da prejšnjih komandantovih opominov ni vzel k srcu in da se je zato zdaj znašel v tako nezavidnem položaju.

Komandant Tilen pa je čepel sam ob svojem ognju. Njegova dolga in suha postava je bila sključena nizko nad plameni, da je bilo kar čudno, kako da si ni ožgal kolen. Nato se je obrnil proti sosednjemu ognju in zamolklo poklical:

»Branko, pridi sem!«

Branko je bil četni komisar. Mlad fant, ki je prišel v partizane iz gimnazijskih klopi. Življenja ni dosti poznal, zato pa je neprestano gledal v knjige. Imel jih je vsake vrste, in to toliko, da v njegovem velikem nahrbtniku skoraj ni bilo prostora za druge reči.

Med njim in komandantom je vladal nenavaden odnos. Bilo je nekaj podobnega, kot je odnos med očetom in sinom, čeprav ju je ločila morda največ desetletna starostna razlika.

Zdaj se je Branko na komandantov ukaz približal njegovemu ognju. Tilen se je ozrl nanj z dolgim in radovednim pogledom ter mu velel premišljeno:

»Zvečer ob petih bom zapovedal zbor vseh treh odrednih čet. Ustrelil ga boš ti. Pred vsemi!«

Branko ga je nekaj trenutkov samo gledal. Ni mogel razumeti, kar je slišal pravkar!? Njegov pogled se je prazno lovil ob ognju. »Kako? Jaz da ga...«

»Da, ti ga boš ustrelil pred vsemi! Dal ti bom svojo pištolo,« mu je segel v besedo komandant Tilen. »Si razumel?«

Branko še vedno ni mogel dojeti. Ne, ni mogel razumeti! Bil je sicer discipliniran fant in brez besed bi šel tudi v smrt, če bi mu komandant dal tako povelje. Toda ustreliti zvezanega človeka, poleg tega pa še partizana, soborca, strah prezirajočega mitraljezca, tega pa ne zmore. Kratko malo ne! Uprilo se mu je in ni si mogel kaj, da ne bi rekel:

»Tega ne morem storiti! Partizana ne morem ubiti!«

Komandant pa je bil neizprosno:

»On ni več pravi partizan. Izdajalec je! Prav ti boš to storil in nihče drugi!«

»Tovariš komandant, dobro me poznaš. Veš, da tega ne morem storiti.«

Branko se je znašel med dvema kamnoma.

»Storil boš! Prav ti boš! O tej zadevi ne dovoljujem nobenega razpravljanja. Dovolj mi je že nereda in neposlušnosti! Ti kot komisar bi moral dati drugim primer, ne pa se upirati ukazom. Tukaj ni izbire: ali boš ustrelil ti njega ali pa bom zaradi tega, ker nočeš izpolniti povelja, dal ustreliti še tebe. Izberi si!« je povišal glas komandant.

Branko ni imel kaj izbirati in se je takoj odločil:

»Prav! Ustrelite še mene! Jaz partizana ne morem ustreliti! Tega ne bom storil!« Branko je skoraj kriknil in se oddaljil, ne da bi čakal na komandantov znak, da je razgovora konec in da lahko odide. Ker nikomur izmed borcev ta dan ni bilo do razgovora, ga tudi nihče ni vprašal, o čem sta govorila s komandantom. Sam pa tudi ni bil pri volji, da bi o tem načeljen pomenek.

Preveč je bil razočaran nad komandantom. Razočaran zato, ker je bil ta tako nepopustljiv in trd in ker ga ni hotel razumeti. Ali pa ga je morda samo izkušal? Ne, ne, komandant je mislil resno. Na dan, ko je nekoga obsodil na smrt, res ne bo zganjal norčij!

Stresel se je ob misli, da jutri tudi njegova ne bo več. Vedel je, da svoje odločitve ne more spremeniti. Obenem je bil prepričan, da se tudi komandant ne bo premislil. Bilo mu je hudo, vendar ne toliko zaradi življenja — ob prihodu v partizane si je bil na jasnem, da so možnosti dočakati konec vojne silno majhne, kot pa ob misli, da bo postal žrtev lastne revolucije, ki se je je oklenil z vso gorečnostjo. Zdelo se mu je, kot da tava po gosti megli in da so vse to, kar doživlja, le grde sanje.

Cas je tekel naprej počasi kot še nikoli doslej. Dan je bil mrzel, nizko pri tleh pa se je vlačila megla. Bilo je vedno temnejše, čeprav še ni bilo pozno. Komandant Tilen pogleda na uro, skoči na noge in pokliče:

»Dežurni!«

Kot bi trenil, je pred njim obstal dežurni. »Skliči zbor odreda!«

Dežurni je hip kasneje že vpil: »Zbor!« Borci so se le počasi dvigali od ognjev in se približevali ravnici sredi taborišča, kjer so po navadi imeli zbor. Z zavlačevanjem in počasnim obračanjem so nehoti izražali upanje, da se bo mogoče le še kaj spremenilo. Čete so se v obliki kvadrata postavile v dve vrsti tako, da je bila četrta

stran prosta. Tam se je postavil komandant Tilen, poleg njega pa komisar Gašper.

»Mirno!« je poveljeval dežurni, takoj nato pa je na komandantov znak dodal: »Na mestu voljno!«

V tem je stražar že pripeljal Petra. Fant je bil videti starejši, lica so mu upadla in bil je bled skoraj kot apno. Oči so mu begale od borca do borca, kot bi pri njih hotel iskati pomoči. Toda nihče si ni upal prestreči njegovega pogleda. Trenutek je bil pretežak.

Komandant se je odkašljaj in pričel:

»Partizana Petra in njegovo nemarnost poznate. Pred tedni se je zgodilo, da je na straži zaspal. Vi vsi dobro veste, kaj to pomeni. Zato vam o tem ne bom govoril. Takrat sem Petra opozoril, da bo ustreljen, če se mu bo to zgodilo še enkrat. Danes ponoči je na stražarskem mestu spet zaspal. Zato sem ga obsodil na smrt. Obsodbo bomo izvedli sedaj in tukaj!« je pristavil.

Nič novega ni povedal. To vse so že vedeli. Toda do tega trenutka so še vedno upali na popuščanje. Zdaj pa so slišali, da od vsega tega upanja ne bo nič. Pogleda so nemo upirali v tla. Peter je še bolj poblebel in z očmi preskakoval od tovarišev do komandanta in komisarja ter mimo njih nekam nad smreke. Tudi Branko je bil v podobnem položaju. Torej je odločilni trenutek končno le napočil in vse to, kar je danes preživel, le niso bile sanje?!

Nastala je grobna tišina. Tedaj pa je nekdo iz vrste stopil korak naprej in se z zamolklim glasom obrnil proti komandantu! Vsi so uprli poglede tja. Tam je stal mitraljezec Miha:

»Tovariš komandant! Peter je napravil veliko napako. Res je. To vemo. Toda vsi prosimo, naj mu bo kazen oproščena, naj ne bo ustreljen. Jaz bi prvi jamčil, da kaj takega ne bo storil več.«

Komandant z nobenim gibom ni pokazal, da ga je videl ali slišal. Zato je Miha pričel spet:

»Peter je dober borec. Ne samo njemu, tudi nam se več ne bo pripetilo kaj takega.

Borci so že pri prvih Mihovih besedah dvignili glave in napeto gledali v komandanta ter čakali, kot bi mu že z obraza hoteli prebrati, kako bodo Mihove besede vplivale nanj, in kot bi mu s svojimi pogledi hoteli dokazati, da so vsi enakega mnenja.

Komandant je še vedno molčal. S svojim pogledom je šel po prvi četi! Od borca na borca, nato po drugi četi in nazadnje še po tretji. Potem je dolgo, vsaj tako se je zdelo vsem, upiral pogled v Petra. Ta komandantovega ostrega pogleda ni prenesel. Zastrmel se je v tla in nerodno brskal tam z nogo. Ko je komandant odprl usta, je vsem za trenutek srce prenehalo biti.

»Naj bo! Razveži ga!« je na kratko ukazal stražarju.

Ob teh besedah so se borcem zameglile oči. Če jih ne bi bilo sram, bi skočili h komandantu, ga objeli, ali vsaj stisnili roko.

Najbolj pretresen je bil Peter. Ni mogel verjeti svojim ušesom. Da bo resnično prost in da ga zaradi tega sramotnega dejanja najbližji tovariši ne bodo ubili? Verjel je šele tedaj, ko mu je stražar snel z rok vezi. Zdaj ga je prevzelo:

»Tovariš komandant! Videl boš, da se kaj takega ne bo zgodilo nikoli več!« je planilo iz njega.

Z njihovih src je v hipu skopnela teža, ki jih je še ravnokar dušila.

Njihovo notranjost je preplavila nepopisna prijetnost!

Življenje pa je kljub mrzli megli in temi, ki se je že spuščala med vrhove smrek, postalo tako lepo kot še nikoli dotlej...

Kasneje, ko je komisar Branko premišljeval o vsem tem, je bil skoraj prepričan o tem, da komandant Tilen že vse od začetka Petra ni nameraval ustreliti in da je vse to namenoma uredil tako, da bi s tem čimbolj vplival na borce, da bi tako spet povrnil disciplino in pri borcih oživel čut večje odgovornosti. Najsi bo tako ali drugače, cilj, ki si ga je pri tem zastavil komandant Tilen, je bil dosežen v celoti.

Kaznilniška vrata

ZORA ŠENK

Kdo med okupacijo pri nas ni slišal za »Begne«? To ime je bilo zvezano z grozo in trpljenjem, kakršnega ni bilo na Slovenskem. Stari Pisker, Urh, Maribor, ljubljanska sodnija, to so bile podobne mučilnice, vendar toliko mrtvih ni bilo nikjer kot prav v »Begnah«. Žalostna, toda neizpodbitna

resnica. Zato je bilo v tej lepi vasi tudi dosti policije in esesovcev!

Neki medvojni večer v teh zloglasnih Begunjah, kjer sem živel tedaj! Prižigale so se prve zvezde in v svoj objem nas je zajela nočna tišina. V tej tišini, ki je ozna- njala lažen mir in zlovešče objemala dolino,

sem prišla do dogovorjenega kraja, ki smo ga imenovali »partizanska brv«. Sledil je kratek sestanek z rajonskim sekretarjem Orlovom, ki se je neslišno iztrgal iz teme. Hitro mi je izročil šop letakov za mladinsko trojsilno in lepilno akcijo, ki naj bi jo izvedli sredi nemških patrolj! Povedala sem mu zadnje novice in tudi o streljanju talcev v Dragi, da so obema silile solze v oči, srce pa se je stiskalo v jezi in mrznji. V bližini je tiho štrlelo v nebo zlobno zidovje nedotakljive kaznilnice! Vse to nam je dajalo poleg strahu še več volje in poleta pri delu, s katerim smo jezili »nepremagljive« Nemce in jim škodovali kjerkoli in s čimerkoli.

Kakor vedno, tako je tudi ta večer sledil sestanku skojevcev pri Tetki, ki je pomagala pri vsem. Prva je prišla Majda, s katero sva dokončali še nekaj priprav. Model na kartonu — peterokraka zvezda — in rdeča barva, to je bilo že pripravljeno. Nekaj pred osmo uro so se vrata počasi odprla in vstopila je vedno tiha in skromna Marjanca, ki je bila pripravljena na vsako nevarnost, za njo pa je še stala tudi Ivanka, vitko in vedro dekle. Prišel se je živahen pogovor: o novostih zadnjih dni, o nemških izgubah na fronti in o žrtvah naših borcev. Prišla sta še Teja in Marko. Ta je pričel pripovedovati, kako je srečal nemško patroljo. Vmes je padlo precej šaljivih tako na račun policajev kot na naš. Saj smo bili vsi mladi in neugnani. Niti smrt nas ni preveč prestrašila. Zaklepetali smo se, zato nas je prišla Tetka opozarjat, naj raje pohitim. Brž smo bili domenjeni: razdelili smo si letake ter se dogovorili, kdo bo prevzel to, kdo drugo ulico, pot ali zgradbo.

V temno noč smo se razšli vsak s svojo nalogo, ki so bile videti lahke, hkrati pa morda zvezane s prelivanjem krvi!

Kmalu smo se za vasjo spet sešli. Vse je bilo opravljeno brez vznemirjanja. Tu in tam so zdaj ležali naši letaki, na zidovih so bili nalepljeni plakati, narisali smo razne napise in peterokrake zvezde. Mirno delo, bi rekel kdo. Naši sledovi so bili vidni po vseh vasi. Povsod, le od žandarmerije do kaznilnice in njenih vrat ni bilo ničesar! Hoditi in delati tam, bi bilo tako nevarno, da si mogel računati le na en sam odstotek uspeha! Tako predrznost bi skoraj nedvomno moral plačati z življenjem! Bi se torej splašalo tvegati!

Toda — bili smo mladi in predrzni. Nevarnost nas je izzivala. Zato sem zdaj predlagala:

»Razidimo se, jaz pa bom mimogrede šla še do kaznilniških vrat, po poti raztresla še te zadnje letake. Tri imam še v nemščini in te bom vrgla čez zid. Na kaznilniška vrata pa bom narisala peterokrako zvezdo, zraven pa nalepila še plakat!«

Zdaj so vsi, čeravno niso bili boječi, odsvetovali:

»Nikar! Ujeli te bodo, zaprli in ubili! Vse boš spravila v nevarnost, ne le sebe! Ne splašaj se!«

V meni pa je tlela trma, bolj ko so mi odsvetovali, bolj sem vedela, da se bom lotila tega. Krepilo pa me je naše tovarishтво, ki se je izkazalo že večkrat, čeprav smo delovali le na terenu in še nismo bili med partizani.

Nadja, s katero sva bili vedno skupaj, je naenkrat izjavila:

»Če greš ti, se tudi jaz ne bojim! Pomagala ti bom. Prej bo in laže!«

Zdaj, kot bi se nekaj prelomilo, so hoteli tudi pri tem sodelovati vsi.

»Dobro, z Nadjo bova opravili sami! Vsi ne bomo silili v nesrečo!« sem se odločila potem. Toda Ivanka ni popustila:

»Ne bom mogla zaspati, če ne bom vedela, da sta živi! Z vama grem!«

Končno smo se natanko domenili in se dogovorili, da se po končanem opravilu sestanemo na pokopališču za cipresami, ki so tik ob Joževčevi ograji. Tam naju bosta čakala Marko in Ivanka.

Z Nadjo sva ostali sami. Pod roko sem stiskala model za zvezdo, v roki pa posodo z rdečo barvo in čopičem. Nadja pa je nosila lepilo in plakat. Obe sva bili v copatah in od daleč opazovali veliko kaznilnico, kjer je trpelo toliko naših ljudi! In opazovali sva tudi kaznilniška vrata, najin cilj in strahota za tiste, ki so se za njimi zaprla za vselej. Ob mislih na vse to, nisva mogli biti ravnodušni!

Prišli sva že do vogala žandarmerije. Cesta je bila osvetljena, da se je videlo kot podnevi. Eno izmed oken je bila odprtina majhnega bunkerja, iz katerega je budno pazil stražar. Ogledoval je cesto in kaznilnico, vsak hip pripravljen, da sproži stroj-nico!

Nisva izgubljali časa in brez prave misli na nevarnost počasi šli naprej do župnišča. Nadja je namazala plakat, mi ga dala in ostala na preži. Ko bi opazila nevarnost, bi mi dala znamenje. Še trenutek in s tihiimi koraki stečem do kaznilniških vrat! Na tej strani sem bila zdaj jaz, na drugi, le nekaj decimetrov stran, pa nemški vratar, katerega korake sem dobro razločila. Na velika vrata sem hitro pritisnila plakat, potem pa, obsvetljena od močnih luči, naredila še nekaj korakov do manjšega vhoda, tik k stražarju. Naravnala sem model in začela barvati zvezdo. Trije kraki so bili že gotovi in že sem načela četrtega, ko sem onstran zidu zaslišala velik hrup in vpitje. Šele kasneje sem zvedela, da naju je opazil stražar iz žandarmerije, ki pa ni hotel stre-ljati. Več bi imeli od tega, če bi naju ulovili

Božidar Jakac: Studia glav med mitingom, 1943

živi! Zato je raje hitro v kaznilnico telefoniral in zdaj so se policisti že zagnali po vrtu k vhodu!

• Stražar ob vratih pa ni bil na jasnem in ni vedel, kaj se dogaja za njegovim hrbtom. Samo odprl bi vrata in zlahka bi se stegnil po meni. Nadja mi je takrat začela dajati znamenja, da je skrajna nevarnost in tisti trenutek sem čutila na glavi vsak las posebej. Šele zdaj sem se prav zavedela nevarnosti, toda polovičnega dela nisem hotela pustiti, dokončala sem tudi peti krak!

Do nemških policajev me je ločilo samo še pet šest korakov. Toda — vrata so bila še vedno zaprta! Zdaj sem se obrnila in urnih nog, kot še nikoli, z Nadjo stekla po cesti, mimo cerkve, parka in potem po stranski poti v noč.

Policisti pa so že ropotali za nama. Topot njihovih nog je bil blizu... Naenkrat sva se znašli ob potoku, skočili tja in tako zbrisali sled. Nič naju ni oviralo: ne breg, ne ograja, ne kamni ali voda.

Slo je kot po maslu — in kmalu sva se znašli na pokopališču. Ustavili sva se šele

na grobu poleg ciprese. Sedli sva in prevzel naju je prijeten občutek. Med sopenjem sva se potem začeli smejeti same sebi in tudi Marko, ki naju je opazil tam, je bil nadvse zadovoljen. Mimo je šla nemška patrulja, pot je bila prosta in šel je domov. Kmalu je odšel med partizane, kjer je, žal, padel...

V zvoniku je odbilo deset, a Ivanke še ni bilo. Kaj je? Potem je le prišla in povedala, da so Nemci po hišah okoli kaznilnice začeli preiskavo in bili so tudi pri njih. Zahtevali so, naj povedo, kje so »banditi«, in šli pogledat tudi v hlev. S seboj so imeli tudi pse. Bil je skrajni čas, da smo se razšle. Stisnile smo si roke v znak veselja, da so naše glave še na naših vratovih in na svobodi.

Drugi dan so policisti med preklinjanjem čistili vrata in v svojem jeziku čitali o njihovih izgubah na bojiščih!

Tako Nemci kot domačini pa so sklepali: »V vasi so bili partizani in tistim, ki so šli do kaznilniških vrat, ni bilo dosti do življenja!«

Dvakrat vroči julij

STANKO RUS

V juliju 1942 so minevali trije meseci, odkar so iz Loškega potoka izgnali karabinerje in italijansko oblast. Z njimi je izginila tudi sva taka navlaka, kot so bile »tratorije, scuola« itd. Takrat smo se imenovali svobodna republika s svojo vojsko in svojo oblastjo. Po enoletni okupaciji smo bili spet svobodni Slovenci. Po dolini je odmevala slovenska partizanska pesem, vrstili so se razni mitingi in naše razpoloženje je bilo sploh na višku. Tedaj so se številni fantje pridružili partizanom. Z njimi je hotelo iti vse: mlado in staro. Matere so komaj zadrževale doma vsaj mladoletne sinove, da bi si tako zagotovile vsaj nekaj delovnih rok, za katerimi so vpile domačije. Zlasti mi, mladina, smo občudovali partizane, ki so prihajali v osvobojeno vas in potem vedno s pesmijo odhajali naprej v boj. Kako prijetno vznemirljivi so bili tisti dnevi! Kadar so partizani napadali bližnje italijanske postojanke, smo zaskrbljeno spremljali ropot mitraljezov in pušk! Bali smo se, da ne bo zadet kdo izmed naših. Toda tovariši so iz spopadov prihajali vedno razpoloženi in veseli nad doseženimi uspehi. Italijani so trepetali pred našimi, čeravno so tičali v bunkerjih in za debelimi zidovi cerkva in farovžev. Italijani so potem širili

govorice, da partizanov sploh ni mogoče zadeti, ker se pojavljajo kakor duhovi.

Toda proti koncu julija se je vse bolj začela približevati italijanska ofenziva. Bližala se je z grozljivim topovskim grmenjem in vse bolj sta naraščala zaskrbljenost in preplah. Zdaj smo že vedeli, da je bila naša republika samo nekaj začasnega, da bo naše svobode konec, da se nam bliža nekaj nedoločnega, toda vsekakor nekaj hudega in mračnega. Vse pogostejše so nad vasmi preletavala sovražnikova letala in nas zasipala z letaki. To so bili pozivi na predajo in grožnje s prettno smrtno kazni za vse obojene upornike, če se ne bodo predali do določenega roka. Hkrati je to veljalo tudi za vse tiste, ki so pomagali upornikom, ali simpatizirali z njimi.

A takih, ki partizanom niso pomagali, v vasi Travnik ni bilo. Tako so bile grožnje namenjene tudi nam, vsem domačinom.

Dne 30. julija ob enajstih dopoldne so Italijani s prvimi topovskimi granatami, ki so se raztreščile na Bloščku pred Loškim potokom, naznanili, da je ofenziva slednjič dosegla naš kraj. Partizani so se pred silno premočjo umaknili v primernejše kraje.

Vse do večera so prihajale dolge kolone sovražnikovih vozil in pešcev z mulami in

z najrazličnejšim orožjem vse od lahkih do težkih topov. Tudi oklepnih vozil ni manjkalo. Preplavili so ves bližnji gozd in vasi. Vkopali so se na vzpetinah, kot da pričakujejo napad kakšne močne partizanske divizije, o katerih takrat še ni bilo niti misliti.

Noč, ki je bila na videz mirna, smo preživeeli v čakanjtu, kaj nam bo prinesel drugi dan — 31. julij. Nič dobrega se nam ni obetalo. Sovražnik in njegovi sodelavci z župnikom Pravharjem na čelu pa so v farovžu to noč skovali načrt za uničenje partizanov, njihovih taborišč in načrt za uničenje Travnika. Po vsej sili so hoteli streti upornost vaščanov. Noč je bila mirna, brez streljanja, samo otožno rezgetanje mul je kalilo tišino. Rodilo se je sopropano jutro — 31. julij. Zelo mirno, a vendar grozeče in napeto. Vas, ki je bila ob jutrih vedno tako živahna, je bila to jutro videti, kot da je čez noč vse pomrlo. Na polju, na senožetih, nikjer ni bilo žive duše. Vse se je poskrilo kakor ptice ali piščanci pred napadajočo ujedo. Potem se je začelo. Tišina in mir je pretrgalo italijansko kričanje. Najprej so se začele aretacije. Prvi so bili na vrsti učitelji, ki so sodelovali pri organizaciji upora. Prijeli so šolskega upravitelja Ladislava Čuka ter druge: Janka Benedičiča, Pavla Šilovca in Antona Dorerja. Uklenjene in močno zastrazene so odgnali na kamion in jih odpeljali v gozd Mrtaloz. Pri Beli vodi pa so prijeli Valentinove: Jožeta, Antona in Ivana, ter Gregčeve: Franca, Jožeta in Slavka. Te so odpeljali v gozd Mušnevec, ki se dviga na drugi strani Mrtaloza. Prignali so jih na morišče, kjer so si potem sami morali izkopati grob. Postavili so jih pred nič kolikokrat blagoslovljene puške in odjeknili so zamolkli streli, ki so pretrgali življenja upornikov. Padlo je devet mož in fantov kot prve potoške žrtve italijanske ofenzive. Le Valentinovemu Ivanu je uspelo pobegniti. Skočil je izpred puškinih cevi in tekel skozi točo svinčenk! Več ko smrt ga ni mogla doleteti. Prav čudno je bilo, da ga je potem ena sama krogla nekoliko oplazila po rami! Odločen in spreten, kakor je bil, se je skril v gozdu med skalovjem in ostal živa priča zločina. Toda ne edina. To so opazovali tudi nekateri partizani, skriti v krošnjah bližnjih dreves.

Potem je ves dan nad bližnjimi gozdovi krožila italijanska »štorklja« in iskala partizane, ki so izginili, kakor bi se bili vdrli v zemljo. Prizadevno je iskala tudi skrivališča vaščanov, barake, kjer smo imeli skrito hrano, obleke in orodje. Ob vsakem sumljivem predmetu je spuščala nekaj rdečega, podobnega dimu. To so bila znamenja, da je treba gozd na teh krajih temeljito pregledati. Italijani so s pomočjo dresiranih psov pretaknili ves bližnji gozd ter našli

barake, ki so jih oropali in požgali. Tako je šla po zlu vsa hrana in obleka. Zagorelo je tudi seno, skrito po senožetih in zažgali so odročen zaselek Belo vodo, ki leži med gozdovi nad Travnikom. Plamenov nismo videli niti nismo vedeli, da Belo vodo uničuje ogenj, dokler ni veter, ki so ga povzročili silni ognjeni zublji, prinesel ogorelih stranic knjig in šolskih zvezkov, ki so pozibavajoče naletavali na Travnik kot bi padale prve, toda temne snežinke. Mučen in negotov dan, poln napetih dogodkov in strahu, se je začel nagibati h kraju. Sonce je prek Rajske gore zašlo v zaton in pustilo za seboj grozeč, krvavo rdeč oblak. Zapazili smo, da Italijani obkoljujejo vas. Bližali so se v gosti vrsti, s puškami v rokah in z bajoneti na njih. Močno so stiskali nevaren obroč. Med približevanjem vasi so po polju pulili in grizli čebulo, korenje in luščili grah ter se potem po mačje priplazili do prvih hiš. Zdaj so začeli preiskovati shrambe, hleve, senike, vse. Prav v vsako luknjo so vtikali svoje nosove. Razmetavali so obleko, zaboje, predale, vse jim je bilo na poti. Zlatnina in drugi vrednostni predmeti pa so izginjali v njihovih velikih žepih. Spotoma so pobirali tudi vse moške od petnajstega leta starosti tja do starcev in jih odgnali na Opaldarjev vrt, ki je sredi vasi. Na tem vrtu je kmalu nastala gneča. Izmed prignanih vaščanov so odbrali že vnaprej določenih štirideset mož in fantov. Nekatere so vklenili takoj, vse skupaj pa odpeljali iz vasi na Ravnice pod gozd Mušnevec. Tam so križem po cesti še vedno ležala podrt drevesa. Tudi cesta je bila prekopana. To je bila ovira, namenjena italijanskim vozilom. Prav tam je prejšnji dan padel tudi italijanski oficir, zadet od partizanske krogle. Tam je prehitela smrt tudi neko partizanko. Skupino štiridesetih vaščanov, ki je bila določena za talce, so razdelili na dve skupini. V prvo so jih odbrali štirinajst in jim pridružili še štiri neznane, verjetno ujete partizane ali aktiviste. Misel, da jih vodijo le v internacijo, je tedaj splahnela, kajti tudi iz razgovorov Italijanov je bilo mogoče razumeti, da je to njihova zadnja pot. Drget je prešinil obsojena telesa. Dve skupini ljudi sta ugibali, koga izmed njih bodo poslali v smrt. Morda celo vse, morda pa bodo koga spustili? V prvi skupini klije delček upanja, da je za talce določena druga skupina; isto misli o prvi, čeprav ne iz škodoželjnosti, tudi druga skupina. Toda to je bila samo želja po življenju, želja po družini, domu in prostosti. Takoj nato je to skupino obstopila močna straža, jo dvignila na noge in odvedla v Sodol. Roke in noge so zdaj odrevenele, srca so utripala močnejše, kri je tiščala v glave, noge pa so se mehanično premikale naprej. Koraki,

žvenket orožja, utrip srca, misli na smrt, misli na otroke, na ognjišče, vse to se je mešalo, hitelo in izginjalo izpred oči. Kolo-
na se je ustavila. Kot pravi katoliki so vo-
jaki od nekod pripeljali patra, da je zdaj
žrtvam milostno podaril zadnjo odvezo za
življenje, ki je bilo polno skrbi in bojev za
kruh. Še nekaj sto metrov in kolona se je
ustavila pred plitvo skopano jamo! Beg je
bil nemogoč. Pred njimi se je strmo dvigal
hrb, za njimi pa so pohlepno zijale puške
in pripravljeni mitraljezi. S hrbtom obrnje-
ni proti cevm so čakali na smrt. Nenado-
ma se je v vrsti obsojencev zgrudil na kole-
na oče treh otrok in tamkaj stoječe oficirje
prosil, naj mu zaradi otrok pustijo vsaj
golo življenje. Toda popuščanja ni bilo! Ze-
leni vojaki, mrki in s čeladami na glavah,
črni, majhni in veliki, so s puškami, baje-
neti in mitraljezi v gosti vrsti čakali samo
še na povelje. Cevi so se dvignile in narav-
nale, skozi zrak je siknilo povelje v tujem
jeziku in odjeknili so streli. Zadetki so bili
različni, smrtni in tudi ne. Zato so sledili
kriki, stokanje, premetavanje in grgranje
ranjenih. Da se je vse umirilo, so bili po-
trebni še milostni streli. Osemnajst mož in
fantov je za vselej obležalo tam, njihovo kri
pa je vpijala suha in žejna julijska zemlja.
Potem so jih na gosto naložili v plitvo ja-
mo, kjer počivajo še danes.

Spodaj pa so Italijani v podivjanosti za-
žgali še vas Travnik. Mogočni plamen je
zajel sto pet hiš in nekaj več ko sto dvaj-
set gospodarskih poslopij. Strašen je bil ta
goreči vihar, ki je odkrival strehe hiš in
razsvetlil prostor prek polja tja do bliž-
njih gozdov, kamor smo bežali z živino,
kolikor je je še sploh ostalo. Za reševanje
ni bilo časa in požigalci to tudi niso pustili.
Tisti vojaki pa, ki so bili vsidrani in bliž-
njem griču, so medtem močno prepevali in
streljali v gorečo vas. Strašno je bilo gle-
dati, kako ta ognjeni vihar uničuje rodne
domove in premoženja, ki so ga ustvarile
žuljave roke vaščanov in naših prednikov,
pa vendar na licih ni bilo solza. Preveč je
bilo grozno za solze, zato so se v znak ma-

ščevanja nad storjenim zločinom same od
sebe stiskale le pesti. To noč ni nihče zatis-
nil očesa, tudi otroci ne. Živina in vozovi,
s katerimi smo se umaknili, nekaj malega
obleke ter preostala življenja, to je bilo vse
naše premoženje. Proti jutru se je ognjeni
vihar polegel, kajti opravil je svoje. Iz dima
se je pokazalo golo zidovje in osameli dim-
niki so kot okostnjaki bedeli in grozili nad
požganimi, od vročine razbeljenimi in raz-
pokanimi ruševinami. Približali smo se zdaj
vasi — ruševinam, da bi še kaj rešili, a je
bilo vse uničeno. Sprejela sta nas dim in
vročina, le drevje na vrtovih nam je z ožga-
nih vej nudilo že pečene, toda prezgodnje
sadove. To je bila naša prva hrana v tem
in v naslednjih dneh. Več dni smo potem
preživeli na prostem in brez vsega ter se
spraševali, kam sedaj. Nam in živini so
ostale le kleti, ki jih ogenj ni mogel uni-
čiti. Odslej je bilo naše življenje bedno.
Preganjani, brez svobode in brez krova nad
glavo smo se potikali po okolici. Okupa-
tor pa je divjal še naprej, streljal talce, od-
ganjal ljudi v internacijo, v naših srcih pa
vžigal mržnjo in sovraštvo.

Po teh zločinih so v partizane odšli vsi
moški, sposobni za boj, in tako pomnožili
brigade. Okupatorju in njegovim pomaga-
čem ni uspelo zlomiti upornosti. Dali smo
še več, dali smo vse, kar smo imeli.

Svobodo smo potem pričakali v kletih,
izmučeni in izčrpani do kosti, vendar nismo
odnehali. Zmaga pa je bila draga: petin-
šestdeset mož in fantov, med njimi precej
voditeljev, je padlo največ v bojih na Sta-
jerskem in potem na Primorskem, Gorenj-
skem in drugod. Več kot vsaka družina v
vasi je izgubila ali očeta, brata ali sina. Da-
nes po stenah obnovljenih hiš vise spome-
nice: ena, dva, tri pa tudi po štiri z imeni
padlih, ustreljenih in umrlih v taboriščih.

Na kraju pa, kjer je padlo osemnajst
talcev, je vzdan kamen, nad katerim se
združuje pet plamenov in peterokrata zve-
zda, znak in spomin na vse padle Potočane,
ki so dali življenja za svobodo.

Južnovietnamsko osvobodilno gibanje

S sklepom ameriške vlade o neposrednem sodelovanju ameriških čet v vojaških akcijah proti osvobodilnemu gibanju je vojna v Vietnamu zašla v novo fazo. Z izkrcanjem novih, posebej pripravljenih vojaških enot je število ameriških vojakov v Južnem Vietnamu naglo naraslo na 145.000.* Veliko povečanje moči ameriške vojske v ljudeh in orožju z veliko rušilno močjo ter celotni razvoj dogodkov v Vietnamu od začetka letošnjega leta sta še povečala že sicer veliko zaskrbljenost v svetu. Številne diplomatske pobude in predlogi z raznih strani se zavzemajo za pogajanja in opustitev politike sile, ki grozi, da bo pahnila človeštvo v katastrofo termonuklearne vojne.

Vietnam — država starodavne kulture na meji med vzhodno in južno Azijo, indijske in kitajske civilizacije, tihomorskih in indijskih monsumov — je bila stoletja plen tujih zasluževalcev. Zgodovina te — po naravnih virih bogate države — je polna dolgotrajnega boja za svobodo in neodvisnost.

V začetku našega štetja je prišel Vietnam pod oblast kitajskih cesarjev. Po enajstih letih suženjstva je bil devet stoletij neodvisen. Do srede 19. stoletja je Vietnamcem uspevalo obvarovati svojo neodvisnost, to je bilo obdobje napredka in samozavesti, ko je ljudstvo te države oblikovalo svojo narodno individualnost, njegova kultura in umetnost pa sta zavzemala mesto v vrhu azijske kulture.

Konec prve polovice prejšnjega stoletja je Vietnam postal plen osvajačnega apetita kolonialne Francije. Toda Vietnamci niso nikoli priznavali, da so premagani. Osem desetletij so se vrstili kmečki upor in vstaje. Tri leta po prihodu kolonialnih čelad pod zelene oboke vietnamskih pragozdov je izbruhnil upor »izobraženih«. Legendarni heroj De Tam je konec prejšnjega stoletja spodbudil k upor na desettisoče kmetov. Te vstaje kolonialne oblasti niso mogle zadušiti polnih trideset let.

Z razvojem proizvodnih sil je nastal mladi delavski razred, ki je že v tridesetih letih tega stoletja stopil na politično prizorišče in deloval kot pomemben politični činitelj pri vodenju protikolonialnega in protifevdalnega boja. Ustanovili so revolucionarno gibanje z jasnim ciljem in programom. 6. januarja 1930 so se tudi združile vse levičarske skupine v državi. Ustanovili so KP Vietnama, ki je imela dovolj elastičen program, ki je razgibal skoro vse sloje prebivalstva v boju za narodno osvoboditev. Tista leta so v pokrajinah Nge An in Ha Tin na osvobojenem ozemlju oblikovali prve organe ljudske oblasti. Po dolgih bojih je bila pod povračilnimi udarci kolonialnih sil ta vstaja v krvi zadušena.

V začetku druge svetovne vojne so ustanovili ligo za neodvisnost Vietnama — Viet Min — množično politično organizacijo s programom, ki je bil dovolj širok, da je pritegnil in združil vse tradicionalne politične stranke in skupine. Po štiritletnem ogorčenem boju proti francoskim kolonialnim četam, japonskim fašistom in Čang Kajškovi vojski je vietnamsko ljudstvo izvojevalo svobodo. V glavnem mestu Hanoju je 2. septembra 1945 zaplapolala rdeča zastava svobode. Vodja vietnamske revolucije Ho Ši Minh je pred velikansko množico prebral razglas o ustanovitvi demokratične republike Vietnam. Toda, kolonialisti niso bili voljni, da bi se sprijaznili z neodvisnostjo te države. Po krajšem premoru so kolonialne čete začele nov splošni napad na osvobojeni Vietnam. Francoski ekspedicijski korpus se je s pomočjo kuomintanških in britanskih kolonialnih enot izkrcal 23. septembra 1945 v Saigonu in razširil vojaško aktivnost na južni del Vietnama. Tako se je začela kolonialna vojna, ki je trajala devet let. Podnevi mirni kmetje na

* Podatki o številčnem stanju ameriških enot v Južnem Vietnamu so se od izida članka že bistveno povečali. Za leto 1966 napovedujejo celo številke 300.000 do 400.000, nekatere agencije pa celo do 500.000.

riževih poljih so se ponoči prelevili v nevidne bojevnike. Vsaka ped vietnamskih pragozdov je bila past. Vrstili so se uspehi vietnamskih partizanov.

Agrarno vprašanje je sestavni del vietnamske revolucije. Že od ustanovitve je KP Vietnamu opozarjala na prvorazredni pomen tega problema, saj je v Vietnamu približno 90 % prebivalstva živel na vasi. Postopno izvajanje agrarne reforme še med oboroženim bojem z zniževanjem obresti in visokih zakupnin, s konfiskacijo posestev sovražnih elementov in razdeljevanjem te zemlje vaškim revšem je močno odjeknilo v mobilizaciji prebivalstva za osvobodilno gibanje. S prehodom na pozicijsko vojskovanje je partija uvedla radikalnejše ukrepe pri izvajanju agrarne reforme, da bi kmeta, ki je ločen od svoje vasi, čim bolj povezala z gibanjem. To je še bolj pritegnilo kmečke množice k boju proti kolonialni oblasti in domačim fevdalcem. Organizirana množica kmetov, združena v zvezi revolucionarnih sil mest in vasi, je v temelju razmajala fevdalno družbo in začela proces korenitega reševanja družbenih odnosov na vasi.

Vrstili so se uspehi vietnamskih partizanov. Po številnih ofenzivah, napovedanih s fanfarami, zaključeni pa z molkom, je prišel Dien Bien Fu. Z legendarno zmago ljudske armade pri Lao Kaju in Dien Bien Fuju so bili kolonialisti prisiljeni h kapitulaciji. Ženevska konferenca — za kolonialiste epilog brez slave, za Vietnamce pa prvo mednarodno priznanje uspeha ljudske revolucije.

Ženevski sporazum je bil podpisan 20. julija 1954. Tedaj so dosegli sporazum o ustavitvi ognja in demarkacijski črti vzdolž 17. vzporednika. Dve leti sta bili predvideni kot skrajni rok za organizacijo splošnih volitev, po katerih bi vse vietnamsko ozemlje dobilo enotno oblast. Vietnamska revolucija je dobila na ženevski konferenci prvo mednarodno priznanje. Toda južnovietnamska vlada ni hotela izpolnjevati obveznosti ženevskih sporazumov. Leto dni kasneje so ZDA prevzele skrbništvo nad južnim delom razdeljene države. Južni Vietnam je prišel pod zaščito pakta SEATO in bil s tem vključen v ameriško blokovsko strategijo. Razen strateškega je ameriška diplomacija navajala tudi ekonomske motive. Konec leta 1964 je v Južnem Vietnamu delovalo več kot sto ameriških družb. Tako je Vietnam še danes razdeljen, ker so ovirali izvedbo sklepov ženevske konference.

Severno od 17. vzporednika so ustanovili Demokratično republiko Vietnam, ki je krenila po poti socialistične graditve in družbene preobrazbe države. Pospešili so proces industrializacije, izvajali agrarne reforme in akcijo za preobrazbo vasi. Začel se je boj proti stoletni zaostalosti, za likvidacijo nepismenosti, za uvedbo najosnovnejše zdravstvene zaščite. Na tem področju je dosegla vlada Demokratične republike Vietnam vidne uspehe.

Na novo ustanovljena vlada Južnega Vietnama je začela, opirajoč se na skupine fevdalcev in pomoč ZDA, naglo likvidirati pridobitve dolgotrajne revolucije vietnamskega ljudstva.

Poskusi preživele družbenopolitične ureditve, da bi obračunala z vietnamskim ljudstvom s tem, da bi likvidirala pridobitve revolucije, so prinesli vrsto negativnih posledic. Opirajoč se na skupine fevdalcev, veleposestnikov in bogatih trgovcev, na veliko materialno in vojaško pomoč ZDA, ki jo cenijo na več kot pet milijard dolarjev, je za saigonski režim, ki tiči do vratu v korupciji in nespotizmu, kljub štiridesetim rekonstrukcijam in spremembam vlad ter navzočnosti 132.000 ameriških vojakov in enot sedmega ladjevja značilna popolna nestabilnost in osamljenost. To najboljše ponazorjuje dejstvo, da osvobodilne sile kontrolirajo 80 % ozemlja Južnega Vietnama, kjer živi 10 milijonov ljudi od štirinajstih, kolikor jih šteje vsa država.

Pentagon vedno bolj uporablja nova, močna in uničujoča orožja v boju proti široko razvitemu osvobodilnemu gibanju Južnega Vietnama. Sodelovanje 145.000 ameriških vojakov, posebej pripravljenih za boj proti partizanskemu vojskovanju, katerih število se bo po napovedih iz Washingtona kmalu povečalo na 200.000, po nekaterih napovedih na 300.000 ali celo do pol milijona, koristi strategom Pentagona tudi kot področje za preučevanje učinkovitosti novega orožja, ki ga prvič uporabljajo na tem bojišču.

Pred vključitvijo v vojaške formacije NATO so v Vietnamu sistematsko preučevali novi tip avtomatske puške, minometalca in serije raket z različnim učinkom. V boju proti osvobodilnemu gibanju so preučili tudi zmožnosti velikih helikopterjev, znanih pod imenom »leteča banana«, ki jih uporabljajo za pošiljanje vojaštva direktno na bojišče, dalje reaktivnih in turboreakcijskih helikopterjev, ki so oboroženi s šestnajstimi raketami in lahкими topovi. Te helikopterje so uradno uvrstili v oborožitev ameriške vojske kot novo taktično orožje.

Poročila, ki prihajajo iz Južnega Vietnama, kažejo, da niti veliko povečanje vojaških učinkov ne koristi razmajanemu saigonskemu režimu v njegovem prizadevanju, da bi onemogočil uspehe osvobodilnih sil, ki so oborožene predvsem z zaplenjenim ameriškim orožjem.

Zaradi dejstva, da uživa ljudska fronta množično podporo med kmečkim prebivalstvom in zaradi njegovega direktnega sodelovanja v osvobodilni vojni je saigonski režim v sodelovanju z ameriški vojaškimi svetovalci na podlagi preučevanja uspehov gverilskih enot osvobodilnega gibanja izdelal načrt o ustanavljanju »strateških naselij«. Osnovna zamisel tega načrta je bila, da bi ob 16.000 vaseh v Južnem Vietnamu zgradili vojaška oporišča in s tem odrezali partizanske enote od zaledja. Tako so leto 1962 razglasili za leto strateških naselij. V tej operaciji je sodelovalo približno 400.000 vojakov saigonskega režima in 8000 specialnih strokovnjakov ameriške vojske. Kmalu se je izkazalo, da je ta velikanska akcija, katere bistvo je bilo ustanavljanje koncentracijskih taborišč na vietnamski vasi, doživela neuspeh. Leta 1962 in 1963 so ustanovili približno 6000 takšnih vasi — taborišč, ograjenih z bambusom in žico, stražile pa so jih dobro oborožene vojaške garnizije. Vendar pa so kljub temu partizani ponoči prihajali v ta naselja, kjer so jim kmetje pripravljali hrano in obleko ter zbirali orožje, ki so ga pred zoro odnesli iz vasi. Z njimi so odhajale tudi skupine novih borcev, tako da so v vaseh ostali samo starci in otroci. Že leta 1963 se je gibanje tako razširilo, da so bila vsa strateška naselja osvobojena.

Skrbno pripravljen načrt za zgraditev obrambnega pasu okrog Saigona je doživel neuspeh. Bombardiranje bližnjih rajonov z napalmskimi in fosfornimi bombami ter poskus prisilne mobilizacije mladine in sploh vseh za boj sposobnih moških sta imela nasprotni učinek — umik v ilegalo ali beg na svobodno ozemlje. Enote osvobodilnega gibanja so konec leta 1964 in letos izvedle vrsto uspešnih vojaških operacij ter vdirale v sama predmestja Saigona. Ilegalne odporiške organizacije v Saigonu in drugih mestih so izvedle številne diverzantske akcije. Danes skoro ni nobenega področja, razen Saigona in okolice, ki bi ga mogla marionetna vlada popolnoma kontrolirati kljub obrambnim vojaškim učinkom.

Eno izmed znamenj izoliranosti saigonskega režima so tudi demonstracije budističnih menihov in duhovnikov. S tem da so vnesli v svoje akcije skrajni fanatizem, so zbudili množični revolt, ki je prerasel v vseljudo gibanje. Vrhunec tega pa pomenijo dejanja posameznikov in celih skupin menihov in duhovnikov, ki so se, medtem ko so prepevali verske pesmi, živi sežgali. Vsi ti, v bistvu mistični srednjeveški prizori so imeli velik vpliv, posebno med budisti, ki pomenijo 90 % prebivalstva. V znamenje solidarnosti je ljudstvo organiziralo množične demonstracije in stavke po vsej državi. Samo ene izmed teh demonstracij se je udeležilo 700.000 prebivalcev.

Ljudski odpor se je naglo razširil na vso državo. Najprej se je razvijal na vasi, kasneje pa so se začele vedno bolj organizirane akcije tudi po mestih. Najprej so ustanovili vojaške straže, nato pa manjše lokalne odrede. Vrh piramide so redne vojaške enote osvobodilne armade.

Osvobodilni boj vodi fronta za narodno osvoboditev, množična politična organizacija, ki v oboroženem boju združuje in vodi vojaške operacije. Fronto so ustanovili 20. decembra 1960, v svojih vrstah pa združuje vse rodoljubne in napredne sile države ter izraža voljo in težnje velike večine prebivalstva. Jedro fronte so demokratična stranka, socialistična stranka in narodnorevolucionarna partija. Demokratična stranka združuje inteligenco ter male obrtnike, ki so od vsega začetka podpirali in večinoma sodelovali v avgustovski revoluciji ter protikolonialni vojni. Radikalna socialistična stranka ima velik vpliv med inteligenco v mestih, celo med pripadniki administracije in v vojaških enotah saigonskega režima. Njen program izraža težnjo po nevtralizmu. Najmnožičnejša sila gibanja je narodnorevolucionarna partija. V svojih vrstah združuje predvsem bivše borce vietnamske revolucije. Brani koristi večine kmetov, delavskega razreda in najnaprednejšega sloja vietnamske inteligence.

Delavski razred, čeprav je relativno maloštevilen, ima v gibanju pomembno vlogo. Delavcev je približno 400.000 ali 6 % aktivnega prebivalstva. V okupiranih mestih so ustanovili ilegalne sindikalne organizacije. Prvega maja 1961 so na svobodnem ozemlju ustanovili Zvezo svobodnih sindikatov Južnega Vietnama. Ta organizacija šteje približno 300.000 članov.

V okviru fronte delujejo tudi kmečka liga, mladinska in ženska organizacija ter tudi verske organizacije in sekte. CK fronte šteje 52 članov. V izvršnem ko-

miteju CK so zastopani predstavniki vseh strank, vojaških enot, narodnostnih manjšin ter verskih organizacij in sekt. Fronta je organizirana na teritorialno-proizvodnem načelu. Ima svoje organizacije v provincah, okrožjih, okrajih, mestih, vaseh, podjetjih in ustanovah ter v vojaških enotah. Tako na prvem kot na drugem kongresu fronte so za predsednika izvršnega komiteja izvolili saigonskega odvetnika Nguen Hu Toja, ki ni član nobene politične stranke. Fronta izdaja dnevni časopis, ki po ilegalnih kanalih prihaja tudi v Saigon. Radijska postaja »Osvoboditev« ima dnevno 9 oddaj. V tujih jezikih objavljajo informativne publikacije fronte, namenjene obveščanju tujine.

Dve leti po ustanovitvi fronte so sprejeli program te organizacije. Preden so ga sprejeli, so v vseh organizacijah razpravljali o tezah temeljnih programskih načel. Značilnosti programa bi lahko zreducirali v deset temeljnih načel: strmo-glavitvi režim, ki je podrejen tujemu vplivu, sestaviti vlado demokratične narodne unije, razglasiti demokratične svoboščine, zgraditi neodvisno gospodarstvo, začeti agrarno reformo, izvajati politiko miru in nevtralnosti, vzpostaviti diplomatske odnose z vsemi državami ne glede na politični režim, to pa na podlagi načel miro-ljubnega sožitja, predvsem pa uveljaviti solidarnost z nevtralnimi in miroljubnimi državami, razširiti prijateljske stike z državami jugovzhodne Azije, ostati zunaj vojaških blokov, zavrniti sklepanje kakršnihkoli vojaških zvez ter sprejeti gospo-darsko pomoč od držav, ki je ne bi povezovala s političnimi pogoji.

S tako široko politično osnovo se je fronta v relativno kratkem času razvila v množično ljudsko gibanje, ki združuje skoro vse plasti prebivalstva. Ta orga-nizacija zajema dvajset političnih in družbenih organizacij.

Že leta 1960 je vietnamsko vas zajel širok revolucionaren val. Pogosti kmečki upori zoper nasilje saigonskega reakcionarnega režima so se zlili v hudournik splošne ljudske vstaje. V uporniških delih države je razpadla administracija saigonskega režima. Po vaseh so ustanovili odrede za zaščito ljudstva, ki so v prvi dobi opravljali poleg obrambnih tudi administrativne zadeve. Neposredno po usta-novitvi ljudske fronte so na svobodnem ozemlju ustanovili prve organe ljudske oblasti. Že leta 1961 so organe oblasti izvolili na vseh stopnjah, to pa s svobod-nimi volitvami. Dolžnosti začasne vlade narodne osvoboditve opravlja narodna koalicijska administracija pri CK fronte. V okviru te organizacije so ustanovili komisije za posamezne družbene dejavnosti, ki imajo svoje resorne, področne orga-nizme pri lokalnih organih oblasti. Tako so ustanovili komisijo za narodno ob-rambo, za mednarodne odnose, za notranje zadeve, za gospodarstvo in finance, za informacije, prosveto in kulturo, za koordinacijo lokalnih organov oblasti, za pro-met in transport, za delo in socialno skrbstvo.

Ker razume fronta agrarno reformo kot bistveni vzvod za krepitev gibanja, je dala v svojem programu temu vprašanju pomembno mesto, ker je pač Vietnam nerazvita država z 90 % kmečkega prebivalstva.

Saigonska vlada je, opirajoč se na skupine fevdalcev in veleposestnikov, kre-nila po poti likvidacije pridobitev prejšnje revolucije, predvsem nacionalizacije in agrarne reforme. Kmetje so pod grožnjo najhujših represalij prisiljeni vračati zemljo, ki so jo dobili s prvimi ukrepi agrarne reforme med vietnamsko revolu-cijo. Že leta 1960 je bilo 45 % obdelovalne zemlje v lasti veleposestnikov, ki pa pomenijo komaj 2,5 % prebivalstva. Obenem je 86,4 % prebivalcev imelo samo 12 % obdelovalne zemlje. Število kmetov brez zemlje se je dvignilo na 1,200.000. Vodstvo fronte je začelo postopno realizirati programska načela na tem področju in kot prvi ukrep izvedlo konfiskacijo poldruga milijona hektarov obdelovalne zemlje, ki so jo razdelili kmetom brez zemlje in drugim, ki so jo imeli premalo. S posebnim odlokom so črtali kmečke dolgove in občutno zmanjšali davčne stop-nje. Od ekspropriacije so izvzeta posestva veleposestnikov, ki niso v sovražnih vrstah. S tem gospodarskim ukrepom si je fronta prizadevala pritegniti h gibanju tudi ta sloj veleposestnikov ali pa jih vsaj nevtralizirati, predvsem pa zagotoviti kontinuiteto v visoki proizvodnji na teh posestvih, ki v precejšnji meri preskrbu-jejo vojaške enote in odrede ter zagotavljajo prehrano velikim begunskim tabo-riščem na osvobojenem ozemlju. Izvajanje prvih ukrepov v agrarni reformi je pomemben vzvod za mobilizacijo kmetov v osvobodilnem boju, ki traja v tej de-želi nepretrgoma že dvajset let. Praksa je pokazala, da je učinek teh ukrepov še močnejše pritegnil in vzgibal kmečke množice v revolucionarnem boju.

Pomembne ukrepe so storili tudi na drugih področjih. Tečaji za nepismene so na svobodnem ozemlju zajeli približno 700.000 ljudi. Odprli so nove šole, veči-noma pod milim nebom, organizirali so pouk za otroke v begunskih taboriščih.

V gostih gozdovih na svobodnem ozemlju so improvizirali tovarne, predvsem za izdelavo in popravilo orožja ter municije, bolnišnice in manjše laboratorije za zdravlila, podzemelske tiskarne, radijske postaje in drugo.

V ameriški javnosti vedno bolj narašča zaskrbljenost in odpor zaostritvi, ki jo izvajajo sedanja ameriška vlada. Tisto, kar preseneča, je, da niso pričakovali, da bodo predvolilne pobude Barryja Goldwaterja, izrazitega zastopnika najkonzervativnejšega dela ameriške družbe, za razširitev vojne v Vietnamu — ki so jih volivci v veliki večini zavrnili — v sedanji praksi tako zelo uresničili.

Neslavne izkušnje enajstih let intervencije v Južnem Vietnamu so prepričale številne ameriške politike, da se politični problemi ne rešujejo z razkazovanjem sile, da ni mogoče doseči stabilnosti vlade v Saigonu, ki se opira izključno na tujo vojaško intervencijo. Ze Napoleon je izjavil, da bajonet lahko mnogo stori, da pa na njem ni mogoče sedeti.

Nasprotovanje vladni politiki v Vietnamu je bilo slišati tudi v amerškem kongresu. Tako je na primer senator Morse izjavil: »Kolonializem v Aziji je mrtev, čakamo samo, kdaj bo pogreb.« To se nanaša na novi tip kolonializma, ki so ga ZDA izbrale za Južni Vietnam. Ob neki priložnosti je senator Mc Govern izjavil tudi tole: »Ne verujem, da je mogoče kakršenkoli problem na svetu rešiti z veliko vojno ali s plapolanjem ameriške zastave v senatu.« Senator Robert Kennedy je kot ugledna osebnost med liberalci v kongresu večkrat zbudil pozornost z izjavami, da je treba opustiti politiko sile in poiskati politično rešitev v Vietnamu. Senator Mansfield je nekajkrat dejal, da je treba opustiti vojno in poiskati politično rešitev, pri čemer je opozoril na predloge predsednika De Gaulle in zahteval njegovo posredovanje. Znano je tudi stališče predsednika zunanje-političnega odbora — senatorja Fulbrighta za ustavitev vojaških operacij in reševanje vietnamske krize po mirni poti.

Vsak dan se vrstijo protesti ameriške javnosti, naslovljeni vladi in Pentagonu. Več tisoč ameriških univerzitetnih profesorjev, zastopnikov javnih in znanstvenih ustanov, ameriški kulturni delavci, duhovniki raznih veroizpovedi in drugi so poslali odprta pisma predsedniku Johnsonu, v katerih zahtevajo ustavitev vojne in reševanje vietnamskega problema s pogajanjem. Na desettisoče študentov je ob sodelovanju drugih prebivalcev demonstriralo pred Belo hišo z geslom »vojna revščina, ne pa Vietnamu«.

Nobelov nagrajenec za mir črnski voditelj dr. Martin Luther King je izjavil, da bodo črnski demonstranti dodali svojim zahtevam za enake državljanske pravice tudi zahtevo za pogajanja o vietnamskem vprašanju. Ameriški dramski pisatelj Artur Miller je zavrnil poziv predsednika Johnsona, naj obišče Belo hišo, ker se ne strinja s politiko v Vietnamu.

Znani ameriški zunanje-politični komentator Walter Lippman je v številnih člankih izrazil prepričanje, da bodo osvobodilne sile južnovietnamskega ljudstva neizogibno zmagale. Zavzel se je tudi, da bi s pogajanjem poiskali rešitev vietnamskega vprašanja.

Pred brutalnimi represalijami saigonskega režima in oboroženih sil ZDA se je razplamtel osvobodilni boj vietnamskega ljudstva. To ni več »malo umazana vojna« — to je vojaška operacija širokega obsega, v kateri sodeluje več sto letal, helikopterjev, tankov, bojnih ladij, in vsa druga najsodobnejša vojna tehnika. Super bombniki uničujejo pragozd, napalmske bombe rušijo vietnamske vasi. Pospešeno gradijo nova oporišča za ameriško vojsko, posebej izurjeno za to vojno. Izkrcujejo se nove ameriške čete. Njihovo število se ni dokončno. Danes jih je 145.000, toda koliko jih bo prišlo že jutri? To vedo strategji v Pentagonu. Nekateri pravijo, da bi bilo treba to število povečati na 300.000, drugi se zavzemajo, da bi število ameriških vojakov v Vietnamu povečali na milijon, kar bi bilo po njihovih cenitvah in strokovni analizi nujno potrebno za uspeh vojaških operacij.

Poskusi, da bi onemogočili nezlomljiv odpor ljudstva in da bi dalj časa zadržali strateški ter gospodarski položaj na tem področju, doživlja kljub veliki prednosti v vojaških učinkovitih in sodobnem orožju vsak dan nove poraze. Teoretiki in zagovorniki lokalnih vojn v sedanjem času poudarjajo, da je treba ustaviti proces razpadanja tako imenovanega svobodnega sveta, reševati »svobodne narode pred komunistično infiltracijo in izpopolnjevati vakuum«, ki je menda nastal v procesu narodnega osvobajanja številnih afriško-azijskih držav. Izražajo obžalovanje, ker ZDA med jedrskim monopolum niso preprečile upadanje »svobodnega sveta« in razpad kolonialnega cesarstva, ki se je iz »vira kapitalističnih spremenil v prostor za komunistično infiltracijo«.

Že dejstvo, da se v obdobju termonuklearnega orožja pojavljajo strateške zamisli, ki spravljajo človeštvo na rob katastrofe, priča o tem, da zaostaja zavest zagovornikov takšne politike za dosežki sodobne tehnike. Odtod tudi takšni anahronizmi, da bi mir »zagotovili« s sredstvi, ki ne le izpodkopavajo njegove osnove, temveč tudi ogražajo goli obstoj človeka in svetovne civilizacije. Misel svetovnega znanstvenika Alberta Einsteina, da se »v obdobju sproščanja velikanske sile atoma, ki je v totalni jedrski vojni ne bi mogli kontrolirati, imperativno vsiljuje bistveno nov način mišljenja, če želimo obvarovati človeštvo pred katastrofo« — ima danes svoj pravi pomen.

Sila in vojna v obdobju napredovanja tehnike kot sredstvo za reševanje mednarodnih problemov nista bila nikoli bolj nesmiselna in nikoli nista tako ogražala obstoja človeškega rodu. Prav zaradi tega še nikoli ni bilo na svetu tako močne zavesti o tem nesmislu in tako močnega odpora proti politiki sile in vojne kakor zdaj.

Špekulativne akcije kitajske politike na račun osvobodilnega gibanja Vietnama in vietnamske revolucije lahko samo negativno vplivajo na potek dogodkov v Vietnamu in jugovzhodni Aziji sploh. Oster napad Kitajske na pozitivne pobude neangažiranih držav pri iskanju oblik za pogajanje ter popolno negiranje vrednot in pravic OZN za preučevanje tega problema in prizadevanj, da bi ga reševali po mirni poti, je zelo reakcionarno dejanje. Negativna politika Pekinga precej olajšuje imperialistično agresijo.

Vlada Demokratične republike Vietnam se kot ena izmed udeleženk ženevske konference vztrajno zavzema za izpolnitev teh sporazumov. Na podlagi načel ženevskih sporazumov je v štirih točkah sestavljen tudi predlog, ki naj bi bil osnova za pogajanja. Predlog je 8. aprila 1965 objavil predsednik vlade DR Vietnamam Fam Van Dong. V prvi točki zahteva zagotovitev temeljnih narodnih pravic vietnamskega ljudstva ter mir, neodvisnost, suverenost, enotnost in ozemeljsko celovitost. Po tem predlogu mora ameriška vlada umakniti svoje čete in orožje ter odpraviti vojaška oporišča na tem območju, razveljaviti pa tudi vojaški sporazum z vlado v Saigonu. Ameriška vlada mora ustaviti vse vojne operacije proti DR Vietnamu, ustaviti napade na ozemlje in suverenost te neodvisne države. Druga točka tega predloga vztraja pri spoštovanju vojnih določil ženevskih sporazumov. V pričakovanju ponovne združitve Vietnama z miroljubnimi sredstvi ni dovoljeno v času, ko je država razdeljena na dve coni — severni in južni Vietnam — da bi katera koli od obeh con sodelovala v vojaški zvezi z neko tujo državo, prepovedana je gradnja vojaških oporišč in dostop tujih čet ter vojaškega osebja na njuno ozemlje.

Vprašanje Južnega Vietnama, pravi tretja točka, mora rešiti ljudstvo samo v skladu s programom fronte za narodno osvoboditev. To se nanaša tudi na ponovno združitev Vietnama, o čemer govori zadnja točka tega predloga.

V intervjuju predsednika DR Vietnama Ho Ši Minha pariškemu dnevniku Monde 13. avgusta letos je potrjen pomen teh predlogov, ki temeljijo na programu fronte za narodno osvoboditev Južnega Vietnama, domovinske fronte DR Vietnam in sklepih ženevske konference kot osnovi za pogajanja.

Jugoslavija je večkrat poudarjala in še poudarja, da so pogajanja edina pot za reševanje vietnamskega vprašanja v duhu ženevskih sporazumov ob popolnem spoštovanju legitimnih pravic vietnamskega ljudstva in sodelovanje osvobodilne fronte Južnega Vietnama. Podporo uresničevanju sklepov ženevske konference izražajo tudi deklaracija kairske konference neangažiranih držav ter razne pobude in predlogi, ki izhajajo iz realnega ocenjevanja položaja, kakor tudi težnje miroljubnega človeštva, da bi zagotovilo trajni mir na svetu.

Očitno je, da so pogajanja v duhu ženevskih sporazumov ob sodelovanju ljudske fronte Južnega Vietnama edina pot za reševanje tega problema.

B. E.

Božidar Jakac: Angelca, 1944

Nekateri literarni prijemi v mladinskem slovstvu s tematiko NOB

Od druge svetovne vojne, od revolucije, ki je zgodovinsko posegla v našo družbeno strukturo, od zmage nad nacizmom, pri kateri ima svoj velik delež naš narodnoosvobodilni boj, poteka vse naše življenje v znamenju oživljanja, dokumentiranja in raziskovanja tega pomembnega štiriletnega obdobja. Zdi se, kot da so tej težnji po oživljanju vsega, česar generacija, ki je vse to doživljala, ne more, prihodnje pa ne smejo pozabiti, podrejena in prilagojena tudi sredstva, da že ta težnja sama po sebi daje smisel tem različnim sredstvom in metodam pri obravnavanju tega obdobja. Ta težnja dobiva dostikrat že obrise bojazni, da ne bi česa prezrli, in zato zapisujemo vse, ne glede na umetniško potenco ustvarjalca ali sposobnost objektivnega znanstvenoraziskovalnega vrednotenja.

To naglico pri ohranjevanju in oživljanju vsega, kar se je zgodilo med leti 1941 do 1945, je opaziti še posebej na ustvarjalnih in vzgojnih področjih, namenjenih oblikovanju mladih generacij. Pri tem delu uporabljamo predvsem klasične, prekušene metode in sredstva in je težnja po iskanju novih, ki bi bile s to snovjo organsko bolj povezane, redka in izjemna. Za to delo še nismo našli pravega časa.

Do omenjenih ugotovitev nas privede analiza del kvantitativno bogatega mladinskega slovstva s tematiko NOB. Ob skrbnem prebiranju del, katerih ustvarjalci uporabljajo zelo različne zvrsti, stilne in kompozicijske prijeme, ko poskušajo to obdobje interpretirati mladini od 7. do 14. leta starosti, skoraj bi lahko trdili, da se v tem pogledu uveljavlja v sodobnem mladinskem slovstvu s tematiko NOB načelo premega sorazmerja: čim bolj se je zvrst sama s svojimi kompozicijskimi prijemi izoblikovala že v sami tradiciji mladinskega slovstva, tem zanesljiveje se je oklepajo sodobni ustvarjalci slovstvenih del s tematiko NOB. Tako skušajo avtorji otrokom tako imenovanega pravljničnega razvojno-psihološkega obdobja približati tematiko NOB tako, da prevzemajo že ustaljene sheme ali pa samo posamezne elemente tipične pravljnice, nanje pa bolj ali manj nasilno lepijo včasih zelo grobo realistično opisane elemente iz zgodovinske snovi. Zaradi temeljne razlike v izhodiščih pravljnice na eni in realistične zgodbe na drugi strani pa so ti teksti stilno neenotni, pravljnični elementi ne rastejo organsko iz obravnavane snovi, marveč so ji v bistvu celo tuji. Tipična s tega vidika je zgodba Vide Brest »Ptice in grm«. Ob docela realistično zgodbo nasledovane partizanke, ki se v paničnem begu zateka celo k mislim na samomor (za otroka pravljnične dobe zelo nenavaden motiv; vprašujem se, ali zmore otrok med 6. in 8. letom starosti sploh dojeti ta motiv, ne da bi pri tem trpela stimulacija njegovih čustev in fantazije, zlasti če gre pri tem za junakinjo zgodbe, s katero se otrok enači in za katero se boji), postavlja avtorica pravljnično oživljeno naravo, ptice in grm, ki ji — zavestno verujoč v njeno stisko — dajejo kritje in rešitev. Problematičnost mešanja pravljničnih in realističnih elementov je še zlasti vidna v Seliškarjevem »Volku pogoltniku«, kjer avtor silno poenostavljene človeške moralne norme samo postavi v živalski svet; ali pa izzveni v dvomljiv etični in čustveni zaključek, kot zgodba Z. Vrščaj »Veverica«. Tu se otrok ne more navdušiti za partizančka, ki si je rešil življenje s tem, da je pojedel veverici njeno zimsko zalogo, saj mu je žal veverice, ki bo ostala vso zimo brez hrane... Menim, da je s to zgodbo porušena otroku njegova osnovna težnja po varnosti, brez katere otrok pravljnične dobe ne more najti stika z realnostjo in pričakuje potrdilo harmonije in varnosti vsaj v zaključkih pravljničnih zgodb. V celoti črno-beli kliše teh zgodb naj bi sicer v poenostavljenih oblikih pomagal otroku dojeti osnovni smisel NOB, navedeni teksti pa ga lahko čustveno in etično iztirijo. Zato se ob teh in drugih podobno obravnavanih tekstih zbuja

vprašanje: *kdaj* pričeti seznanjati otroka z NOB in *kako*? Ali je bolje, da mu damo sicer v klasični pravljici preizkušeni črno-beli klišé, ki bi ga najbrž rešila samo velika umetniška potencia, ali počakajmo do tiste starostne dobe, ko bo otrok zrel za bolj komplicirano, a zato objektivneje podano problematiko NOB?

Prevzemanje kompozicijskih prijemov in kalupov tistih zvrsti, ki so pri otrocih našla »uspešen« odziv, je opaziti tudi v tekstih, v katerih so glavni junaki otroci, ki na različne načine pomagajo narodnoosvobodilnemu gibanju, predvsem kot partizanski kurirji. Ta kalup je klasična pustolovska zgodba, ki ostaja tudi s tematiko NOB enako uspešna, vendar prikazuje sodobnemu mlademu bralcu NOB v dokaj čudni luči prav spričo dejstva, da napetost teh zgodb ne raste iz človeške notranje nuje in zgodovinske situacije, ki je gnala tedanjo mlado generacijo v narodno-osvobodilni boj, marveč iz napetosti bolj ali manj verjetno skomponiranih drznih situacij, ki jih rešujejo psihološko dokaj neprepričljivo podani otroci. Naključje je velikokrat osnovna vzmet, ki sproži v zgodbi zgodovinsko interpretirano akcijo. V to skrajnost zaidejo mnoga Seliškarjeva mladinska dela s to tematiko, dalje K. Grabeljšek, J. Ribičič in drugi. Prav preveliko poudarjanje odločilnosti naključnih junaštev utegne *sodobnemu* mlademu bralcu zamisliti zavest, da je bila NOB široka premišljena akcija, ne pa zgolj vrsta naključnih situacij in dogodkov ter bojov s smešnim, nemočnim in neenakovrednim nasprotnikom. Ali ne obstoji nevarnost, da bo s tako interpretacijo NOB v oči sodobnega mladega bralca diskreditirana? Čemu štiriletni boj, če pa je reševala zapletene akcije lahko hitro in ročno »deklica z junaškim srcem«? Ali se ne bo sodobni otrok nemara ob takih tekstih čutil prikrajšanega za kavbojsko dogodivščino, v kateri bi se izkazal? (Na primer Kristina Brenk: »Dolga pot« — »Povej mama, povej, kako je bilo. Saj veš, rad poslušam partizanske zgodbe.« — Andrej je učenec drugega razreda osnovne šole, veliki indijanski bojevniki, Solkolje oko in kar je partizanskega, diši Andreju indijansko...) Resnično pa je cela generacija takratne mladine žrtvovala brezskrbno mladost in vrsta mladih ljudi je izšla iz tega boja oškodovana za mladostno brezskrbnost — kot Matošček »Veliki potepuh« in Bevkova »Pikapolonica«.

Deklici Pikapolonici je vojna vzela očeta. Otrok se vojne kot vojne ne zaveda, boleče se zaveda izgube očeta, ker pogreša njegovo ljubezen. Zaradi hrepenenja po očetu in varnosti se naveže na ranjenega partizana in mu pomaga, s tem pa ga seveda tudi že izgubi. V tej odpovedi je dekličina tragika, njena žrtev in junaštvo. Tudi »Velikemu potepuhu« je vojna vzela najdražje, simbol njegove mladosti mlajšega brata. Išče ga in ta čustvena prizadetost je osnovno gibalno vseh njegovih dejanj, ki se zgodijo med vojno in po njej.

Ne moremo reči, da Matošček »Veliki potepuh« ni napeto branje (če že moremo popuščati bralčevim težnjam po napetosti), le da ta napetost ne izhaja iz nekega zunanjega kalupa zgodbe, marveč iz človeške stiske predpubertetnika, ki se je znašel sam v zanj nenormalni vojni in povojni situaciji. Menim, da samo kalup pustolovske zgodbe ustvarjalcu ne daje možnosti, da bi dobi iz svojega junaka psihološko prepričljivo prikazal in da se, če bi vztrajal pri tem kalupu, utegne zgoditi, da postanejo te zgodbe s tematiko NOB bralcu v določenem starostnem obdobju sinonim za določeno vrsto pustolovskih zgodb (kot na primer kavbojke, indijanarice). Te zgodbe mladi bralec bere predvsem za zabavo, kot beremo tudi odrasli za relaksacijo detektivke, in ne Dostojevskega. Toda osveščeni odrasli bralec se meje med detektivko in Dostojevskim točno zaveda, medtem ko se predpubertetik teh mej še ne zaveda in jih tudi ne išče. Utegne se namreč ponoviti primer »indijanaric«, ki jih mladi bralec pojmuje samo v skrajno napetem pustolovskem smislu (na primer Karl May) in ne ali pa vsaj veliko manj v bolj zgodovinski problemski interpretaciji (na primer F. Steuben).

Kot tretji primer prevzemanja stilnih in kompozicijskih prijemov so tista dela, v katerih nekateri pisatelji, da bi harojsko vlogo NOB čim prepričljiveje podali, prevzemajo stil narodnih pesmi in pripovedk. Spričo dejstva, da tak heroičen stil nastaja in se oblikuje ob določenih, za narod pomembnih zgodovinskih situacijah v več generacijah na osnovi ustnega izročila, tematika in snov NOB spričo kratkega časovnega razmaha še ni imela časa, da bi izoblikovala svoj izraz, ki bi bil adekvaten starim junaškim pesmim in pripovedkam, kolikor je značaj posameznega naroda sploh še sposoben ustvarjati tak epsko heroični stil. Tu igra pomembno vlogo še živa ustna epska tradicija (pri Slovencih te tradicije sploh ni več in bi bil zato na primer tekst v stilu »Lepe Vide« dokaj neprepričljiv). Zato tako prilaganje časovno kratko odmaknjene tematike v zgodovini in tradiciji izoblikovanem stilu učinkuje kot nalepek in doseže ravno nasproten neprepričljiv in anahronističen

vtis. Izjema so nekatera dela iz srbskohrvaškega območja, kjer imata junaški stil in ustno izročilo močno tradicijo in sta oba živa še danes ne samo v literaturi, marveč tudi med narodom. Taka je Vl. Čerkeza »Sonce v dimu«, v katerem avtor prikazuje vrsto podob iz bojov na Sutjeski. Heroično je predvsem vzdušje, ki iznaja iz veličine zgodovinske situacije in iz drobnih, človeško tragičnih usod in žrtev:

»Imel je moč, da je z ranjenimi nogami premagal brezkončne ceste, meteže in jesenske nalive, da se je valjal po blatu in jarkih posušenih mest, da se je vlekel naprej osamljen zaradi porazov in zmag, da se je na dolgih pohodih krepko držal z rokami za tovorno sedlo in konjski rep, da se je z rokami čvrsto oprijemal korenin življenja, a ni imel moči, da bi premagal žalost za mrtvo ženo in da za trenutek ne bi pomislil na Marijo... Nje ne more pozabiti, Maruške ne sme izgubiti!« (Str. 25.)

Ob tem polnem in pristnem tekstu izzvenijo naslednji verzi v stilu junaške narodne pesmi povsem papirnato. — Z. Hudales: »Nejček«.

»Hudi časi, grozni časi
so prišli v deželo našo.
Zdaj plevel se je prikazal
moramo ga izrjaviti.
Tak plevel je Rakov Janez,
ki je v službi Italijanov.
Zdaj sem zvedela, da toži
in vohuni po soseski.
Tudi tebe je zatožil,
da podpiraš partizane...«

Ob mislih, ki sem jih napisala v začetku sestavka, se mi zdi prav, da pogledamo in skušamo ugotoviti, kakšne poti ubira generacija očividcev in soudeležencev NOB, ko interpretira to obdobje novim, prihajajočim generacijam. Težnja — ne molčati in povedati in zapisati vse — nam daje veliko dragocenega materiala, ki bo pomagal ustvarjalcem v kompleksnejši luči prikazovati to obdobje, slehernemu pač po ustvarjalnih sposobnostih. Namen tega sestavka je bil, da pove nekaj misli o bistvu sredstev, s katerimi skušajo posamezni ustvarjalci interpretirati to obdobje v sodobni mladinski literaturi, zlasti kar zadeva tista sredstva, za katere se mi zdi ob problemih, ki jih odpirajo, da bi širša razprava ta mnenja in misli dopolnila in korigirala.

Martina Sircelj

Problematika pouka zgodovine NOB

Čeprav gre pri zgodovinskem pouku razen za posredovanje znanja o naši preteklosti še za vrsto vzgojnih vprašanj, za moralne vzore prizadevnosti in vztrajnosti ljudi pri obvladovanju narave, za njihovo junaštvo v boju za svobodo in enakopravnost ljudi in človeških skupnosti, v katerih je posameznik zrasel, za estetsko vzgojo, skratka za spoznanje, da je razvoj v preteklosti osnovni pogoj za sedanjo stopnjo kulture človeške družbe, se bomo tu omejili na dokaj ožje področje.

Obravnavali bomo le pouk zgodovine NOB na Slovenskem, pri katerem je še vedno mnogo perečih vprašanj, ki terjajo rešitev, in opozorili javnost na težave in pomanjkljivosti, ki jih v tej dejavnosti opažamo. Največje slabosti pouka zgodovine NOB so v pomanjkanju strokovnih kadrov, ustreznih slovenskih učbenikov, priročnikov za učni kader in šolskih čitank. Smo skoraj brez primernih zgodovinskih zemljevidov za obdobje NOB in imamo pomanjkljiva tehnična sredstva za nazorni pouk tega obdobja. Učni načrti zlasti za osnovno šolo in gimnazijo dajejo prav gotovo zgodovini NOB ustrezen poudarek, hkrati pa lahko ugotovimo, da učitelji zgodovine tega ne upoštevajo dovolj, ampak skušajo uresničiti obsežen učni program za zgodovino s krčenjem novejših zgodovine, pri čemer sta pouk zgodovine NOB in obdobje po drugi svetovni vojni ponavadi močno prizadeta. Ker obravnava učni načrt zgodovino kot razvojni proces družbe od nižje na vse višjo stopnjo šele v zadnjih treh razredih osnovne šole, pride do resnega problema predvsem

zato, ker konča osmi razred osnovne šole le nekaj nad 60 % vseh učencev in zato le nekaj manj kot 40 % učencev osnovnih šol nikdar ne pride do sistematičnega pouka zgodovine NOB.

Za neposredno vključevanje ljudi v družbeno dejavnost je posebno pomemben pouk zgodovine NOB, pri katerem naj bi učenec spoznal tudi vlogo in boj delavskega razreda in z njim povezanih idejnih tokov. Naš narodnoosvobodilni boj, ki je temeljil na zahtevi po svobodi in enakopravnosti vseh narodov, je močno vplival na miselnost našega naroda in poznavanje tega boja lahko izredno močno vpliva na oblikovanje zavesti učencev. Povsem utemeljena je misel, izrečena na zadnjem kongresu združenja Zveze borcev NOV, da je odnos do naše revolucionarne preteklosti hkrati tudi odnos do naše revolucionarne sedanjosti in prihodnosti, da je to zagotovitev kontinuitete naše revolucije. Poznavanje razvoja človeške družbe v celoti, posebno pa nastanka ter razvoja ožje družbene skupnosti — naroda in jugoslovanske socialistične skupnosti posameznika tesneje poveže z okoljem in družbo, iz katere je izšel, s čimer se mu okrepi občutek pripadnosti k tej skupnosti, v kateri mora biti vsak posameznik aktiven član. Le če zgodovina omogoči učencu, da ta spozna smer družbenega razvoja in svoje mesto v družbi, potem lahko opravi svojo temeljno nalogo kot osrednja družbena veda.

Ce tako ocenjujemo naloge zgodovinskega pouka in še posebej zgodovine NOB, potem spoznamo, da smo še daleč od teh namenov.

Ce naj te namene dosežemo, potem moramo vedeti, da je uspeh zgodovinskega pouka oziroma zgodovine NOB odvisen od učnovzgojnih namenov in učnega načrta, od strokovne, to je zgodovinske, ideološke in pedagoške sposobnosti učiteljev in od splošnega družbenega okolja, v katerih učenec živi, pri čemer so pomembna tudi materialna sredstva, ki tudi ustvarjajo ugodne okoliščine za realizacijo šolske reforme.

Tako ne moremo mimo dejstva, da so učno-vzgojni nameni pouka zgodovine NOB v kompleksu zgodovinskega pouka še vedno premalo obrazloženi v učnih načrtih. Zato je prvi pogoj, da bi bili temeljito obrazloženi učno-vzgojni nameni obvezen uvod v učne načrte zgodovinskega pouka na vseh stopnjah šolanja.

Pouk novejša zgodovine oziroma zgodovine NOB je razdeljen na osnovnih in srednjih šolah na štiri stopnje. Prvo stopnjo sestavljajo prvi, drugi in tretji razredi osnovne šole, v katerih so zgodovinske teme vključene v predmet spoznavanja narave in družbe. Drugo stopnjo pomenita četrta in peta razred osnovne šole, kjer je novejša zgodovina oziroma zgodovina NOB vključena v okvir predmeta spoznavanje družbe. Tretjo stopnjo pa pomeni pouk zgodovine NOB v osmem razredu osnovne šole, medtem ko četrto stopnjo pouk zgodovine NOB v četrtem razredu gimnazije in na strokovnih šolah v okviru predmeta zgodovina in družbenopolitična ureditev SFRJ.

Ko ugotavljamo, da učenci premalo poznajo zgodovino NOB, vedno naletimo na ugovore učiteljev, da boljše znanje onemogočata obsežen načrt in premajhno število ur, določenih s predmetnikom. Te trditve pa pobija dejstvo, da učni načrti predvidevajo vsaj orientacijsko takšno število ur za pouk novejša zgodovine in zgodovine NOB, da bi bilo lahko znanje novejša zgodovine in zgodovine NOB precej boljše, kot je. Tako lahko ugotovimo, da je v učnih načrtih od prvega do vključno petega razreda osemletke novejša zgodovina, posebno pa zgodovina NOB ustrezno poudarjena. Morda je največja napaka učnega načrta od 1. do 5. razreda gradnja snovi na osnovi koncentričnih krogov prav zato, ker zgodovinske teme podreja zemljepisnim območjem, in zato ne nudi učencem tistega, kar bi pri pouku zgodovine predvsem morali dobiti, to je spoznanje, da se družba razvija, da se ne razvija po naključju, pač pa nastajajo zaradi določenih vzrokov določene posledice. Posledica tega je, da si ustvari učenec v prvih petih razredih osnovne šole nekaj bolj ali manj točnih slik iz našega narodnoosvobodilnega boja, ki pa največkrat nimajo med seboj nikake zveze, se ponavljajo, so poenostavljene in večkrat napačne, tako da jih je treba včasih na predmetni stopnji ob sistematičnem pouku zgodovine najprej porušiti in šele nato zgraditi pravilne.

Do prve sistematične obravnave zgodovine NOB pride učenec šele v osmem razredu osnovne šole. Ker pa dobra tretjina otrok sploh ne konča osnovne šole, se torej okoli 40 % otrok v Sloveniji nikoli sistematično ne seznani z zgodovino NOB. Za obravnavo narodnoosvobodilnega boja jugoslovanskih narodov je na gimnazijah določeno orientacijsko 22 ur, vendar je navadno potrebno v začetku šolskega leta najprej predelati zaostanke iz prejšnjih let, zato za temeljitejšo obravnavo zgodovine NOB in povojnega obdobja navadno zmanjka učnih ur.

Učni programi za zgodovino in družbeno politično ureditev SFRJ v strokovnih šolah so zelo različni tako po obsegu kot vsebini. V nekaterih strokovnih šolah je za pouk novejše zgodovine in zgodovine NOB določenih celo manj ur kot v osnovni šoli. Tak pouk navadno ne more biti uspešen in tudi ni utemeljen, ker je v učnem načrtu le zato, da je šoli priznan rang srednje šole. Sicer pa velja za splošne predmete na strokovnih šolah, da so povečini le formalni privesek učnega načrta.

Nedvomno je eden od vzrokov za slabše poznavanje novejše zgodovine absolutov srednjih šol tudi v novi obliki zaključnega izpita. Čeprav navodila za zaključni izpit jasno poudarjajo dejstvo, da mora učenec poznati narodnoosvobodilni boj in pridobitve ljudske revolucije ter obdobje socialistične graditve Jugoslavije, tega ni mogoče ugotoviti. Nova oblika zaključnega izpita je povzročila izreden padec seminarskih nalog iz zgodovine, ki so večinoma obravnavale narodnoosvobodilni boj (v šolskem letu 1963/64 je bilo 140 seminarskih nalog, v šolskem letu 1964/65 samo še 85 seminarskih nalog). Poleg tega je treba povedati, da je od letošnjih 2087 kandidatov le 101 kandidat opravljal ustni izpit iz zgodovine. Vsekakor je utemeljena zahteva, da je treba zgodovino ali pa vsaj zgodovino NOB in povojne graditve socialistične Jugoslavije enakopravno vključiti v zaključni izpit.

Velike težave pri pouku NOB povzroča tudi pomanjkanje učbenikov. Prvi učbenik za novejšo zgodovino in zgodovino NOB je bil sestavljen šele leta 1958 za četrti razred takratne nižje gimnazije. Danes ne ustreza več učnemu načrtu. Za četrti razred gimnazije pa zgodovinskega učbenika sploh ni ne samo na Slovenskem, ampak tudi v Jugoslaviji (razen enega: Kneževičevega, ki pa po mnenju nekaterih učiteljev ni najbolj primeren). Strokovne šole pa so si pomagale s skripti, ki so bila bolj ali manj prilagojena učnemu načrtu. Za prihodnje šolsko leto se obeta izboljšanje, saj sta predvidena učbenik za osmi razred osnovne šole (avtor dr. France Škerl) in za četrti razred gimnazije (avtor dr. Metod Mikuž). Za zdaj rokopisa sicer ne bosta izšla kot tiskana učbenika, ker je prvi preobsežen, drugi pa preskromen. Zato Zavod za šolstvo SRS izdaja oba učbenika v poskusni ciklostilni izdaji ter bosta pripravljena za tisk šele po temeljiti oceni praktikov.

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja pripravlja na razpis komisije za učila in učbenike zgodovinski čitanki za osmi razred osnovne šole in za četrti razred gimnazije. Obe zgodovinski čitanki bosta vezani na predpisana učna načrta. Izbrano konkretno zgodovinsko gradivo, ki bo ponazarjalo važnejše in tipične dogodke in pojave v zgodovini NOB, bo nujno potrebno dopolnilo učbenikom. Seveda pa moramo ugotoviti, da delo za čitanke poteka mnogo prepočasi.

Se vedno nam zelo manjka literature iz obdobja NOB, ki bi bila pisana na znanstveni osnovi, vendar bi učence pritegnila. Po podatkih Pionirske knjižnice berejo učenci najraje literaturo, v kateri je uporabljeno dokumentarno gradivo, ki je pisano v lahkem jeziku ter podano zanimivo in napeto. Prav zato, ker takih del skoraj nimamo, lahko ugotovimo, da učenci kar grabijo po prevodih Prikrilove »Vojne na Pacifiku in Sredozemlju« in po prevodu Kladarinovega »Zloma 4. in 5. okupatorske ofenzive«.

Pomembno dopolnilo pouka zgodovine NOB so tudi ogledi stalnih in občasnih razstav v muzejih revolucije. Najbolj ustrezajo nekateri tako pripravljeni deli stalnih razstav, da so usklajeni z učnim načrtom in da je ob njih mogoča nazorna učna ura. Vsekakor bi mogli muzeji revolucije prispevati k pouku zgodovine največ s tem, da bi bile njihove razstave bolj prilagojene razporeditvi snovi v učnih načrtih, kar pa bo zaradi različnih šol in še drugih nalog, ki jih imajo muzeji, zelo težko doseči.

Vprašanje strokovnih kadrov za poučevanje zgodovine in s tem tudi zgodovine NOB je še vedno pereče. Pereče ni toliko na gimnazijah in strokovnih šolah, temveč na osnovnih šolah, kjer poučuje 270 učnih moči razen drugih predmetov, za katere so usposobljene, tudi zgodovino, čeprav nimajo za to potrebne strokovne kvalifikacije.

Vsekakor moremo ugotoviti, da je za novejšo zgodovino med doraščajočo mladino veliko zanimanje. Predvsem jih zanima zgodovina NOB naših narodov, druga svetovna vojna in dogodki v zadnjih letih. Ob tem tudi samostojno ocenjujejo dogodke in sklepajo o zvezah med dogodki. Čeprav imajo šole še vedno premalo ustrezne zgodovinske literature, poučujejo nekateri prizadevni zgodovinarji zgodovino NOB tudi na zelo zanimiv način in ob pouku aktivizirajo večino učencev.

Razgrnjen situacija narekuje nekaj ukrepov. Naj vsaj nekatere naštejemo: Uskladiti je treba okoliščine za pouk zgodovine NOB oziroma novejše zgodovine v okviru enakih šol, ustvariti je treba možnosti, da bodo v nekaj letih na-

domestili zgodovinarji vse učne moči, ki niso kvalificirane, pa zgodovino poučujo, poskrbeti je treba za boljše pedagoško usposabljanje študentov zgodovine na univerzi in temeljitejšo strokovno usposabljanje študentov pedagoških akademij, čimbolj je treba poučevati zgodovino kot razvojni proces in temu je treba prilagoditi učne načrte, poskrbeti je treba za dosledno izvajanje učnih načrtov v šolah, čimprej izdati učbenike in zgodovinske čitanke, uveljaviti sodobne učno-vzgojne metode in skrbno pripravljati didaktiko zgodovinske pouka, zlasti pa pouka NOB. Zavodi za napredek šolstva bodo morali poskrbeti s pomočjo filozofske fakultete, inštituta za zgodovino delavskega gibanja, visoke politične šole in pedagoške akademije za redno dopolnjevanje strokovnosti učiteljev zgodovine, in končno, uskladiti bo treba prizadevanje vseh nešolskih faktorjev za uspešnejše izobraževanje na področju novejšje zgodovine.

Ivan Križnar, Tomaž Weber

Stanko Petelin: »Osvoboditev Slovenskega Primorja«

Nova Gorica 1965 — Izšlo kot: Knjižnica NOV in POS 32

Stanko Petelin-Vojko se je spet oglasil. Ne s tako obširno knjigo kot »Med Triglavom in Trstom«, saj ta zadnja obsega le obdobje vojnih operacij IX. korpusa v zimi 1944/45 in še zaključne operacije osvoboditve naše zemlje na zahodu, ki pa jih je vodila že 4. armada in sta se v njenem okviru bojevala oba slovenska korpusa.

Pisal je po naših virih v Beogradu (Vojnoistorijski arhiv) in v Ljubljani (večinoma: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja), in sicer kot vodilni soudeleženec, saj je bil načelnik štaba 30. divizije. Izkušnje so vodile njegovo pero, kot vir pa navaja ustna pričevanja vodilnih oficirjev štaba IX. korpusa (npr. str. 118, 120, 122 pod črto, če navedem samo en primer). Namen dela je bil podati pregled, jasno sliko vojaških dogajanj. To je dosegel, dasi tu in tam načena kritični pretes; zanimiv je zlasti tisti (str. 162—167) po hudi marčno-aprilski ofenzivi, da ne omenjam drugih.

Sovražne akcije in sovražne sile so podane le po virih naše obveščevalne službe, če izvenzamemo nekaj zelo važnih sovražnih dokumentov, ki so padli v roke naših borcev ali smo jih zasegli po vojni, poleg zasliševanja zajetih oficirjev — nacistov. Poročila vsake, tudi najboljše obveščevalne službe so nujno nepopolna. Tu bo treba še iskati po nemških arhivih in marsikaj nam bo postalo jasnejše. (Dokaz za to je delo dr. T. Ferencu o nemški ofenzivi sept.-nov. 1943, za katero je našel sovražnikove vire.)

Knjiga obsega pet glavnih poglavij s podpoglavji. Prvo poglavje je »pregled sovražnih sil« (str. 10—33), drugo o »devetem korpusu« (str. 34—64) obsega historiat vseh naših brigad v obeh divizijah (30. in 31. z zadnjo definitivno oznako) in še italijansko divizijo »Garibaldi Natisone« (str. 44—45).

Tu bi bilo treba dodati važno opombo, in sicer ta divizija s tremi brigadami je bila samo operativno podrejena IX. korpusu; tudi od septembra 1944, ko je prišla pod operativno poveljstvo naše NOB, je bila enota italijanske rezistence, katere vrhovno poveljstvo je bilo odvisno od CLN za Zgornjo Italijo. Njene brigade so bile številčno manjše od naših, tako kot vse italijanske brigade. Tržaška brigada, »Triestina d'assalto«, ki je šele februarja 1945 prišla pod poveljstvo italijanske divizije, pa je bila formirana v naši NOB. Ob odredih obdela pisec še enote vojaške oblasti IX. korpusa ali tako imenovane zaledne enote. Ob številčnem stanju poudarja tu na tem mestu, nato še večkrat v tekstu, da so se operativne enote IX. korpusa od nastanka dalje, od 1943 do 1945 občutno zmanjšale, deloma na račun zalednih enot, medtem ko je sovražnik od jeseni 1944 dalje povečeval svoje sile zlasti z dotokom kvizlinških enot z juga, s četniki in nedičevci. Naj omenim na kratko: proti 74.000 sovražnikom (str. 31) je stalo 10.125 partizanov (str. 61); v resnici pa v borbenih enotah le 6821 pravih borcev.

Skoraj bi rekel, da mi je žal, da je tovariš Vojko postavil samo v opombo, pod črto (str. 63, opomba 94), podatek o štabu IX. korpusa: Povejmo glasno, podčrtajmo: Glavni štab Slovenije je z našim političnim vodstvom dobro vedel, kaj pomeni IX. korpus na hudo ogroženem ozemlju in zato mu je dal svoje najboljše, preizkušene komandante: večina je šla skozi največjo akcijo slovenske NOB, udeležila se je pohoda 14. divizije ob Albertu Jakopiču-Kajtimiru, ki je od 1943 dalje prebrodil kot poveljnik Goriško ter Beneško Slovenijo in zato poznal zemljo in ljudi ob Idrijci, Soči in Nadiži.

Še posebej bi rad opozoril, kar pisec sicer pove, gre za bralce partizane naših slavnih brigad: Tomšičeve, Cankarjeve, Gubčeve... da je IX. korpus imel le dve brigadi: Gradnikovo in Prešernovo, ki sta nastali pred kapitulacijo Italije, vse druge pa šele septembra-oktobra 1943. In to še, da je bilo zelo malo naših fantov, mož, ki bi znali ravnati s puško, ko so prišli v partizane: fašistična Italija jim ni zaupala. Mlade so bile enote po nastanku, mlade, neizkušene po borcih. In še: ob zemljevidu, kdor ni tam hodil, je treba prebrati, kar tov. Vojko piše (str. 77—80) o osvobojenem ozemlju. Skoraj bi rekel, da premalo poudari, kako ga je rezala dolina Idrijce, omejevala Soča, Vipava, kako so z vseh strani bili mogoči vpadi iz Postojne, Vipave—Ajdovščine, Gorice, Kanala, Tolmina, in še iz Idrije, Škofje Loke. Da, Trnovski gozd je bil to, kar je bil Kočevski Rog za VII. korpus, Cerkljansko, Goriška, Bela krajina. Ali, vsaka primera šepa, če pomislimo, da je dežela ob Soči bila stoletja, da ne rečem več, dežela vojska. Postojska vrata, pravimo mi, italijanski šoviniisti jih z veseljem imenujejo »porta dei barbari«, vrata barbarov. Skratka: teritorij IX. korpusa je bil za naciste v zimi 1944/45 prehod z Balkana v Italijo, da ne omenim fronte na vzhodu proti rdeči armadi. In še: obramba rajha bi morala teči tu. O tem piše knjiga (str. 67) skoraj premalo. Kot svojo sodbo bi dodal — tovariš Vojko tega ne omenja — da so Nemci v zimi 1944/45, vsaj mnogi vodilni, že vedeli, da je Hitlerjev rajh izgubljen, da se bo treba umakniti. Vra v zmago je šla, dasi je ob Brennerju, Kanalska dolina in Soška čez Predel, najlažja pot. Avtor pozablja na pretres, ki ga je izzval v nacistični vojski, med generali, atentat na Hitlerja in na reakcijo, ki je sledila: v vojski so zavladali SS generali, oficirji, ko je celo maršal Rommel padel kot zarotnik. Vera v zmago je šla, dasi je ostal odpor do zadnjega. Zlasti »proti komunistom«, partizanom.

Tretje poglavje, »Uvod v zadnjo ofenzivo« (str. 65—11), se začne s sovražnimi operacijami v decembru 1944. V redu. Pa bi se prav tako lahko začelo že z oktobrsko »požigalniško« ofenzivo; o njej piše v svojem zagovoru general Kübler (obtožnica — zagovor v arhivu IZDG Ljubljana). Bilo bi preveč, prav ima pisec, toda od oktobra dalje ima v splošnem iniciativo sovražnik. Cilj: če že ne uničiti, vsaj omejiti IX. korpus na Trnovsko planoto. Boj za nove sovražne postojanke: ne morem iti v podrobnosti, bralec naj sam prebira, kako se Nemci bore za Trnovo. In še: Col, Črni vrh. Da drže v šahu partizane, ko so sami šibkejši, da dobe odskok za napad, da bi IX. korpus razbili, ko se čutijo močne.

Tako je prišlo do »zadnje nemške ofenzive« (str. 112—170), ki je zadnjih deset dni marca in prve dni aprila 1945 skušala s koncentracijo vseh razpoložljivih sil, prišle so celo iz Ljubljane, zadati smrtni udarec primorski osvobodilni vojski. Zajela je najprej ozemlje severno od Idrijce (sovražni načrt »Frühlingsanfang« — začetek pomladi nam je znan), tam se še ni končala, ko je zadivljala prek Trnovskega gozda »Winterende« — konec zime). O tej sovražni ofenzivi bi morali rabiti pridevnike v presežnikih: najhujša, največja, in še bi ne povedali vsega. Tovariš Vojko jo kar dobro podaja, ko podaja najprej načrt, sile in nato boje po dnevih. Ne bo zadnji, ki piše o njej, dasi se ze trudi podati natančno sliko.

Bridek je zaključek »začetka pomladi«: Porezen! Tam je padel skoraj ves 3. bataljon Kosovelove brigade: zajeli so ga v italijanskih bunkerjih, postrelili 96 borcev v vasi Jesenici. Hudo je bil prizadet Škofješki odred. Treba je brati (str. 123—125), mirno podaja tovariš Vojko s svojimi besedami tragiko, ki je zadelo toliko mladih življenj.

In nato »konec zime«! Ni moči kratko povedati. Tu je postal simbol: Sinji vrh! Drugačen od Porezna! Od 24. do 31. marca je šestkrat menjal gospodarja, slednjič ostal sovražniku, in ko je ta obenem stiskal še od zahoda, se je 31. marca zgodilo, da je bil ves IX. korpus stisnjen okrog Kozjih sten v Trnovskem gozdu na »prostoru, ki je od Predmeje do Sinjega vrha meril šest kilometrov, prav toliko tudi počez, od Otlice do Mrzle rupe« (str. 147—148). — Bralec naj se spomni prizora iz našega prvega, ali ne najslabšega filma Na svoji zemlji, ko štab odloči: Preboj!

In tudi ta je bil težak. Dve koloni sta se prebili skoraj brez boja. Toda tretja, 30. divizija (brez Kosovelove brigade) z Gradnikovo iz 31. divizije, s štabom IX. korpusa in še z raznimi civilnimi institucijami, ta je tam pod Vojskim—Ogalcami doživela težavni 1. april 1945. Kolona je v vsej svoji dolžini v zgodnjih jutranjih urah padla med sovražne zasede... Pisec dobro prikaže potek celodnevne boja in preboja, pravzaprav pohoda med sovražniki skozi Spodnjo Trebušo (str. 150—152). Ali bil je hud dan! France Bevk v svojih spominih pravi, da sonce tistega 1. aprila kar ni hotelo zaiti... Vsi so čakali noči, da se prebijejo, ko je že zmanjkovalo municije. Ob toliko padlih, ujetih...

Izgube so bile hude: mrtvi, ujeti, razhajkani, avtor jih ceni na 1500 do 2000 (str. 160) in vendar je že 27 dni nato IX. korpus začel svoj pohod, svoj zadnji pohod na Trst, na Gorico.

Osvoboditev Slovenskega primorja, zadnje poglavje (str. 171—239), podaja avtor, ko je prikazal pohod 4. armade k Reki in nje boje tu, po datumih. Najprej: pohod na Trst in Gorico (str. 196—223) od 27. aprila do 2. maja. Nato doda še na enak način osvoboditev Soške doline in Slovenske Benečije (str. 223—227). Konča s pohodom na Koroško... čez Vršič. Enote IX. kakor VII. korpusa so bile tedaj že podrejene poveljstvu 4. armade. Za hudim 1. aprilom je za IX. korpus in za naše ljudi ob morju prišel 1. maj, ko so sile IX. korpusa že bile v Trstu in Gorici.

Oprema knjige? Nekatere skice niso najboljše. Npr.: solkanski most (str. 72) neja-

sen in napis ne ustreza! Pri drugih bi želel podrobno legendo slike? Tista na str. 178 je tankovska brigada pod trdnjavo na Predelu in ne Gorski Kotor itd. Lektorju in založbi pa ne zamerim tiskovnih napak, kot so, str. 64, marca »1943« namesto »1945«. »Frühlingsgang« na str. 113 itd., pač pa bolj tiste, ki zadevajo poimenovanje krajev. Na strani 19 se ob »Vidmu« prikaže »v Udinah«. Kaj je prav: Vogalce ali na Ogalcah (str. 152)? Predil (str. 68) piše celo Slovenski pravopis: Predel! In še bi bilo, ali kljub tem drobnim pripombam želim knjigi: srečno pot v mnoge roke! — Pri naslednjih pa naj bi komisija za razvijanje tradicij NOB bolje pazila.

Ivo Juvančič

Na temo narodnoosvobodilne borbe, vojne in revolucije

Potem ko smo napravili kratek obračun za nazaj in pregledali, kaj so naše založbe v letu 1965 izdale na temo vojne, narodnoosvobodilnega boja, boja za svobodo in revolucije, pogledjmo še, kakšne knjige s to tematiko pripravljajo slovenske založbe za leto 1966. Ko smo pred letom dni poročali o napovedih letine, niso bili obeti nič kaj rožnati. Kljub temu, da je šlo za leto 1965, jubilejno dvajseto leto po osvoboditvi. No, izkazalo se je, da letina ni bila tako slaba, čeprav nič posebnega, da pa slovenske založbe v marsičem tudi niso izpolnile svojih obljub. In tako ob prebiranju programov za leto 1966 ugotovimo, da se je izid marsikateri, že lani napovedane knjige premaknil v leto 1966. Drugo, kar ugotovimo, je to, da pravzaprav kakih velikih del s to tematiko ni pričakovati. Nadalje lahko ugotovimo, da segajo naši priznani pripovedniki, predvsem pa tudi mlajši pisatelji, po sodobnih temah, kar je deloma tudi prav, saj smo dolga leta tarnali prav nad tem, da naši književniki beže v preteklost, izogibajo pa se sodobne tematike. Ko je zdaj vendarle drugače, pač ob tem dejstvu ne smemo biti nejevoljni, čeprav bi si seveda želeli, da bi morda na primer Bevk, Kranjec, Seliškar ali kdo izmed naših priznanih mojstrov napisal še kako delo s tematiko osvobodilnega boja ali zadnje vojne. Tudi prevodov s to tematiko v letu 1966 očitno ne bo toliko kot v letu 1965. Morda bo nekaj tovrstnih del prevedenih iz srbske oziroma hrvaške literature, toda čudimo se, da pri nas skoraj ne poznamo poljske in češke medvojne literature, čeprav je nekaj tistih del, ki jih imamo v slovenščini, vendarle pokazalo, da so to dobra dela. Res pa je, da moramo priznati, da je bila tovrstna literatura bolj aktualna v prvem desetletju po vojni in tudi kasneje, da je danes okus bralcev drugačen in da marsikateri odklanjajo knjige z vojno tematiko, saj se zatekajo predvsem v zabavno literaturo. Zato gre pri izdajanju tovrstne literature večkrat tudi za poslovni riziko, ki se ga danes boji vsaka založniška ustanova. Ob prebiranju programov za leto 1966 nas preseneča, da so nekatere založbe, ki so v letu 1965 dale na knjižni trg sorazmeroma veliko število knjig z vojno, partizansko ali revolucionarno tematiko, skoraj povsem pozabile na tovrstno literaturo. Ali pa morda pričakujejo med letom nove, boljše tekste, ki jih je bilo še prezgodaj dokončno uvrstiti v program? Prav teh tekstov pa se vedno še smemo nadejati, saj je urednik ene vodilnih slovenskih založb dejal, da so za dobra dela vedno možnosti izdaje, pa čeprav so programi še tako trdno in dokončno postavljeni. Tako moramo biti tudi v tem pogledu optimisti, posebno še, ker je v okoliščinah, v katerih so danes založniške ustanove, večkrat težko dokončno programirati posamezne izdaje.

Sicer pa pogledjmo, kaj pripravljajo posamezne slovenske založbe, in sodimo na podlagi konkretnih programov in napovedi.

ZALOŽBA MLADINSKA KNJIGA

napoveduje v svojih programih za leto 1966 kar precej knjig s tematiko našega osvobodilnega boja. Čeprav je osnovna dejavnost založbe bistveno usmerjena v mladinsko literaturo, je vendar število teh del tolikšno, da nas prijetno preseneča. Res pa je, da je treba skrb za to, da mladina spozna naš osvobodilni boj, gojiti prav z izdajanjem tovrstnih primernih knjig.

Morda bi na prvem mestu omenili zbirko desetih knjig s partizansko tematiko, izdajo, ki jo je založba Mladinska knjiga zasnovala skupaj z nekaterimi drugimi jugoslovanskimi založbami, in sicer založbami Kočo Racin v Skopju, Forum Novi Sad, Naša djeca v Zagrebu in založbo Vuk Karadžić v Beogradu. Skupna redakcija založb je izbrala zgodbe iz narodnoosvobodilnega boja vseh jugoslovanskih narodov in najrazličnejših pisateljev, knjige pa bodo v docela enaki opremi izšle obenem v slovenščini, v makedonščini ter srbohrvaščini. Glede na to, da so poleg avtorjev tudi ilustratorji knjig različni, bodo tako posamezne zgodbe kot podobe postale resnično last mladih bralcev po vsej Jugoslaviji, posebno še, ker bodo knjige izšle pri vseh založbah naenkrat. Ni pa odveč omeniti, da je za vse založbe knjige, in to v skupni nakladi 370.000 izvodov, pripravila in natisnila Mladinska knjiga. Prav gotovo bo to eden najlepših darov mladini v novem letu.

Druga podobna, čeprav izključno slovenska izdaja, je zbirka Moja knjižnica, ki bo tudi izšla ob novem letu. Gre za komplet 48 knjig, namenjenih mladim bralcem vseh starosti od osmega do petnajstega leta, za komplet, v katerem bodo izšla tudi nekatera dela s tematiko našega osvobodilnega boja. Gre pa vendarle v glavnem za ponatise del, ki jih bolj ali manj že poznamo. Ker pa so dela večinoma že pošla na knjižnem trgu, bo z novo izdajo gotovo ustrezno mladini. Naj omenimo med drugimi zbornik Se pomnite, tovariši (urednik Josip Ribičič), zbornik Jugoslovanske partizanske zgodbe (urednik Leopold Suhadolčan), Nikoletino Bursaća Branka Čopića, Komisarjeve zapiske Matevža Haceta, Vladimira Nazorja knjiga S partizani, Bevkovega Malega upornika.

Na izdajo čaka, žal, nedokončana knjiga spominov Staneta Semiča-Dakija. V zbirki Čebelica izide izbor črtic Prežihovega Voranca pod naslovom Čez goro k očetu, izbor partizanskih pesmi v redakciji Josipa Ribičića in knjiga Branke Jurce Gregec s kobilico. V Kondorju izide zbornik partizanskih dram pod naslovom Težka ura, v zbirki Sinji galeb pa Mirka Vujačića Zalostni cirkus. Nekaj obeta tudi na-tečaj Kurirčkove knjižnice, tako da teh knjig pri Mladinski knjigi ne bo tako malo.

DRŽAVNA ZALOŽBA SLOVENIJE

obeta med svojimi številnimi publikacijami prav tako nekaj knjig z vojno in revolucionarno tematiko. Naj kot prvo omenimo prevod knjige Rodoljuba Čolakovića Zgodovina neke generacije, ki je nedavno tega izšla v originalu in je zaradi avtentičnega pričevanja zbudila dosti zanimanja. Med izvirnimi slovenskimi novitetami velja zabeležiti roman Ele Peroci Po šoli me počakaj, ki zajema leto 1941 in delovanje mladih maturantov v prvem letu okupacije. Med novelami Ivana Potrča je pričakovati tudi tekste s partizansko tematiko. Med deli jugoslovanskih avtorjev moramo omeniti več knjig del Branka Čopića, med katerimi bodo tudi znane partizanske zgodbe Nikoletina Bursać, Ognjeno leto in še druge. Državna založba bo izdala tudi izbrana dela znanega pisatelja Ericha Marie Remarquaa. Izšli bodo romani Trije tovariši, Pot domov. Iskra življenja in Slavolok zmage, ki povsem ali pa deloma vsebujejo vojno tematiko. Ne smemo pozabiti na Haškovega Dobrega vojaka Švejka, ki izide prihodnje leto v zbirki Kiosk, pa na knjigo dela Prežihovega Voranca v zbirki zbranih del slovenskih pesnikov in pisateljev, ki bo prinesla tudi tovrstno tematiko.

Od lani napovedanih knjig še niso izšle Isakovičeve novele s partizansko tematiko. Prav tako pa bi bilo tudi še prezgodaj govoriti o nadaljevanju tetralogije Miška Kranjca Za svetlimi obzorji in smemo na nadaljevanje za zdaj samo upati.

ZALOŽBA OBZORJA

v Mariboru je v založniškem programu za leto 1965 odmerila delom s partizansko in vojno tematiko velik delež. Izšlo je nenavadno veliko del, ki obravnavajo zlasti vojno tematiko. Večinoma so bili to romani, prevodi iz tujih literatur. Založba Obzorja pa že vrsto let izdaja tudi posebno zbirko Narodni heroji, v kateri pa lani nismo dobili nobene knjige, čeprav je bilo napovedanih šest. Smemo se teh knjig

nadejati v letu 1966? Upajmo, ker ne moremo verjeti, da bi založba te pomembne izdaje izločila iz svojega programa, posebno še, ker je ta založba vsa zadnja leta prav tovrstni literaturi posvečala resnično vso pozornost. Napovedane knjige iz zbirke Narodni heroji se nanašajo na Jožeta Meniha-Rajka, na Dušana Kraigherja-Juga, Alfonza Šarha-Iztoka, Milko Kerin in Ernesta Eypra. Ena od knjig Franceta Filipiča pa bo posvečena revolucionarnemu gibanju v Rušah.

Pa poglejmo rajši program, objavljen za leto 1966. Založba Obzorja izdaja ne navadno veliko število knjig in raznovrstnih zbirk. Povsod pa najdemo med napovedanimi deli nekaj takih knjig, ki nas posebej zanimajo. Med prevedenimi romani naj omenimo roman Poveljnik Watrin, ki ga je napisal francoski pisatelj Armand Lanoux. To je s poglobljenim psihološkim realizmom izpeljano razmišljanje o militarizmu in obenem razgibano pričevanje o dogodkih iz nedavne preteklosti. Znani roman Stevana Jakovljevića Srbska trilogija, zajet iz dogajanj med prvo svetovno vojno, bo prišel znova na knjižni trg. Isto velja za najbolj znani Remarquov roman Na zahodu nič novega. Med deli tega pisatelja bosta še dve (Črni obelisk, Ljubi svojega sovražnika) obravnavali povojni čas, ki je bil tako tesno povezan z militarizmom in nacizmom. V povojni čas sega sicer tudi roman Edite Morris Cvetovi Hirošime. Toda tudi ta zgodba je tako tesno povezana z vojno, kot kaže že sam naslov, da je ne moremo prezreti. Prav isto lahko ugotovimo za roman Tišine, delo bosenskega pripovednika Meše Selimovića, ki govori o partizanu-invalidu, ki se v civilnem življenju ne znajde. Razgibana zgodba, ki daje panoramo nacističnega obdobja v Nemčiji, je roman Pred našimi vrati, ki ga je napisal Philipp Wiebe.

Med deli domačih avtorjev zabeležimo Partizanske zgodbe Lozjeta Zupanca in zbirko novel in črtic Antona Ingoliča. V njih je tematika partizanskega boja in ilegalnega upornišтва izpopolnjena s svojevrstnim motivom slovenskih izgnancev v Srbiji. Samo izgnancem v Srbiji med vojno pa je posvečeno dokumentarno delo Frana Roša, ki je prvi poskus zgodovinskega orisa usode naših izseljencev v Srbiji med drugo svetovno vojno. Dokumentarni so tudi spomini nekdanjega partizana Antona Ahčina.

Tako lahko rečemo, da je založba Obzorja veliko število knjig posvetila delom s partizansko in vojno tematiko. Seveda pa to še posebno velja za zavod

BOREC,

katerega primarna naloga je prav skrb za izdajanje tovrstne literature. Res, da je ta založba nekoliko skrcila svoj program izdajanja knjig, res je tudi, da še ni izdala vseh knjig, napovedanih za leto 1965, vendar pa kljub temu lahko rečemo, da je slovenskim bralcem posredovala veliko del s partizansko, vojno in revolucionarno tematiko.

Toda oglejmo si najprej nekatere knjige iz starega programa, ki jih ima zavod Borec še na dolgu. To so predvsem tri knjige iz zbirke dokazi, ki so deloma še v tisku, deloma pa pripravljene za izid in bodo v začetku leta 1966 na knjižnem trgu. Prva je knjiga Vlada Ambrožiča Brigade plačujejo svoj dolg, druga je knjiga Stefanije Podbevšek-Ravnikar, posvečena mučilnici na Urhu, in tretja je knjiga Nikole Nikolića, ki govori o ustaškem taborišču v Jasenovcu. V zbirki Partizanska knjižnica izide knjiga Petra Brajovića Zaključne operacije enot IV. operativne cone NOV in PO Slovenije. Od knjig zbirke Viharni časi, napovedanih za leto 1965, smo z izjemo ene dobili že vse na knjižni trg. V leto 1966 se je zakasnila le ena, in sicer knjiga, ki govori o strahotah v obleganem Leningradu. Napisal jo je Nikolaj Cukovski, njen naslov pa je Baltiško nebo. Prav tako bo šele po novem letu izšla Kajuhova monografija in zbornik spominov, ki so ga napisali bivši borci prve proletarske brigade in ki bo v slovenskem prevodu izšel pod naslovom Prva proletarska. Če omenimo še knjigi češkega zdravnika Františka Blahe Medicina na krivih potih in Ivana Maticiča pripoved V plamenih prve svetovne vojne, potem lahko ugotovimo, da je že seznam teh zaostalih knjig kar precejšen in da bo že izid teh knjig, napovedanih za leto 1965, pomenil pol ali pa celo več programa za leto 1966. Sicer pa je prav zato tudi program za novo leto nekoliko skromnejši.

Knjižni program za leto 1966 obsega za zdaj deset knjig, ki bodo izšle deloma v zbirki Viharni časi, deloma v Partizanski knjižnici. Kot izvirno noviteto omenimo na prvem mestu partizansko povest Fani Okičeve Ljubim te, deklica. Iz hrvaške književnosti bo preveden znani partizanski humoristični roman Ježeta Horvata Maček pod čelado. Dve dokumentarni, avtobiografski knjigi sta posvečeni Desantu

na Drvar (avtor Svetozar Ševo) in partizanskim bolnikom v IV. in V. ofenzivi (Tifusarji, avtor Lovro Reič). Kaznilnica v snegu, to je delovni naslov spominske knjige, ki jo je napisal Francoz Gaston Charlet. Posvečena je nekdanjemu nemškemu taborišču na Ljubelju. Dokumentarno delo je tudi knjiga Titova bojna pot (Mediš-Kavgić) ter prevod iz italijanščine Zadnjih devetindevetdeset ur Benita Mussolinija (avtor Franco Bondini). Končno je v programu še zbornik del, napisanih v taboriščih — Z očmi, uprtimi v svobodo (urednik France Filipič) in Vojna in revolucija narodov Jugoslavije, delo Vlada Strugarja. Končno naj omenimo še Pavla Baloha Spomine na predvojno revolucionarno delo v Zasavju.

Glede na prizadevanje založbe smemo upati, da bodo vsa napovedana dela v resnici tudi izšla.

KAJ PA DRUGE SLOVENSKE ZALOŽBE?

Cankarjeva založba v Ljubljani napoveduje v okviru svojih knjižnih zbirk dvojce knjig s tematiko, ki nas zanima. Laura Fermi, žena italijanskega znanstvenika, ki je moral zaradi fašizma zapustiti Italijo, je v poplavi knjig o Mussoliniju napisala knjigo, ki je nedvomno najboljša med njimi. Njeno delo je objektivna biografija o Mussoliniju od prvih ljubezenskih, političnih in vojaških pustolovščin, do strmo-glavljenja v letu 1943 in smrti dve leti za tem. V zbirki Mozaik pa bo Cankarjeva založba izdala roman poljskega pisatelja Tadeusza Holuja Konec našega sveta, ki pripoveduje o taborišču Oswienczin. Pisatelj, ki je bil sam v nemškem taborišču, je napisal delo, ki zbujajo odpor in obsodbo in pritegne bralca v vrtinec čustev in strmenja, čeprav že pozna taboriščno literaturo.

Založba Lipa, žal, ko pišemo to poročilo, še nima potrjenega programa za leto 1966. Obeta pa, da bo tudi eno ali dve knjigi s tematiko osvobodilnega boja uvrstila v svoj program za prihodnje leto.

Pomurska založba ima iz letošnjega leta na dolgu knjigo Prekmurje v NOB, zbornik udeležencev osvobodilnega boja v Pomurju, ker je od dveh napovedanih tovrstnih del izdala le knjigo Prlekija v NOB. Nadejati se smemo, da dobimo tudi tretjo, zaključno knjigo romana Miška Kranjca Rdeči gardist. O drugih knjigah bi bilo danes prezgodaj govoriti, ker programa založbe za prihodnje leto še nismo uspeli dobiti.

Program Prešernove družbe ne kaže nobene knjige s tematiko osvobodilnega boja. In ker je Dolenjska založba na žalost utihnila, smo s tem s slovenskimi založbami pri kraju. In s pregledom napovedanih knjig s področja partizanske, vojne in revolucionarne literature tudi. Če zaključimo ta pregled z mislijo, da pogrešamo domačih, slovenskih del, potem je vsaj ta pomislek ob sicer razveseljivem programu utemeljen.

S. R.

Jeklo in ljudje

Maja 1965 je izšel v Kranju Jeseniški zbornik »Jeklo in ljudje I«. Zbornik je pomemben prispevek ne le za krajevno zgodovino Jesenic z okolico, ampak za ves zahtodni del Gorenjske. Jesenice so postajale v XX. stoletju vse bolj ne le gospodarsko in prometno, ampak tudi pomembno politično in kulturno središče gorenjskega kota. Tu je bil najstarejši industrijski proletariat na Gorenjskem, ki si je pridobil bogate izkušnje v razrednem boju in je imel močan vpliv na proletariat v manjših industrijskih krajih, pa tudi na kmete v najširši okolici.

Jesenice so dale julija 1941 najmočnejšo partizansko četo na Gorenjskem, ki je bila jedro Cankarjevega bataljona. Številne žrtve

v prvih mesecih po vstaji, posebno pa strašen okupatorjev teror, močne posadke nemške policije in v zadnjih letih okupacije zločinsko delovanje črne roke, vse to je povzročilo, da se je preneslo po vstaji težišče boja v druge kraje zahodnega dela Gorenjske, kjer so bile okoliščine za NOB ugodnejše kot na Jesenicah in kjer so se borili tudi mnogi jeseniški kovinarji. Takoj po osvoboditvi pa se je gospodarski, politični in kulturni vpliv Jesenic ne le obnovil, ampak še znatno okrepil. Le prometni legi Jesenic in strokovni usposobljenosti jeseniških delavcev ter njihovi družbeni zavesti se je treba zahvaliti, da so Jesenice kljub dovozu skoraj vseh surovin in energetskih

virov, razen med okupacijo, iz leta v leto povečevale proizvodnjo in tudi produktivnost, da so Jeseničani v precejšnji meri rekonstruirali tovarno in jo nenehno širili, o čemer priča med drugim tudi nova sodobna valjarna na Belškem polju.

Za Jesenice z ožjo okolico je železarstvo tako dominantna gospodarska stroka, da jo vse druge stroke samo dopolnjujejo in da vse druge dejavnosti v glavnem le zadovoljujejo neposredne potrebe ljudi, ki živijo v jeseniški dolini. Zato je posvečena razvoju železarstva in delavskemu boju večina članov in razprav v Zborniku, avtorji drugih prispevkov pa so obogatili vsebino še z opisom drugih dejavnosti in oblik družbenega življenja. Objavljeni članki in razprave so dokaj kvalitetne, saj se uredniški odbor ni omejil le na izbor najboljšega, kar so v zadnjih letih napisali o Jesenicah domačini, temveč je znal pridobiti pomembne prispevke tudi med poznanimi slovenskimi znanstvenimi delavci iz Ljubljane. Taka širina pri pisanju krajevnih zgodovin najpomembnejših slovenskih krajev je edino pravilna in tudi še v prihodnje nujno potrebna.

Ceprav obsega Zbornik kar dvajset članov, ki nam na 521 straneh vsak po svoje osvetljujejo prizadevanja ljudi v gornjesavski dolini, da bi čim bolj obvladali naravo in si uredili medsebojne odnose, je dokaj posrečena celota. Nekateri avtorji so obravnavali svoje teme z vso potrebno znanstveno metodologijo in dokumentacijo, drugim članom pa tega manjka ali pa so naštetili le glavni uporabljeni viri. Zbornik nas seznaja tudi z dosedanjimi zgodovinskimi viri, ki opisujejo življenje v jeseniški dolini in je bogato ilustriran, saj ima sto dvainpetdeset slik s podrobno razlago, kar mu še povečuje vrednost.

Članki so razvrščeni kronološko po dobah, ki jih obravnavajo, le članek o arheoloških najdbah najdemo v drugi polovici knjige. Ceprav so nekateri članki in razprave obsežnejši in obravnavajo zelo pomembna dogajanja v razvoju delavskega gibanja, se bom tu omejil le na nekaj skopih besed o člankih, ki obravnavajo narodnoosvobodilni boj v jeseniški dolini.

Franc Konobelj opisuje jeseniško dolino 1941. Sam pravi na strani 380, da je članek še pomanjkljiv. Tekst kronološko ni povsem urejen, kar bo bralce motilo. O Društvu prijateljev SZ bi bilo treba povedati predvsem to, da je z njim KPJ utrjevala enotnost delovnega ljudstva in ga aktivizirala. Zanimivo bi bilo vedeti, kakšni primeri anarhije, ki jih avtor navaja na strani 356, so bili tedaj na Jesenicah. Bolje bi bilo treba pojasniti razpust narodnega sveta za Jesenice. Problematičen je podatek, da so ko-

munisti gornjega dela Gorenjske na sestanku na Slamnikih že 20. aprila 1941 »sprejeli sklep za oboroženo vstajo na tem področju« (stran 365). Prav tako je neprecizno povedana misel »...s tem, da je partija pričela z organiziranjem oboroženega upora proti okupatorju, se je neposredno dotaknila tudi vprašanja o prevzemu oblasti in narodnoosvobodilno gibanje je tako dobilo močan poudarek tudi na borbi proti domači buržoaziji...« Vprašanje je nekoliko bolj zapleteno, ker se je KPJ borila za ljudsko oblast le proti izdajalski buržoaziji. Kot vir za podatek o imenovanju vojno-revolucionarnega komiteja je naveden Zbornik VII, stran 13, vendar teh podatkov tam ne najdemo, zato naj bi avtor citiral vir, odkoder je vzel ta podatek. Delo Vencija Perka na Jesenicah jeseni leta 1941 je opisano v poročilu Franca Leskoška, ki ga je poslal konec novembra 1941 Vrhovnemu poveljstvu narodnoosvobodilnih partizanskih odredov Jugoslavije, dokaj bolj podrobno in tudi drugače, kot ga prikazuje Konobelj. Ker gre ob tem tudi za to, kako je glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet takrat ocenjevalo narodnoosvobodilni boj na Jesenicah, bi bilo treba stvar bolj raziskati in ugotoviti resničen položaj. Zanimivi bi bili podatki o tem, ali so bili na Jesenicah tudi vsi drugi odbori OF tako izrazito koalicijski, kot je bil okrožni odbor. Neverjeten je podatek o ustanovitvi gorenjskega odre- da v začetku decembra 1941. O tem odredu ni nobenih poročil. Če pa bi res obstajal, bi bil to prvi partizanski odred na Slovenskem, o čemer bi glavno poveljstvo slovenskih partizanskih čet nedvomno poročalo vrhovnemu poveljstvu. Članek nam ne pojasnjuje vzrokov, zakaj v jeseni leta 1941 niso bili doseženi na Jesenicah taki rezultati, kakršne je pričakovalo vodstvo NOB na Slovenskem.

Miha Klinar nam je v članku Dvoje pričevanj pretresljivo opisal pot dveh internirancev skozi nemška taborišča smrti in povezal preteklost s sedanostjo, s tem, da terja dosledno kaznovanje vojnih zločincev.

Aleš Jelenc je opisal priprave in potek mobilizacije, ki jo je izvedla Prešernova brigada na Jesenicah v taboriščih pod Mežakljo. Podatek o številu mobilizirancev je različen od podatka, ki ga navaja Franc Konobelj na strani 448. V polmesečnem partijskem poročilu XXXI. divizije z dne 4. 8. 1944, ki ga hranijo v arhivu IZDG v Ljubljani, je navedeno, da je bilo tedaj mobiliziranih na Jesenicah v dveh taboriščih okrog tristo ljudi raznih narodnosti, vendar se jih je zaradi noči in obstreljevanja Nemcev na poti proti partizanskemu taborišču polovico razkropilo, tako da so se partijske enote okrepile le za 153 ljudi.

Ivan Leban nas s skupimi podatki seznanja s potjo jeseniško-bohinjskega odreda. Članek je pisal avtor po spominu, uporabljal pa je tudi arhiv odreda, ki ga hrani IZDG v Ljubljani. Avtor bi lahko opisal na osnovi arhivskih podatkov in spominom še živčih borcev pot in boj jeseniško-bohinjskega odreda podrobneje, razen tega pa bi bil članek še dragocenejši, če bi bili natančneje navedeni viri.

Franc Konobelj nam je dal s člankom Pred dvajsetimi leti kronologijo NOB na Jesenicah za leto 1944, hkrati pa omenja več pomembnih konferenc na Gorenjskem, ki

so se jih udeležili tudi jeseniški aktivisti OF.

Zbornik nam nudi res pisano sliko Jesenic in okolice. Strokovno oceniti vse študije in članke je nedvomno težavna naloga posebno zato, ker zajemajo številna področja družbenega življenja. Vsak prispevek po svoje pripomore, da bi bila podoba Jesenic čim bolj popolna in stvarna. Ob tako plodnem začetku lahko pričakujemo, da bodo prvi knjigi Zbornika sledile še druge in da si bo prizadevalo uredništvo obdržati tudi v prihodnje nivo prve knjige.

Ivan Križnar

»Tujina in nova Jugoslavija« 1941—1945

Državna založba Slovenije 1964. Strani 576 velikega formata.

Poglavitni namen izdaje lepo ilustrirane knjige *»Tujina in nova Jugoslavija«* je ta, da v dosegljivo zbirko poveže ponatise dokumentov o odnosu tujine, ali bodimo bolj natančni, Združenih narodov do našega narodnoosvobodilnega boja, in pozneje seveda tudi do NOVE JUGOSLAVIJE.

Med čelnimi sestavki je Titova *resnica*, ki jo je pribil 29. XI. 1943 v Jajcu:

»Morda ni še nikoli noben narod moral tako drago plačati tega, da je prepričal svetovno javnost, da je v Jugoslaviji prelita kri — njegova kri, ne pa kri sramotnih izdajalcev, katerih poglavarji uživajo gostoljubnost v zavezniških državah. Treba je bilo preliti potoke dragocene človeške krvi, žrtvovati na desettisoče življenj najboljših sinov naših narodov v dveletnem neenakem boju s sovražnikom, da si je resnica o položaju v Jugoslaviji končno utrla pot do svetovne javnosti!«

Trditev, češ da bi lahko vse strnili v tri besede »PRAVLJICA O RESNICI«, nedvomno drži!

V tej jubilejni publikaciji zbrano gradivo — teksti, posnetki, zemljevidi, statistike in podobno — obravnava eno izmed najpomembnejših razdobj v zgodovini jugoslo-

vanskih narodov, na ozemlju »...od kočevskih gozdov in Gorskega kotara, prek Bosne, vse tja do Durmitora...«!

Objavljeno gradivo je le neznaten izbor iz grmade vesti in poročil vojnih in diplomatskih dopisnikov, komentarjev in reportaž — znanih in pozabljenih novinarjev — slavnih naprednih književnikov — radijskih reporterjev vseh vrst in vrednosti, skratka, izbor iz gradiva, objavljenega kakor koli o naših narodih med drugo svetovno vojno — v veliki protihitlerjevski koaliciji — in še pozneje.

Kljub tej domala nepregledni količini pa izbor v glavnem le izraža stališča posameznih držav, njihovih vlad, široke javnosti in časnikov različnih gledišč do osvobodilnega boja naših narodov, do deleža NOV in POJ za zmago združenih narodov.

Knjiga je tehnično smiselno razdeljena na koledarska leta z obrobniimi letnicami, kar uporabnost samo povečuje. Enako tudi zaključna registra osebnosti in virov.

»TUJINA IN NOVA JUGOSLAVIJA« sodi nedvomno — kot smotno izbrano in bogato, nazorno ilustrirano berilo — med elitne učbenike o vihnem razdobju 1941—1945.

J. Š.

»Tito v spominskih zapisih sodobnikov«

Ob 20. obletnici osvoboditve izdala novinarska založba STVARNOST v Zagrebu.

Spomini so v zbirki POLITIČKOMEMORSKA BIBLIOTEKA, ki jo urejuje Fadil Hadžić; ocenjevani zvezek je zbral Milan Bekić, opremil pa Ferdo Bis.

Založnik je v uvodu sam poudaril, da si s knjigo ni prizadeval zajeti vsega, kar so doslej zapisali Titovi sodobniki v spomin za namcem, marveč da v jubilejnem lelu ponudi čim bolj skrbni izbor iz še nekončane memoarske zakladnice.

Božidar Jakac: Appetit v Gubčevi brigadi, 1944

Praviloma oziroma po znani modrosti je sleherni izbor pač bolj ali manj izpostavljen — različnim okusom, s tem pa tudi kajpak na moč tvegan. No, tokrat tveganje ni bilo kar tjavdan in skoraj lahko zapišem, že vnaprej so uspeh zagotovila — ime na avtorjev.

Sestavkov je 66, piscev pa le 62, kajti nekateri so prispevali po dva.

Glede na to, da obveščamo predvsem slovenske bralke in bralce, nemara ne bo napak imenska navedba slovenskih avtor-

jev: Edvard Kardelj (2), Josip Vidmar (2) ter Božidar Jakac, Boris Kidrič in Sergej Kraigher po en prispevek.

Razvrstitev spominov sodobnikov na Tita je kronološka; se pravi, da opisujejo prvi Tita v obdobju ilegale in zaporov, nato slede organizacija vseljudske vstaje in vrhovna komanda v NOB, zaključek pa vsebuje prikaze Tita, graditelja socializma in državnika.

Med besedilom je tudi dvanajst celostranskih posnetkov iz Titovega življenja,

od leta 1912, ko je bil delavec v Kamniku prek NOB, do nedavnega, v družbi s so-progo Jovanko.

Ko sem poprej zapisal, da so zbirki uspeh zagotovila že imena avtorjev, sem želel predvsem naglasiti, da so to zvečina Titovi bojni tovariši, ki so beležili *dejstva* pogosto ob prasketanju sovražnih rafalov!

Ali ni na mestu, če ponovim izrek, kaj je »klasično«, iz francoske književnosti. Avtorja sem sicer pozabil, jamčim pa za vsebino: »La verité du fond avec la beauté de

la forme, voilà le classique!« Ali v prevodu: »Resnična vsebina v lepi obliki — je klasično!« Klasično pa pomeni: *večno živi vzor!*

Ob zgolj informaciji skromen predlog: Ali ne bi umetniška upodobitev TITA v *barvni reprodukciji* na čelu dvanajstim črno-belim posnetkom iz njegovega življenja — vsaj v verjetni slovenski izdaji — SPO-MINE TITOVIH SODOBNIKOV še požlahtnila?

J. S.

Festival »Kurirček«

Tretji tradicionalni festival »Kurirček«, ki je bil decembra v Mariboru, je po svojem obsegu in dejavnosti presegal prejšnja dva festivala. Festival je bil vsejugoslovanska kulturna manifestacija. Pokroviteljstvo je prevzela politična uprava JLA, sopokroviteljstvo pa ZZB NOV Jugoslavije. Med festivalom je bila vrsta kulturnih prireditev. Dejavnost je bila razširjena na Srbijo ter Bosno in Hercegovino. Mladinski pisatelji so obiskali šole v Kragujevcu, Metliki, Crnomlju, Slovenjem Gradcu, Radgoni, Murski Soboti, Lendavi in Lenartu in tam brali učencem svoje stvaritve v vezani in nevezani besedi. Poleg tega je bila še vrsta podobnih prireditev v Mariboru.

Sedemčlanska žirija pod predsedstvom pisatelja Gustava Krkleca je imela obsežno delo, saj je prispeło na natečaj 354 raznih del. Poleg črtic, pesmi in skečev še dvaindvajset povesti, osem dram in štiri dokumentarna dela. Vendar je le tretjina teh del dodelanih. Prvo nagrado za krajši prozni tekst, primeren za otroke do deset let, je dobil Mirko Vujačić, književnik iz Beograda, za črtico »Priča nije o krokodilu«.

Druge nagrade niso podelili.

Prve nagrade za prozni sestavek, primeren za otroke do štirinajst let, niso podelili. Drugo nagrado so podelili Marjanu Kolarju z Raven na Koroškem za prispevek »Prvo berilo«.

Prve nagrade za pesem, primerno za otroke do deset let, niso podelili, drugo nagrado pa je dobil Dušan Djurišić iz Titograda za pesem »Maleni spomenik«. Drugo nagrado so podelili še za prispevka »Ivičin tenk« in »Zaseda« avtorju, ki se je podpisal s šifro »Sole« iz Beograda.

Prve nagrade za pesem, primerno za otroke od deset do štirinajst let, niso podelili, drugo nagrado pa je dobil Vladimir Čerkez iz Sarajeva za pesem »Pismo mladog graničara«. Drugo nagrado so prisodili še Mileni Batič iz Maribora za pesem »Beli otroški vozički«. Drugo nagrado za pesem dobi še pesem »Vojnate gi zede igrice« avtor iz Skopja, ki ima šifro »Nedež«.

Prvo nagrado za dramske prizore oziroma skeče so prisodili Bori Oljačiću, književniku iz Beograda, za prispevka »Opasan stražar« in »Dva vesela skeča«. Drugo nagrado je dobil Djordje Radišić, književnik iz Beograda, za tekst »Snadji se, druž«.

Prve nagrade za povest niso podelili, ker rokopisi niso popolnoma ustrezali postavljenim zahtevam. Žirija je prisodila drugo nagrado Mirku Petroviću iz Beograda za povest »Mostovi«. Dve tretji nagradi pa Ivu Zormanu iz Ljubljane za povest »Na senčni strani mesta« in Dušici Lukić iz Beograda za povest »Na novom frontu«.

Žirija je predlagala založbam, naj uvrstijo v svoj knjižni program tudi nekatera dela, ki niso bila nagrajena. Vse nagrajene tekste pa bodo tiskali v slovensščini, srbohrvaščini in makedonščini. To delo bodo opravile založba Mladinska knjiga iz Ljubljane, Svetlost iz Sarajeva, Mlado pokolenje iz Beograda in Kočo Racin iz Skopja.

Na dvodnevnem plenumu jugoslovanskih mladinskih pisateljev in pesnikov so sprejeli tudi več pomembnih sklepov. Dogovorili so se, da bodo osnovali center za spremljanje ustvarjalnosti za mladino, ki bo imel nalogo evidentirati vse, kar je za mladino ustvarjenega v jugoslovanskih literaturah, ter organizirali analiranje in publiciranje del v zvezi z mladinsko literaturo v revijah. Medzaložniško sodelovanje, ki je sicer že uspešno, naj bi se v prihodnje še razširilo. Premisliti bi bilo tudi potrebno, kako se naj dejavnost odbora razširi še na likovno, gledališko in filmsko dejavnost. Potrebno bo tudi razširiti krog udeležencev in povečati številno literarnih nastopov v raznih republikah. Festivalski odbor bo v prihodnje še tesneje sodeloval s prireditvami, kot so Zmajeve igre.

M. L.

Serijski film o VOS

Ljubljanski TV studio je ob koncu minulega leta uvrstil v svoj nedeljski program serijo šestih filmov o VOS, o akcijah varnostno obveščevalne službe, udarne organizacije slovenskega osvobodilnega gibanja, »ob kateri si je sovražnik vedno polomil zobe, kadar je zagrizel vanjo«, kakor nas je pri vojaški politični uri učil na to dejstvo ponosni črnogorski major. Toda na začetku vsake epizode je bilo posebej zapisano, da je vsaka podobnost z resničnimi osebami in dogodki le slučajna, s čimer so ustvarjalci filmske serije poudarili, da gre pač za film in ne za dokumentarno obnovo medvojnih akcij VOS. Razumljivo je, da se dokumentarnemu izročilu vendarle niso mogli čisto izogniti, vsaj kar zadeva zunanje manifestacije, saj smo v četrti epizodi videli lepo vihrati na frančiškanskem zvoniku slovensko zastavo sredi okupirane Ljubljane. Kljub vsemu pa je imel črnogorski major prav tudi za to serijo šestih filmskih zgodb: skupinica, v kateri je bilo nekaj fantov in eno dekle, je likvidirala skrivnostnega kvislinga Merčuna, speljala iz banke milijon lir za nakup zdravil, rešila partizansko aktivistko iz zapore in bolnišnice in v naslednji zgodbi prav tako iz zapore odpeljala tri aktiviste OF, zaplenila veliko zalogo orožja in ga prepeljala na osvobodeno ozemlje in hkrati dobila v svojo pest domačega izdajalca; v zadnji epizodi pa bi se člani te skupine morali postopoma umakniti na osvobodeno ozemlje, vendar je prišlo že ob prvem poskusu do komplikacij z italijanskimi vojaki, kar je povzročilo obsodbo sodelavke na dosmrtno ječo, vendar nam glavni junak obljublja, da bo izvedel še eno akcijo, za katero pa so gledalci prikrajšani; vendar budi zanimanje in hkrati zaupanje, da jo je izvedel glede na vse prejšnje uspehe.

Dejansko je bilo v teh zase zaključenih in v celoto povezanih zgodbah vsakega nekaj, pa vendar z učinkom, ki gledalca ni zadovoljil. Bili so akcijski filmi, ki se ne mude pri razčlenjevanju duševnih razpoloženj, ampak hitro razpletajo pričakovane in nenadne zaplete. Zapletov, ki jih povzroča okupacija, ni bilo malo, vendar se nam je pri izbiri in oblikovanju teh zapletov in razpletov zdelo, da so opravljeni precej šablonsko in da jim je bila s tem odvzeta dokajšnja mera prepričljivosti. Junaka, kakršnega je predstavil Miha Baloh, zavzetega, domiselnega, ki zna nastopiti tako kot določen civilist ali italijanski oficir, v vseh pogledih pozitivno figuro, ki svoja osebna nagnjenja popolnoma podreja stvarem skupnosti, preveč dobro poznamo iz literature in filma neposredno po vojni; dodati pa je treba, da je takšen značjski in človeški lik za današnje pojmovanje že kar klasična romantična figura in da verjetno tudi v tem tiči tisti vzrok, da z epizodami o VOS nekako nismo bili zadovoljni. Dobro vemo, tako tisti, ki so vojno doživljali, še zlasti pa tisti, ki so bili takšni ljudje, da so se odrekali osebnim nagnjenjem in jih podrejali skupni stvari, v tem primeru osvobodilnemu gibanju, da so takšni ljudje bili, in da je tista črno-bela poveljna literatura res nekoliko pretiravala, imela pa je v sebi tudi zmo resnice. Čas in življenje pa gresta svojo pot in tako se nam po dvajsetih letih dozdeva takšen pozitivni junak, kakršnega so akcije v VOS zahtevale, že romantični, se pravi z našega stališča idealizirani, skoraj brezosebni, ne prav resnični človek. Podobne ugotovitve veljajo tudi za vse druge člane te skupinice, ki jim je bilo v šestih epizodah določeno manj odločilno mesto. Seveda pa je treba upoštevati, da je Miha Baloh svojemu liku marsikaj primaknil s spretno, razgibano, neprisiljeno, sproščeno, malce zaneseno, predvsem pa očar-

ljivo igro, česar za kratke sekvence, ki jih je imela Marija Lojkova, ne bi mogli reči, ravno nasprotno: ponujene so ji bile igralske možnosti, pa jih je prezrla, zapravela.

V navedenem nesoglasju, ki se skriva v razmerju med neosebno, heroično, romantično strukturo glavnih akterjev in med današnjim življenjskim pojmovanjem, na splošno rečeno, tiči vzrok za nekakšno nezadovoljstvo s serijo šestih epizod o VOS, saj smo se lahko prepričali, da sta bili tako scenarijska osnova kot filmska, režijska realizacija opravljeni spretno, s popolnim obvladanjem materiala in z ustvarjalno disciplino, ki jo takšno delo zahteva. To nesoglasje podpirajo tudi šablonizirani nasprotniki, tako italijanski okupatorji kot njihovi pomagači, domačini; zanimivi so bili le toliko, kolikor so jih igralci individualizirali s svojimi igralškimi posebnostmi. Ena sama človeško zanimiva figura bi se utegnila razviti iz policijskega uslužbenca, ki je bil dejansko sodelavec skupine VOS. Tega nekoliko skrivnostnega, psihološko zanimivega človeka je zelo dobro predstavil Lojze Rozman. Izpričeval je zanesljivost in nekaj psihološkega niansiranja. Za psihološko analizo takšnega lika bi bil pač potreben drugačen prijem, kar seveda ni bil namen tega filma, ki je zgrajen iz epizod, epizodnih figur in dogodkov.

Ljubljanski TV studio je s serijo filmov o VOS začel to filmsko vrst pri nas, vrst filmskih detektivk, ki jih je filmska zgodovina že polna. Nesreča pri vsem tem je v zamudništvu; takšna filmska serija ali pa posamezni zaključeni filmi s takšno tematiko bi morali nastati neposredno po vojni, kar pa seveda ni bilo mogoče, saj je bila filmska umetnost v povojih, televizije pa še ni bilo. Odločitev za prikaz akcij VOS je bila sicer razumljiva predvsem zaradi tega, ker je to za našo zgodovino enkratni primer učinkovitih, domiselnih, pogumnih, za nacionalno osvoboditev pomembnih dejanj. Njihova literarna in filmska obravnava, zlasti psihologije posameznih akterjev, pa je zamujena, razen kot sestavni del nadaljnje usode posameznikov.

Scenarij za serijo filmov o VOS je po dramoletih Aleksandra Marodiča napisal Ivan Ribič, režiser pa je bil France Stiglic. Angažiranih je bilo lepo število igralcev iz ljubljanske Drame, Mestnega gledališča ljubljanskega in celjskega gledališča. V kratki epizodi smo videli celo Slavka Jana.

F. Vurnik

MED REVIJAMI

VOPROSY ISTORII. Revija izhaja 40-to leto v založbi »Pravda«. Izdajata jo zgodovinski oddelek Akademije znanosti SZ in ministrstvo za visoko in posebno srednje šolstvo. Med zgodovinskim gradivom, ki ga obravnava, je tudi problematika druge svetovne vojne. Letošnja 9. številka prinaša s tega področja članek V. V. Zelenina pod naslovom »Sovjetsko-jugoslovansko borbena sodelovanje v letih druge svetovne vojne, v katerem avtor poudarja, da se je sovjetsko-jugoslovansko prijateljstvo kazalo v skupnih akcijah proti fašističnim osvajalcem. — Ista številka objavlja tudi komentar A. S. Gussmana »Hitlerjeva oporoka in sodobni frossrerji nasledniki«.

V 10. številki je objavljen članek V. V. Zagladina in A. S. Černjajeva »Druga svetovna vojna in sodobnost«, v katerem avtorja obravnavata spremembe, do katerih je prišlo v svetu po eni največjih vojn v zgodovini človeštva. — Med drugim gradivom je zanimiv zlasti prispevek Čestmira

Amorta o »Nacističnih dokumentih, najdenih na dnu Črnega jezera« na Češkem. Gre za tajne dokumente RSHA (Glavna uprava državne varnosti), v katerih je govor tudi o Jugoslaviji in jugoslovanskih partizanih. — V tej številki je revija začela objavljati spomine maršala SZ K. A. Mereckova pod naslovom »Po poteh bitk«.

L. A. Nikiforov je v 11. številki revije »Voprosy istorii« objavil članek pod naslovom »Industrijski razvoj socialistične Jugoslavije«, v katerem analizira hiter napredek jugoslovanskega gospodarstva. — M. A. Poltavski obravnava s političnega aspekta »Fašistični puč v Avstriji julija 1934. leta«. — Zanimivi so odlomki iz nacističnih dokumentov najdenih v Črnem jezeru. — V. K. Volkov ocenjuje knjigo L. Horyja in M. Broschata »Der kroatische Ustasche-Staat 1941—1945« (Hrvatska ustaška država 1941—1945). — V rubriki »Dejstva, dogodki, ljudje« objavlja revija prispevek B. R. Lopuhova »Fašistični pohod proti Rimu«.

J. K.

REVUE D'HISTOIRE DE LA DEUXIÈME GUERRE MONDIALE — Revija izhaja štirikrat na leto in je predvsem znanstvena. V njenem drugem delu pa lahko najdemo tudi vrsto zanimivih kratkih zapisov. Izdaja jo odbor za zgodovino II. svetovne vojne Društva za zgodovino vojn pri nacionalnem centru za znanstvena raziskovanja v Parizu.

Na uvodnem mestu obravnava Pierre Angel odgovornost hitlerizma za začetek II. svetovne vojne. V razpravi govori o Hitlerjevi ekspanzivnosti in bojevitosti, o ekonomskih pripravah Reicha na vojno, o notranje in zunanje-političnih in ideoloških kot tudi pripravah na vojno v vojski sami. — Peter Gosztony podrobno za vojaškega stališča analizira bitko za Budimpešto, ki je trajala od septembra 1944 do konca februarja 1945. — F. Ryszka v zgodovinskem eseu opozarja na dejstvo, da zunanje politike III. Reicha ne moremo obravnavati ločeno od njegove notranje politike.

V POROČILIH si lahko bralec prebere v oddelku »Vojna na zahodu« naslednje prispevke oz. kratke vsebine knjig: Bitka za Anglijo. Nekaj pripomb k bitkam v Sredozemlju od 1940—1943, o bitki na radijskih valovih med BBC in Croix Gammée, Kanadski vojaki v Italiji, Množična bombardiranja in Britanska skrita armada. V oddelku »Poljska«: Nemška okupacija Poljske, Spomini generala Kopanskega in Poljski partizani. V oddelku »Vojna na Daljnem vzhodu«: Japonska mornarica, Bitka za Bermude, Ponovna osvojitve Filipinov, Hirošimska bomba in Bitka v puščavi in džungli. V oddelku »Rezistenca«: Revolucionarna vojna, Starešina Gosse, Pariški osvobodilni odbor. V oddelku »Izseljenci«: Nekatere poljske publikacije, ki obravnavajo deportirance, Proces proti Eichmanu in Nova pričevanja o Auschwitzu.

Na koncu je obsežna bibliografija zgodovinskih del, spominov in drugih del, ki obravnavajo drugo svetovno vojno.

BIBLIOGRAFIJA KNJIG

LEPOSLOVJE

GOVC, Janez: Niso ljudje kakor mi. Ilustriral in opremil Vladimir Lakovič. Kurirčkova knjižnica. Zavod Borec, Ljubljana 1965. 61 + (II) str. Broš.

HELD, Wolfgang: Živeti moraš, Mustafa. Prevedel Oskar Hudales. Ilustriral Hans Wiegandt. Kurirčkova knjižnica. Zavod Borec, Ljubljana 1965. 62 + (I) str. Broš.

JURCA, Branka: Miško Poleno in njegov ognjeni krst. Ilustrirala in opremila Marjanca Jemec-Božič. Kurirčkova knjižnica. Zavod Borec, Ljubljana 1965. 46 + (I) str. Broš.

MIHELIČ, Mira: Zmeraj, nikoli. Likovna oprema: France Mihelič. Redna knjiga Prešernove družbe za leto 1966. PD. Ljubljana 1965. 98 + (II) str. Broš.

BOŽOVIČ, Branislav: U neprijateljskom taboru. Biblioteka »Ideal«. Urednik: Milorad Dragović. Korice: Djordje Andrejevič-Kun. Ilustracija na korikama: Ljubiša Odžakijevski. Mlado pokolenje. Beograd 1965. 239 str. z ilustracijami med besedilom. Kart.

MIHALJEVIČ, Jovo: Živi zapisnici. Biblioteka »Ideal«. Mlado pokolenje. Beograd 1965. 180 str. s slikami med besedilom.

REMARQUE, Erich Maria: Na Zapadu ništa novo. (Im Westen nichts Neues.) Preveo Miodrag Petrović. (I) »Otokar Keršovani«. Rijeka 1965. 192 + (III) str.

— : Povratak. (Der Weg zurück.) Prevela Tanja Frković. (2) »Otokar Keršovani«. Rijeka 1965. 285 + (II) str.

— : Tri ratna druga. (Drei Kameraden.) Prevela Jozefina i Borka Stričević. (3) »Otokar Keršovani«. Rijeka 1965. 465 + (II) str.

— : Ljubi bližnjega svoga. (Liebe deinen Nächsten.) Preveli Irena Vrkljan i Zvonimir Golob. (4) »Otokar Keršovani«. Rijeka 1965. 355 + (I) str.

— : Triumfalna kapija. (Arc de triomphe.) Preveo Boško Petrović. (5) »Otokar Keršovani«. Rijeka 1965. 407 + (I) str.

— : Iskra života. (Der Funke Leben.) Preveli Ognjenka Miličević i Sergije Lukač. (6) »Otokar Keršovani«. Rijeka 1965. 377 + (II) str.

— : Doba života i doba smrti. (Zeit zu leben und Zeit zu sterben.) Preveli Irena Vrkljan i Zvonimir Golob. (7) »Otokar Keršovani«. Rijeka 1965. 309 + (I) str.

— : Crni obelisk (Der schwarze Obelisk.) Preveo Boško Petrović. (8) »Otokar Keršovani«. Rijeka 1965 + (I) str.

— : Nebo nezna za miljenike. (Der Himmel kennt keine Günstlinge.) Preveo Vlatko Šarić. (9) »Otokar Keršovani«. Rijeka 1965. 275 + (I) str.

— : Noć u Lisabonu. (Die Nacht von Lisbon.) Prevela Kaliosa Nikolajević. (10) »Otokar Keršovani«. Rijeka 1965. 223 + (I) str. Vez. v platno (1—10).

VOJINOVIĆ, Aleksandar: Ponoćna svitanja. Biblioteka »Idealni, Mlado pokolenje. Beograd 1965. 197 str. Kart.

KNJIŽEVNOST — UMETNOST

SARAJEVIĆ, Izet: Portreti drugova. Naslovna strana: Željko Marjanović. Svjetlost. Sarajevo 1965. 113 + (III) str.

DRUŽBENE I POLITIČNE VEDE

PREDPISI o pokojninskom zavarovanju — s pripombami in sodno prakso. Priredili: dr. Vilko Androjna, dr. Miha Butina, Jože Fišinger in dr. Lev Svetek. CZ »Uradni list SRS«. Ljubljana 1965. XIV + 395 + (I) str. Vez.

PRIROČNIK za samoupravljalce 1966. Uredil Bogdan Kavčič. CZ. Ljubljana 1965. Vez.

ŠNUDERL, Makso: Politični sistem Jugoslavije. I. knjiga: Družbenopolitična in ekonomska ureditev. CZ »Uradni list SRS«. Ljubljana 1965. XV + 333 + (II) str. Broš.

ATLAGIĆ, David: Nacija, nacionalno pitanje i odnosi među narodima Jugoslavije. Centar za ideološko-političko obrazovanje Radničkog univerziteta »Djuro Salaj«. Beograd 1965. 91 + (IV) str. Broš.

BARISIĆ, Marijan: Zapad — socijalistička Jugoslavija. Suvremeni radnički pokret 8. Centar za dokumentaciju in informacije o suvremenom radničkom pokretu »Božidar Adžija«. Zagreb 1965. 57 + (II) str. Broš.

KOLENDIĆ, dr. Anton: Neokolonijalizam. Suvremeni radnički pokret 9. Urednik: Blagota Drašković. Nasl. strana: Joža Rebernak. Centar za dokumentaciju in informacije o suvremenom radničkom pokretu »Božidar Adžija«. Zagreb 1965. 77 + (II) str. Broš.

MARKOVIĆ, Dragan D. — Milutin MILENKOVIĆ: Uporišta kolonijalizma. Dokumenti današnjice. Nova serija. God. V. br. 129. Urednik: Slobodan Petrović. »Sedma sila«. Beograd 1965. 64 str. Broš.

MEDIĆ, Milorad — Milan KAVGIĆ: Titovim ratnim putem. Biblioteka za vojnika 28. Odg. urednik: potpukovnik Slobodan Žakić.

Naslovna strana: Djordje Gorbunov. Tehnička oprema: Milan Adić. »Narodna armija«. Beograd 1965. 220 + (IV) str. s slikami med besedilom. Broš.

SUPEK, dr. Rudi: Automatizacija i radnička klasa. Suvremeni radnički pokret 7. Urednik: Blagota Drašković. Naslovna strana: Joža Rebernak. Centar za dokumentaciju in informacije o suvremenom radničkom pokretu »Božidar Adžija«. Zagreb 1965 115 + (I) str. Broš.

VAJS, dr. Albert: Razvitak civilizacije. Za štampu priredili Smilja Tartalja i Žarko Gudac. Visoka škola političkih nauka. Urednik: Mihajlo Maletić. Korice: Marko Nikolić. »Narodna knjiga«. Beograd 1965. 469 + (I) str. Vez. v platno.

ZACEVIĆ, Miodrag Dj.: Društvene organizacije i udruženja građana u komuni. Odeležnje za političke in pravne nauke IDN. Izdavač: Institut društvenih nauka. Beograd 1965. Broš.

ZGODOVINA

ČULINOVIC, Ferdo: Dvadeset sedmi mart. Izdanja Historijskog instituta Jugoslovenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Urednici: Vaso Bogdanov i Ivan Ilić. JAZU. Zagreb 1965. 372 + 2 pril. Broš.

NERETVA. Zbornik radova. Knjiga 1, 2, 3. Pišu učesnici. Iz ratne prošlosti naših naroda 67—69. Posebno izdanje 31—33. Uredjivački odbor. Odgovorni urednik: Svetislav Savković. Korice: Miroslav Vajić. Vinjete: Djordje Andrejević-Kun, Antun Augustinčić, Pivo Karamatijević, Ismet Mujezinović: (v 1. knjigi) Božidar Jakac, Nikolaj Pirnat, Branko Šotra. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1965. 584 + (IV) str. + 1 priloga; 522 + (IV) str.; 504 + (IV) str. s slikami. Naklada: 10.000 izvodov. Vez. v platno.

ZBORNIK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom I. Knjiga 20. Borbe u Srbiji 1941 do 1944. Redakcija: Palijan Trgo, Ratimir Stojković in Miloš Krstić. Vojnoistijski institut. Beograd 1965. 771 + (I) str. Naklada 2000 izvodov. Vez. v platno.